

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Кафедра української філології та загального мовознавства

*Слобожанська бесіда – 11.
Лінгвістика тексту і
вивчення української ментальності*

Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(9 листопада 2018 р., м. Старобільськ)

Старобільськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2018

Рецензенти:

Лапко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Попова Людмила Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України.

Слобожанська бесіда-11. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Старобільськ, 9 листоп. 2018 р.) / ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” ; за ред. проф. Глуховцевої К. Д. – Вип. 11. – Старобільськ, 2018. – 219 с.

Цей збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Слобожанська бесіда – 11. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності”, на якій порушено актуальні питання лінгвістики тексту; особливостей діалектного мовлення, ідіолекту; викладання української мови в освітніх закладах. Представлено також літературознавчі студії.

Для мовознавців, студентів-філологів, учнів середніх шкіл, широкого кола читачів.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
(протокол № 5 від 30 листопада 2018 року)*

© Колектив авторів, 2018

З М І С Т

Актуальні питання текстології

Глуховцева К. Д. Актуальні аспекти вивчення діалектного тексту	5
Гороф'янюк І. В. Лексико-семантичний простір діалектних автобіографічних текстів про голодомор	13
Гримашевич Г. І. Діалектна текстологія поліського наріччя: сучасний стан і перспективи	18
Царьова І. В. Напрями дослідження вторинного тексту	24

Дискусії

Найрулін А. О. Деякі зауваження щодо відповідності системі української мови окремих положень нового проекту правопису	28
--	----

Штрихи до портрета рідної говірки

Волошинова М. О. Назви варених виробів з борошна в мовленні представників східнословобожанських говірок	32
Грицевич Ю. В. Прислівникова лексика Західного Полісся в записах місцевого фольклору	36
Дружук І. М. Рефлекси *ѣ у великоосницьких говірках	44
Ніколасенко І. О., Солодка С. С. Лексика теслярства в українських східнословобожанських говірках	48
Ропотин О. Б. Динаміка бойківської говірки в інтерферентному середовищі	55

Фразеологічні студії

Арсен'єва Д. О. Фразеологія роману Панаса Мирного „Повія”	60
Глуховцева І. Я. Функції фразеологізмів в оповіданнях Степана Васильченка	64
Доброльожа Г. М. Етноконцепт ВОДА в народній обрядовості та світобаченні українця (на матеріалі фразеології Середнього Полісся)	72

Текст. Дискурс

Булдакова Ю. Д. Застаріла лексика в збірці оповідань Катерини Калитко „Земля загублених, або маленькі страшні казки”	78
Весельська Г. С. Особливості парцелювання простого ускладненого речення в сучасній українській прозі (на прикладі творів Марії Матіос)	82
Кірсун Л. П. Графічні засоби стилістики як виразник експресії в художніх творах сучасних письменників	86
Корніцька Л. В. Реалізація концепту „Рідний край” у творчості Микити Чернявського	91
Марчук Н. Ю. Полонізми в „Ключі царства небесного” Герасима Смотрицького	95
Проданова Л. Г. Контекстуальні значення граматичних форм однини іменників в українській мові	100
Титаренко В. М. Варіативні фонетичні написання в привілеях Київського міського магістрату	104
Шишкова О. М. Місце природи в поетичному світі Ліни Костенко	109

Організація навчально-комунікативного простору в сучасних закладах освіти

Безгодова Н. С. Мовна культура – основа професійного становлення майбутніх агрономів	114
Кравчук О. М. Формування граматичної компетентності студентів у процесі вивчення синтаксису	118
Літовка О. П. Формування комунікативної компетенції як показника професійної позиції майбутнього вчителя при вивченні дисципліни „Педагогіка”	122
Мамасва А. О. Соціокультурний аспект розвитку мовленнєвої діяльності учнів	126
Тараканова Г. С. Використання методу сторітелінг у процесі вивчення морфології	131

Мовна особистість у контексті мотивів і потреб спілкування

Дегтяренко Т. С. Ключові поняття комунікативної компетентності	136
---	-----

Сердечний В. В. Ще раз про особливості функціонування деяких футбольних термінів	141
Тарарива Л. Ю. Організація комунікації студентів у сучасному інтернет-просторі	147
Янчук Н. В. Нормативність мовлення як складова формування мовної особистості	152
Літературознавчі студії: традиції, дискусії, інновації	
Бровко О. О. Художні моделі ідентичності українців у творах учасників „Коронації слова”	157
Єдаменко А. О. Образ степу у прозі Сергія Жадана	160
Зажарська Г. П. Художня словесність рідного краю в педагогічній спадщині Бориса Грінченка	164
Лукьяненко Д. В. Філософія подорожі Андрія Любки (на матеріалі збірки „Саудаде”)	168
Макогон Т. В. Епістолярні діалоги М. Коцюбинського про роль української мови	172
Манько А. М. Категорії історичної пам’яті та історичного безпам’ятства в ліриці Івана Низового	176
Негодяєва С. А. Етнорегіональний аспект весільного тексту Придінцевого краю	181
Пінчук Т. С. Єврейське питання у фокусі зарубіжної та української літератури. Проблематика роману Тетяни Пахомової „Я, ти і наш мальований і немальований Бог”	185
Сизоненко Н. М. Архетип антидому в романі Василя Шевчука „Прощання з самим собою”	190
Стрільцова Д. А. Стилiстична роль діалектизмів у романі Юрія Винничука „Груші в тісті”	195
Твердохліб Н. В. Письменники Луганщини в дослідженнях Петра Ротача: джерелознавчий аспект	199
Хом’як Т. В. Дискурс про страх як вияв емоційного стану героїв роману В. Лиса „І прибуде суддя”	203
Шаболдов О. В. Поєднання стихійних образів у художньому світі О. Стефановича	210
Відомості про авторів	216

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕКСТОГРАФІЇ

К. Д. Глуховцева

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ

Лінгвістика тексту передбачає розгляд його змісту й структури, є теоретичною основою для осмислення комунікативного спрямування тексту, особливостей функціонування в різних сферах життєдіяльності. Наразі існує більше 200 визначень тексту, однак універсальну дефініцію цього поняття сформулювати складно.

Розгорнуте тлумачення тексту подане в енциклопедії „Українська мова”: „Текст – (від лат. *textum* – тканина, зв’язок, поєднання) – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною здатністю” [5, с. 679]. Одиницями тексту тут названо надфразу, єдність, абзац, речення.

Узагальнювальне визначення тексту репрезентовано в термінологічній енциклопедії: „Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) – цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури” [3, с. 599 – 600].

Тексти класифікують за соціологічним, психологічним, комунікативним, функційно-прагматичним критеріями.

Серед уснорозмовних текстів виділяють діалектні тексти, „які репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови. Свобода мовної самореалізації діалектоносія дозволяє співіснувати на паритетних засадах архаїчних та інноваційних,

питомих та засвоєних елементів, узуальних для системи говірки і функціонально обмежених одиниць. Стильова, прагматико-ситуативна диференціація діалектного мовлення, наявність різних мовленнєвих кодів сприяють легкості слово- і формотворення, невимушеності в побудові висловлювань. Усе це забезпечує діалектному мовленню і текстам як його відтворенню високий евристичний потенціал” [1, с. XV – XVI].

Поліфункційність тексту, зокрема діалектного, зумовлює наявність різноманітних підходів до його визначення й вивчення. Зокрема, З. Тураєва враховує підходи, що відбивають природу функціонування поняття *текст* у різних наукових сферах (онтологічний (буттєвий); гносеологічний (пізнавальний); власне лінгвістичний; психологічний; прагматичний (спрямування на реалізацію наміру автора)) [4, с. 47].

Н. Непійвода виділяє шість підходів до визначення тексту, які можуть стати основою для виділення аспектів вивчення цього лінгвістичного феномену [2, с. 77]. Насамперед це когнітивний, за яким текст – це результат і спосіб пізнання навколишньої дійсності. Соціально-історичний аспект вивчення репрезентує текст як пам’ятку історичної доби; соціокультурний – продукт, що втілює результати інтелектуальної й духовної діяльності соціальної особистості. Соціально-психологічний аспект вивчення тексту передбачає розгляд тексту як засобу впливу на свідомість і поведінку людини. Перспективним є лінгвокультурологічний аспект, у його центр потрапляє текст як вияв і ретранслятор культури. Найчастіше мовознавчі розвідки виконані в руслі власне лінгвістичного аспекту, за яким текст розглядають як сукупність мовних одиниць різних мовних рівнів. До нього прилягає функціонально-стилістичний, у якому вивчають текст як семантичний простір реалізації мовних одиниць, і комунікативний підхід, де текст аналізують як мовленнєвий акт.

Когнітивний аспект вивчення діалектних текстів передбачає передусім аналіз тематичної палітри текстотеки різних говірок та вивчення особливостей мовного втілення вербалізованої в тексті інформації. Тому актуальними є дослідження автобіографічних текстів (С. Волошина,

І. Гороф'янюк), текстів про голодомор (І. Гороф'янюк), текстів на лінгвістичну тематику (І. Букринська, О. Кармакова) тощо. Показчик провідної тематики оповідей респондентів нараховує від десяти до 15 найпопулярніших тем, у яких виділено значну кількість підтем. Зокрема, макротема „Людина, її життя, сім'я, родина” включає такі сюжети: багаті й бідні, сім'я, родина, життєві пригоди, спогади про минуле, лікування, дитинство, навчання, юність, відпочинок, розваги, дитяча праця, односельці, трудове життя, хвороби та інше.

Звертає на себе увагу той факт, що в діалектних текстах відображені спогади про історичні події певної доби, подано їхню оцінку, висловлено ставлення пересічних жителів до історичних змін у житті селян. Скажімо, респонденти, які пам'ятають часи розкуркулювання, примусовий вступ у колгоспи, різко засуджують ці події, не всі хочуть називати односельців, які займалися виселенням людей до Сибіру, бо, мовляв, їхні внуки й досі живуть у цьому селі: *кол'іктив і зац'їю їа тоже хара'шо помн'у// коней було напу/ забрала/ пшеи'ниц'у на полс'їу тож/ так папа'шок застра'даўс'а і ўмер/ а П'ришка К'ір'іч'енко буў пр'ідс'їдат'ел'ем/ ходили по се'лу/ про'сили і ти ў колхоз // ну хто хотіли/ п'ішли// а багато не' хот'їли/ так т'ї здавали короў та коней / а ш'ч'е хто не хот'їў/ тих усе продавали/ ви'возили на йарки// а ш'ч'е буў акт'їў/ тру'сили муку та пше'ниц'у// так ото йак пр'оїдут'/ так і пау'тину позабирай'ут' // ку'ма Дун'ка тоже ў ат'ів'і була// зар'обила їа ко'лис' на зат'їрку муки/ а вона пр'їшла і забрала// а ш'ч'е об'їж'ч'ик Антон Й'аружн'ї буў/ так тої ган'аў бато'жароў по пол'у// ну/ ото от'ака жиз'н' у нас була (Записано від Василенко Агафії Олексіївни, 1919 р. н., с. Білолуцьк, Новопсковський р-н).*

Тексти цієї тематики мають багато спільного, у них перераховано майно, яке підлягало вилученню, цей час називають трагедією великої кількості людей: *Жили ў нашому се'лі і три сім'н'і Лиман'с'ких// ұлас'т'ї р'їшили/ шо во'ни ба'гат'ї чим д'руг'ї і висл'али дв'ї сім'н'ї ў Ар'хангел'с'к/ а одну сім'їу залишили/ бо ў них буў інвал'ід// їе тут у нас Пр'оказа Натал'їа Федор'їўна/ так ро'дину їїї чо'ло'в'їка у то ўрем'а розкуркулили/ куди їїх висл'али/ їа не' знай'у/ та ка'жец'':а шо*

б'ат'ко його помер/ а мати не" дожила три м'іс'яц'і до повернен':а (Записано від Войтенка Мефодія Йосиповича, 1911 р. н., с. Підгорівка, Старобільський р-н).

Лінгвокогнітивний підхід до аналізу діалектного тексту дозволить виявити соціальні орієнтири мовців різних ареалів України, дасть матеріал для історичних студій, які ґрунтуються на достовірних історичних оповідах про події ХХ століття, проліє світло на ментальність оповідачів. Так, свідчення про голодомор діалектоносіїв різних ареалів українського мовного простору є ще одним переконливим доказом того, що цю трагедію в історії країни народ пережив.

Соціально-історичний аспект вивчення діалектних текстів, тісно пов'язаний із когнітивним, цікавий тим, що дає змогу трактувати діалектний текст як пам'ятку історичної доби, актуалізує питання про достовірність фактів, поданих в аналізованому мовному масиві, та максимально точно відтворює особливості мовлення діалектоносія: Гал'ки/ со'роки/ а шо то ле"леки л'ітайут'/ дик'і ву'т'ата/ дик'і гуси// на п'тах їу у нас не пол'уйут'// во'рона кра'де ву'т'ат// а горо'бец' в'ін бе"зв'редни'ї/ як'шо си'п'неш' кур'ам і в'ін по'їис'т'/ то ж там со'йашни'єки ви'ї'даїут' та пше"ниці'у/ во'ни са'м'і со'б'і добу'вайут'// ласт'їўка/ це св'а'та/ во'на жи'єве т'іки там у са'райах/ у курни'єках там// не нада до них л'ізти/ бо можут' п'ідпалит' хату там// шпак в'ін же то'же ш'коди не робе/ там йа'году йа'кус' кл'у'їє// хаї кл'у'їє/ як ба'гато/ ўс'ім х'вате// грак же може то'же п'тич'ку ўз'ат'/ чи кур'чатко/ чи ву'т'атко то'же ж може ўз'ат' грак// та ї со'рока ж та'ка/ як і грак// во'на ж бе"ре і йаїц'а// гра'ки ж хот'т'іки кур'чат бе"рут'// про зо'зул'у з'найу/ шо во'на о'це ж йа'йечка п'ідки'єдаїє у ка'жде гн'із'дечко/ а са'ма ж во'на не ви'єсизжуїє// а так во'на ж ш'коди не робе// сич вс'і'гда кри'єчит'/ худо тут/ худо тут/ та о'це с'к'іки ро'били/ так од'но/ пад'лу'ка/ на х'верм'і кри'єчаї/ як те"л'ата з'дохли/ так кри'єчит'/ як чорт'ака// та ми ї за себе з'найе"м/ як по де"с'атку ви'єт'агували/ сич'/ па'гана п'тиц'а // (Записано від Батенко Анастасії Іллівни; 1942 р. н., с. Півнівка, Міловський р-н). Під соціально-історичним кутом зору нерідко розглядають тексти

родинного, весільного чи похоронного обрядів, тексти, у яких описано звичаї, повір'я.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення діалектних текстів актуалізує питання про текст як вияв і ретранслятор культури. З допомогою текстів такого типу легко встановити культурну приналежність оповідача і всієї мовної спільноти, виявити назви питомих явищ культури та їх частин: *Знайе^ш/ ми то^шд'і о^{це} Р'із^дво/ Водох^решче^н:а/ Вербна не^шд'іл'а/ Ве^шликден'/ Зе^шлена Не^шд'іл'а/ Гвана Ку^шпала/ Мако^шв'їй/ Спас і Пок^ррова/ ми хот' і з^нали/ ну ми йїх / н'е// Р'із^дво п^разнували це/ Ве^шликден' і ўсе/ а на Гвана Ку^шпала це в'ін^ки пле^шли і ўсе// із цв'їт^кіў пол'о^вих// в'ін^ки з Гвана Ку^шпала на х'в'їрточку в'їшали/ о^{це} тут/ де ко^ррова/ ну де баз// Р'із^дво/ це шо ве^шчер'у но^сили/ во п'ервих нам то^шд'і заборон'али но^сит' ве^шчер'у/ ну ми ўс'о раў^но до сво^шйїх/ ну це ў та^ком возрас'т'і ми бу^ли// Водох^решче^н:а/ ну ў нас ц^ркви не бу^ло/ н'їх'то н'їкуда не йїзде/ н'їх'то не ко^паўс'а// Вербна не^шд'іл'а/ к^леч'їн':а ч'їп'л'али скр'їз'/ і ў хат'ї/ і коло х^ати за^копували к^леч'їн':а це і на к^ладби^шче но^сили// і по с'одн'їшн'їй ден'// а на Ве^шликден'/ це йайц'а к^расїєли і ўсе/ пас'ки пи^кли// на гроб^нки хо^дили помй^анули і ўс'о// це наші і бат'ки хо^дили на к^ладби^шче// Зе^шлена не^шд'іл'а/ а йа за Вербну ска^зала/ та ми на Вербну не^шд'іл'у н'їх'то н'їчого// на Мако^шв'їйа це йаблука і мед св'а^тили та йїли// пи^кли ми з ма^ком до тис'ачу де^ват'сот де^вя^ностого г^оду/ а пот'їм/ йак уз'нали/ шо мак/ нар'кот'їки/ так йо^го с'тали ун'їчтожат'// і н'їх'то не стаў пи^кти/ ви^срубували ми тої мак// Спас/ тоже ж це та^ке/ а Пок^ррова/ це ка^зали/ шо до Пок^ррови не дол^жн'ї с'ватат' моло^шду// п'їс'л'а Пок^ррови заре^шве д'їўка/ йак ко^ррова/ да/ пого^ворка//* (Записано від Осадчої Раїси Юхимівни; 1937 р. н., с. Півнівка, Міловський р-н).

При соціокультурному аспекті вивчення діалектного тексту враховують те, що він утілює результати інтелектуальної й духовної діяльності соціальної особистості. У цьому разі вчені виходять на діалектну особистість, яка, продукуючи текст, здійснює відбір мовних явищ, надаючи перевагу одним із них і уникаючи інших. Зокрема, жителька с. Бутове Старобільського району Фурман Лідія Іванівна пише вірші. Вона, закінчивши

8 класів місцевої школи, усе життя пропрацювала в колгоспі дояркою, не займалася літературною творчістю професійно. Більше того – поезія цієї жінки часто страждає через недосконалість рими, нечіткість думки. Проте, попри це, ця поезія цікава тим, що вона демонструє світобачення і світовідчуття простої людини. З мовного боку вірші позначені образним використанням побутової лексики, містять символи, звичні для типового представника говірок Старобільщини. Лексика віршів загальноживана, у ній відсутні діалектні явища, значення яких читач не зрозуміє.

Вивчення особливостей світобачення Лідії Фурман, виявлених у віршах, написаних нею, засвідчує зв'язок з традиційними цінностями, які українці сповідували здавна. Це ми спостерігаємо при аналізі віршів про зиму, у яких цю пору року селянка називає *красунею неписаною, расм, красою земною, казковою картиною*, це час, коли селяни можуть відпочити від сільськогосподарських робіт:

У поезіях Л. Фурман, як і у творчості багатьох поетів, народних піснях, красу дівчини чи жінки прирівняно до квітки. Поетеса порівнює її з трояндою. Чому Лідія Іванівна уживає у своїх віршах слово *троянда*, а не звичне для жителів цього краю *роза*? Імовірно, селянка розуміє, що мова поезії позначена рисами високого стилю, тому не допускає у вірші розмовного *роза*. Вона називає квітку царицею і бачить у ній типові риси жінки селянки: працелюбність, уміння виконувати будь-яку роботу, хоч і розуміє, що праця жінки-селянки важка, іноді вона навіть викликає страх:

*Давно вже немає листя на деревах,
Уже давно пожовкла вся трава,
Уже стоїть на дворі грудень,
А моя троянда в квітнику стоїть жива.
Листочки в неї зелені,
Бутони приготувалися цвісти,
Що ж воно діється природі?
Як на це питання нам відповісти?
Тому що троянда зими не боїться,
Не боїться нічого вона.
Від троянди немає кращої квітки,*

Троянда – це жінка тверда.
 Це жінка, яка не боїться нікого,
 Ніяка робота їй не страшна,
 На світі живе вона, як квітка-цариця,
 Бо доля в неї така (**Квітка-цариця**).

Соціально-психологічний аспект вивчення діалектного тексту передбачає його розгляд як засобу впливу на свідомість поведінку людини. До таких текстів нерідко належать прислів'я, приказки, описи звичаїв тощо: *Ко́н'ешно ў нас о́но не^л сил'но сохр^ан'алос' при со^ветском со'йу^з'і / но шос' ко́н'ешно ро^билос' / а шос' шче ба^бус'а мо'йа ме^л'н'і рос^казували / то йа б^уду ка^зат' / ну то мо^же і не^л сил'но п^рав'і^л'но / но вобшчем йак з^найу //*

о́то на т^ройіцу / ми зе^л'лене зби^е'рали хо^дили // то мо'йа ба^бус'а т^р'іц'у зе^л'лени^еми п^разни^еками з^вала // но о́но ж ко́н'ешно не^л пр'і^ветствовалос' / хо^т'а ў се^л'і ўс'о ра'ўно / на^в'ерно / легше бу^ло / ч^ем ў г^ород'е // ми соби^е'рали ўс'аке зе^л'лене та^ке / т^раўкі // но о́но ж йак // вобшче о́це ж су^бота п^ер^е'д т^ройіцеі / ба^бус'а йі'йі кле^ч'анойу з^вала / чи кв'іч'анойу / н'е / кле^ч'ана / йа шче за^помни^т' доўго не^л мо^гла //

з^нач'ит' / ш'ч'італос' / шо у су^боту на^да сут^ра б^осим по^хо^дит' по т^рав'і // ба^бушка та ўс'іда ме^л'не бу^дила / ну о́но ми ўже ко^ли там і не с^пали шоб там / о́но ж ў се^л'і / не^л ў г^ород'і (Записано від Пронько Марії Трохимівни, 1935 р. н., с. Лисогорівка, Новописковський р-н).

Лінгвістичний аспект вивчення діалектних текстів репрезентований у дослідження фонетичних особливостей говірок (Г. Мартинова, О. Іщенко), наголошування (Г. Кобирина), контексту окремих лексем (М. Вербовий), значення фразеологізмів (Н. Коваленко), варіативності мовних одиниць (Г. Гримашевич), генези й динаміки говірок (А. Колесников), граматичних форм окремих ареалів (М. Лесюк, М. Делюсто), при вивченні лексикографічної репрезентації текстової поведінки реєстрової одиниці словника (Н. Хобзей) та ін. У цьому разі текст розглядають як сукупність мовних одиниць різних мовних рівнів, що може піддаватися порівняльному, зіставному, описовому, кількісному вивченню.

До нього прилягає функціонально-стилістичний, у якому вивчають текст як семантичний простір реалізації мовних одиниць (В. Леснова), і комунікативний підхід, де текст аналізують як мовленнєвий акт.

Отже, попри те, що наразі немає єдиної дефініції діалектного тексту, текстоцентризм як принцип дослідження в діалектології займає провідне місце. Його вивчення охоплює багато аспектів і репрезентовано в працях дослідників. Текст дозволяє актуалізувати і традиційні питання функціонування діалектного мовлення, і нові: вияв діалектних відмінностей, характерних для кожного ареалу; аналіз екзотизмів, ендемізмів та інтерлокалізмів; характеристика стилістичних особливостей тексту, опис діалогічності; умотивування доцільності використання мовних засобів; репрезентація ідіолексикону з погляду кількісних і якісних характеристик, а також здійснення культурної, національної та соціальної ідентифікації мовців, вивчення їхньої ментальності тощо.

Література

1. **Гриценко П. Ю.** Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії / П. Ю. Гриценко // Павлюк П. Українські говірки Румунії. Діалектні тексти / П. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон, Львів, Нью-Йорк, Торонто, 2003. – С. I – XVII.
2. **Непийвода Н. Ф.** Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К.: ТОВ „МФА”, 1997. – 356 с.
3. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термін. енцикл. / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 419 с.
4. **Тураєва З. Я.** Лінгвістика текста / З. Я. Тураєва. – М.: Просвещение, 1986. – 126 с.
5. **Українська мова:** енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

І. В. Гороф'янюк

(Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ДІАЛЕКТНИХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ ПРО ГОЛОДОМОР

Зростання інтересу до студіювання мовленнєвої діяльності людини в усіх проявах її буття як основи вивчення мовної системи актуалізує вивчення тексту. Лінгвістичне дослідження автобіографічного тексту в руслі антропологічної парадигми сучасної лінгвістики дозволяє виявити його глибинні механізми, розробити нові принципи його аналізу, врешті-решт наблизитися до пізнання феномену людської мови.

Значний внесок у вивчення особливостей автобіографічного тексту, зокрема методології його аналізу, здійснили М. Бахтін, Г. Винокур, С. Волошина, М. Михеев, Н. Ніколина, С. Панін, А. Терпугова, О. Холиков та ін.

Мета розвідки – з'ясувати лінгвальну специфіку автобіографічного тексту про голодомор як реалістичної наративної мініатюри, зокрема систему* мовних засобів, які забезпечують експресивність вислову.

Емпіричною базою дослідження слугували тексти з тематичної збірки, підготовленої студентами і викладачами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – „*Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас*”: хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів [3].

Сучасні записи діалектного мовлення у формі діалектних текстів становить неабияку цінність. По-перше, вони репрезентують говірки початку ХХІ століття. По-друге, вони вербалізують духовну та матеріальну культуру української нації, „автентичні діалектні тексти ... репрезентують різноманітні свідчення про фрагменти культури діалектоносіїв...” [1, с. 13]. І, по-третє, діалектні тексти стають полем дослідження всіх діалектних явищ. Виокремлення діалектного тексту як об'єкта лінгвістичного дослідження уможливорюється низкою чинників і загальнонаукового характеру, і суто мовознавчого: гуманізацією науки, тобто пріоритетом антропологічного підходу до об'єкта дійсності;

інтеграційними процесами в науці – вимогою полідисциплінарного підходу до аналізованого явища, внутрішнім розвитком діалектології – вичерпним описом українських говірок за певними мовними рівнями [4, с. 8].

Нашу увагу привернула система мовних засобів, які забезпечують експресивність вислову в аналізованих автобіографічних текстах про голодомор.

В автобіографічних діалектних текстах про голодомор ми зафіксували експресивні лексеми, утворені за допомогою таких мовних засобів:

1. Мовноструктурні засоби:

- семантика – *просто буў та^кїї голодо^мор / шо ст^рашно* [3, с. 56] (далі ми будемо зазначати тільки номер сторінки цього джерела), *бо не було н^і хл^їба / н^ічого* (с. 76), *о^так / хто йак м^їх / так б^їдн^ї б^їдуваў* (с. 54), *гуду^вали оче^ретом / гуду^вали ўже чим бачили* (с. 121), *Боже Боже ўз^їала м^їшок і йдеш Бог з^їнайе куди* (с. 95).

- звуковий склад – *то^дї ж не було н^їде н^їчо / н^ї / н^ї ма^шин н^їде н^їчо не було* (с. 70);

- займенники – *йак^ї були страш^нї тих два роки* (с. 56), *а на к^їн^їц^ї / ма^ма ка^зали / так^ї з^воз^дї за^бит^ї гостр^ї* (с. 58), *та^кїї буў голод* (с. 98), *ц^ї д^їти та^кї б^їдн^ї були / та^кї т^їки живо^ти здо^ров^ї* (с. 67);

- прислівники – *то^му шо дуже було т^їажко* (с. 57), *ї дуже д^їти поми^рали* (с. 76), *а т^риц^їат^ї т^рет^її дуже буў голод* (с. 100), *ї те^пер за^дати то т^їажко / дуже т^їажко* (с. 107), *дуже було т^їажке ўрем^на / т^їажко було жити дуже* (с. 132), *ўс^їа пере^їжила ро^дина / хот^ї було дуже т^їажко* (с. 120);

- вигуки, частки – *бурй^їну не було да / да* (с. 106), *але йо^го / во^но ўже ни може / на фуру / так-так* (с. 106), *ої та^ка була б^їда* (с. 66), *ми т^їажко пере^їжили / ну / але пере^їжили / пере^їжили* (с. 120);

- інтонація – *б^їда просто була // таї ўс^їо* (с. 58), *ўс^їо позаби^рали / н^їк^де н^їчо не було* (с. 67), *н^їчого не осталос^ї / н^ї од^ной л^їдини* (с. 63);

- логічний наголос – казали ¹мама / шо і те пер за¹дати то ¹т'ажко / ¹дуже ¹т'ажко (с. 107), та ба¹гато на¹роду по¹умирали то¹ди в голо¹до¹ўку (с. 134).

2. Різноманітні способи і прийоми стилістичної обробки мовних елементів:

- емпатичний наголос – шо на¹в'іт' ж ¹д'іжки ка¹пусту заби¹рали / і з л'о¹ху бара¹бол'у // ¹ўсе-е-е позаби¹рали (с. 75), йак ми пере¹жили / н'і¹чо-о-ого ¹л'уд'ам не лі¹шили / н'і¹чого (с. 99), бо ¹дуже кра¹-а-али (с. 102), во¹но і хл'і¹б бу¹-у-у¹ у дер¹жав'і (с. 108), ну б'і¹да бу¹ла / ну та¹ка-а б'і¹да / во¹пи'ім та¹ка бу¹ла ве¹ли-и-ика б'і¹да, **Бо-о-о¹же!** йак во¹ни п'лакали (с. 70), л'уди ¹дужи ¹ўмира-а-али / і ¹ду-у-ужи бу¹ла б'і¹да / і ¹ду-у-ужи ¹ўмирали л'уди // **Бо-о-о¹жи** м'ї (с. 54), ¹т'а-а-ашко б'і¹дили! (с. 96);

- запинання, викликані надмірним хвилюванням – стр'і¹л'айут' / а во¹ни і¹дут' на... на¹про¹лом а це йак **поча...** **поча¹лас'а** вес'на / ц'і висадки / стр'і¹л'али **по по** л'уд'ах // а во¹ни **вири¹ва...** / **вири¹вали** ¹висадки / у **м'ішок** (с. 98 – 99), так ¹ўже **опу...** **о¹пуста¹н'і** / шо ¹ўже не мо¹гли ни хо¹дити н'і¹чо (с. 108);

- емоційна пауза – то // ої¹ **Господи!** // наї¹ **Бог** ¹мили¹ўе / ої¹ ¹д'ітки / спо¹ми¹нати ... та¹кого жи¹т'а (с. 99), т'ажо¹ле ¹ўремн'а бу¹ло // ... ¹Господи ¹милости¹виї! **ота¹ке** ¹ўремн'а бу¹ло (с. 106);

- використання зменшено-пестливих суфіксів – то по кус'очку **ма¹н'ус'ін'кому** да¹вали ¹ўс'ім (с. 66), там п'росто **ма¹лесен'ку** ¹йамочку та¹ку / за ¹вико¹пали і ¹ўс'іх ту¹ди (с. 67).

3. Використання стилістичних фігур:

- повтор – ¹дужи **стра¹шно** ¹бу¹ло ка¹зали / ¹дуже ¹бу¹ло **стра¹шно** (с. 56), ¹ўже йак по¹сп'іли гу... **йа¹годи** / то **йа¹годи** **йа¹годи** зби¹рали / р'вали / так і **йа¹г'ід'ми** ¹жили (с. 75), **вири¹вали** ¹висадки / у **м'ішок** / у **м'ішок** (с. 99), **т'ажело** / ¹дуже ¹бу¹ло **т'ажело** (с. 105), ну ¹мало ¹мало ¹мало / но о¹сталис' (с. 107), л'у¹дина і **хо¹де** **хо¹де** і ¹ўпала (с. 132), і **ни¹хто** гла¹ўне **ни¹хто** не ¹ўбра¹шча¹ў ¹ўн'і¹ман'їа (с. 133), ле¹жали п'ід **йа¹блун'ойу** **бра** **цеї¹го** **і і і** си¹нок **йїхн'її** / **і і і** чо¹ло¹в'ік (с. 66), то ту **ж'інку** **за¹били** **гиройу** / **гиройу** **за¹били** (с. 68), там ку¹пили **два** / **два** ста¹канчики **ї**рису (с. 70), **хто** **йак** **м'їг** то так

ни'таўс'а / ни'таўс'а хто йак м'іг (с. 61), а так то *н'і'чого не було / н'і'чого // кра'їна н'і'чого не да'вала / н'і'чого // а ў'кого шо було / то ше позаби'рали зразу заб'рали / госу'дарство заб'рало і ўс'о н'і'чого не було //* (с. 62);

- ампліфікація – *ш'кури / да'вай ш'куру! / 'йайц'і / бара'бол'у / не'ма / контрак'тац'і'я // не'ма / да'вай з'рош'і / ўс'о давай!* (с. 78), *і'йа / і'ўс'і лі'жали ўс'і по'пухли* (с. 66);

- антитеза – *ск'іки то л'у'деі / це ш'чод'н'а не йі'дну 'фуру / а х'в'урами накі'дайут'* (с. 106).

4. Використання okazіональннх фразеологізмів – *заби'рали пот чисту'у* (с. 77), *наі Бог 'милу'е / шоб ви йо'го / шоб вам у с'н'і не сн'іўс'а цей голодо'мор* (с. 96), *т'ажоле 'ўрем'а було / та'ке т'ажове / шо не 'мона 'висказати* (с. 105), *бо х'л'іба н'і ў зуб не 'було* (с. 54), *'Бо-о-оже м'і' / м'і'н'і зр'обилос' / 'ў'мл'іс'т' 'ўпала чи шо / то йа там чут' не 'ўпала ў'тому на 'винтар'і* (с. 65).

5. Використання риторичних запитань – *чо це во'но так було? // х'і'ба це не 'було н'і'яко'ї? / чи це / дес' / не з'на'ю // йак це не 'було н'і'якого та'кого / шоб сп'і'нили йіх / йак це во'но так ро'билос'?* (с. 69), *ку'ди йі'м? // ўже не до 'мене / йак тоі ка'заў* (с. 110).

Більшість інформантів у ролі підсилювальних засобів висловленої думки використовуює лексеми *тяжко, страшно, біда* або їхні діалектні варіанти: *т'ажело* було / *т'ажело, т'ажело* / *дуже* було *т'ажело* // ну ше *'вижили / та'ке* було *т'ажоле 'ўрем'а / та'ке т'ажоле* (с. 105); *дуже т'ажке 'ўрем'н'а* було / *невоз'можно* було / *т'ажко* *'жити* було *дуже* (с. 133); *дужи* *страшно* було ка'зали / *дуже* було *страшно*, *то'му шо* *дуже* було *т'ажко* (с. 56); *оі та'ка* була *б'і'да / та'ка* велика *б'і'да* була / ну *б'і'да* була / ну *та'ка-а-а б'і'да* (с. 67); *ми т'ажко пере'жили / ну / але пере'жили / пере'жили / було* *дуже т'ажко* (с. 10); *т'а-а-ашко б'і'дили* (с. 120).

Стійкою рисою автобіографічного тексту на рівні змісту ми також убачаємо словосполучення із стрижневим словом *Бог / Господь*: *Йа шоп та'ко роска'зала / йак тоі буў голод // 'Боже / 'Боже* (с. 71), *'Боже 'Боже // йак т'ажко 'пухли // ў 'хат'і ск'іки йе л'у'д'ї / д'і'т'ї / ўс'і 'пухли* (с. 94), *'Господи / та'ка*

б'іда була (с. 70); наї **Бог** ¹милує / шоб вам у с'н'і не с'ниўс'а
цеї голодо¹мор (с. 96); то ко¹лис' **Боже** ¹**Боже** у¹з'ала м'ішок і
їдеш **Бог** з¹найє ку¹ди (с. 95), **Боже** / як в'ін нас спа¹сау / тої
шча¹в'ї / як була голо¹доўка (с. 95). Отож ці словосполучення є
одним із засобів підсилення експресивності висловлювання.

Будь-яка емоція становить єдність трьох складників:
фізіологічного, суб'єктивного та експресивного [2, с. 104]. Це
означає, що людина, по-перше, відчуває емоцію як
фізіологічний стан, по-друге, переживає її, по-третє, виражає.
Ми виявили не лише вербальні засоби вираження емоцій, а й
невербальні, що відображають фізіологічні стани людини. Це
почуття розчарування, страждання, скорботи, а також радості
(бо страшна подія вже пережита), наприклад: *брат м'ї у*
т'риц'ат' т'рет'ом (плаче) *по¹мер* [3, с. 77], *хто не ўсп'їу /*
(сміється) *подо¹їїу к'ружку // і так ¹жили* [Там само, с. 78].

Різномірні засоби вираження експресивності вислову не
лише активно взаємодіють між собою, а й компенсують або
посилюють один одного. У зв'язку з цим вибудовується шкала
лексичної експресивності, що бере свій початок від слів, у яких
відсутня кореляція позначуване – позначальне (семантичні
експресивні словосполучення на зразок *п¹росто буў та¹к'ї*
голодо¹мор / шо ст¹рашно [Там само, с. 1], і завершується
лексемами з чітко виявленими специфічними формами
(словотвірні словосполучення на зразок *голод¹ран'ц'ї та¹к'ї*
хо¹дили [Там само, с. 99], із властивою їм кореляцією між
планом змісту й планом вираження.

Отже, розвиток експресивних значень проходить шлях від
номінації до емотивного оцінювання, тобто від конкретного
до абстрактного, від цілого до фрагментарного або навпаки.
Спроможність слова передавати якийсь характер оцінки
за допомогою різних лексико-семантичних варіантів та інших
мовних засобів зумовлюються позамовними чинниками
та суб'єктивними намірами діалектоносія.

Література

1. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних
явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до
60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9 – 15.
2. Мілова М. М. Експресивність та емотивність у мові

та мовленні. Рівні передачі емоцій у художньому англomовному тексті / М. М. Мілова // Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філологія. – 2014. – Вип. 9. – С. 104–107. 3. „**Палає пам'яті свіча**. Вогонь – не згас”: хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / упоряд. І. В. Гороф'янюк. – Вінниця : ПП „ТД «Едельвейс і К»”, 2014. – 148 с. 4. **Руснак Н. О.** Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 447 с.

Г. І. Гримашевич

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ДІАЛЕКТНА ТЕКСТОГРАФІЯ ПОЛІСЬКОГО НАРІЧЧЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Останні десятиріччя в українській діалектології позначені активізацією дослідження говіркових одиниць різних рівнів у зв'язному мовленні – діалектному тексті як репрезентанти ідіостилю діалектоносіїв, які формують мовний простір говірки чи діалекту, адже діалектний текст – простір природної реалізації говіркових явищ, засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови [11, с. 15], реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови [10, с. 15]; реальна форма існування мови, найреальніша з усіх можливих [13, с. 241]; динамічна одиниця, що має ознаки зв'язності і цілісності, які виявляються в інформаційному, структурному та комунікативному аспектах [14, с. 2]. Водночас дослідження діалектного тексту – це спосіб декодувати текст як багаторівневе складноорганізоване утворення з експлікованими та імплікованими рисами, елементами, ознаками [9, с. 103], бо говіркове мовлення найповніше реалізує себе в діалектних текстах [15, с. 8.]. Цінність діалектних текстів, за словами Г. Аркушина, виявляється в тому, що це не лише „особливим чином зафіксоване і збережене мовлення діалектоносіїв, з яким

кожен охочий може ознайомитися й проаналізувати будь-якого часу. Записані розповіді – це ще й факти живих свідків різних подій, які у своїх дослідженнях можуть використати не тільки діалектологи, а й соціолінгвісти, фольклористи, етнографи, історики та ін.” [4, с. 3]. Усе це підтверджує думку П. Гриценка про текстовий напрям дослідження діалектної мови як домінуючий [10, с. 15].

Початком розвитку української діалектної текстології вважають збірник „Говори української мови. Тексти” [8], у якому зафіксовано стан українського діалектного мовлення середини ХХ ст., представлено діалектні тексти з 206 н.п., включаючи навіть тексти говірок, поширених за межами України (26 н.п.), хоча в подальшій публікації діалектних текстів настала тривала пауза, зумовлена тогочасним офіційним ставленням до діалектного мовлення.

Увага до діалектного тексту як важливого джерела дослідження говіркових рис, запис зразків діалектного мовлення в різних зонах українського діалектного континууму, розуміння змін у діалектних системах різних ареалів та відчуття невідворотності й швидкоплинності часу, який забирає у Вічність справжніх носіїв говіркового мовлення, дали змогу мовознавцям-діалектологам у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. опублікувати низку текстологічних видань – збірників діалектних текстів, які репрезентують мовний обшар говорів південно-західного (упорядники та укладачі праць Н. Глібчук, Н. Руснак, М. Грицак, І. Жегуц, О. Мигoliniнець, О. Пискач, М. Лесюк, Т. Тищенко, Г. Березовська, І. Гороф’янюк та ін.), північноукраїнського (Г. Аркушин, П. Гриценко, Ю. Бідношия, Л. Дика, Г. Воронич, Л. Москаленко, Л. Пономар (Анісімова), О. Малахівська, С. Гриценко, М. Поістогова, Л. Рябець та ін.) та південно-східного наріч (Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина, А. Таран, Ю. Бідношия, Л. Дика, І. Магрицька, К. Глуховцева, З. Сікорська, В. Леснова, І. Николаєнко та ін.) наріч українського діалектного континууму.

Актуальність звернення до фіксації та текстової інтерпретації діалектного мовлення зумовлена тим, що саме під час говоріння розкривається весь потенціал фонетичних, акцентологічних, морфологічних, синтаксичних особливостей

говірок, ментальність носія певної етнічної групи, його світобачення, формується мовна картина світу.

Мета розвідки – схарактеризувати загалом стан сучасної поліської текстології й окреслити перспективи в цій царині.

Сьогодні з-поміж трьох говорів північноукраїнського наріччя найбільше в діалектній текстології представлено територію західнополіського діалекту завдяки невтомній праці Г. Аркушина, результатом якої стало видання трьох збірників діалектних текстів: „Голоси з Берестейщини” [1]. У цій праці подано значний за обсягом та інформативністю матеріал про побут і культуру поліщуків-берестейців, їхнє усвідомлення неповторності свого мовлення й належність до певного етносу; „Голоси з Волинського Полісся” [2], у якому репрезентовано матеріал про духовну культуру волинян-поліщуків, зокрема про вірування, традиції, обряди, а також представлено малі й великі фольклорні жанри, мисливську, будівельну, побутову, промислову й сільськогосподарську лексику; „Голоси з Підляшшя” [3], у якому вміщено тексти-розповіді підлящуків про свою сім’ю, звичаї та обряди, про переселення й виселення, перекази та бувальщини, розповіді про усвідомлення своєї мовної й етнічної належності.

Щодо репрезентації текстів зі східнополіського говору північноукраїнського наріччя зауважимо, що значний за обсягом пласт матеріалу з Чернігівської та Сумської областей, із-поміж них і поліських районів, уміщено в хрестоматії „Говори української мови” [8, с. 138 – 210], натомість окремого збірника сучасних текстів наразі бракує, хоча сподвижницька праця діалектологів, об’єктом дослідження яких була територія Східного Полісся (В. Куриленко, Є. Турчин, Є. Черепанова, М. Поістогова, О. Юсікова, Н. Дейниченко, Л. Дорошенко, Д. Марєєв, Я. Литвиненко, Г. Чешко та ін.), та зібраний ними матеріал дають змогу публікувати не тільки фрагменти текстів діалектного мовлення, пов’язаного з предметом їхнього наукового зацікавлення, а й підготувати до друку збірник діалектних текстів східнополіських говірок.

Особливості мовлення поліщуків-переселенців середньополіського етномовного континууму представлено в чотиритомному виданні „Говірка села Машеве

Чорнобильського району” [5; 6] і двотомнику „Говірки чорнобильської зони” [7]. Згадані видання – це пам’ятник носіям автентичного мовлення архаїчного куточка Славії, мешканці якого через екологічні причини (аварію на ЧАЕС) змушені були переселитися в інші зони, що призвело до глибоких демографічних змін та змін мовного ландшафту. Це дало підстави дослідникам констатувати, що середньополіський говір як діалектна цілість перестав існувати. Водночас зазначені видання виразно демонструють збережене поліське мовлення навіть в іншому діалектному оточенні.

Наголосимо, що найменше представлено текстографічно середньополіські говірки Житомирської області. Зокрема, у хрестоматії „Говори української мови” наявні записи зв’язного діалектного мовлення лише з 9 говірок поліських районів (Овруцький р-н: с. Селезівка, с. Рудня, с. Пішаниця, с. Прибитки; Олевський р-н: с. Білорочівці; Коростенський р-н: с. Немирівка; Ємільчинський р-н: с. Сімаківка; Малинський р-н: с. Чоповичі; Володарсько-Волинський (Хорошівський) р-н: смт Нова Борова) [8, с. 75 – 100]. Зазначене вище зумовило актуальність підготовленого до видання навчально-методичного посібника „Єдність у різноманітності. Поліщуки” [12], у якому представлено матеріал з 10 поліських і суміжних районів Житомирської області, уміщено розповіді поліщуків 1911 – 1939 років народження про життєву долю, воєнний час, роботу в Німеччині в період Другої світової війни, голодомор 1933 та 1946 – 1947 рр., господарювання, збирання врожаю, вирощування сільськогосподарських культур, тяжку роботу в колгоспі за трудовні чи в лісі, а також про духовну культуру, зокрема весільний обряд поліщуків, їхній світогляд, загалом колишнє життя, позначене моральністю, шанобливим ставленням до старших, до релігії й церкви. Крім того, представлені тексти тих жителів, які через аварію на ЧАЕС змушені були переїхати в інші регіони області до родичів, тому відірвані від свого рідного мовного мікросоціуму, проте зберігають у пам’яті все минуле життя й здебільшого лінгвальні риси рідної говірки, частково позначені впливом нового говіркового оточення. Це тільки незначна частина текстів із середньополіських говірок

Житомирської області, значно більше їх чекають свого часу й будуть опубліковані в наступних текстографічних виданнях.

З огляду на викладене узагальнимо, що загалом територія північноукраїнського наріччя належно представлена в текстографічному форматі, хоча й не всі ареали мають достатню текстографічну репрезентацію. На сучасному етапі, коли говіркове мовлення й селянські традиції, культура нівелюються, постає питання вибору найкращого дослідницького методу, спрямованого на максимальну інформативність та фіксацію всіх діалектних явищ від діалектоносіїв старшого покоління. Тому актуальним способом дослідження сьогодні є запис текстів за етнолінгвістичними програмами, що забезпечить реалізацію та опис певних аспектів різних діалектних континуумів, зокрема й поліського, дасть змогу простежити побутування мовних одиниць різних рівнів, здійснити порівняльний аналіз лінгвальних явищ. Крім того, сучасні технічні можливості зможуть забезпечити належне представлення діалектного матеріалу не лише у вигляді аудіозаписів, а й відеопрезентацій, про що неодноразово зауважував Г. Аркушин [4] і втілює це в низці своїх праць.

Отже, майбутнє діалектної текстографії різних теренів українського етномовного континууму, зокрема й поліського, забезпечить видання нових збірників діалектних текстів, матеріалом для яких можуть слугувати записи зв'язного діалектного мовлення, зібрані діалектологами під час експедицій, і студентами в межах діалектологічної практики, представлені в науковій транскрипції для максимально точного відтворення особливостей мовлення, із залученням аудіо- та відеоматеріалів.

Література

1. **Аркушин Г.** Голоси з Берестейщини (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 536 с.
2. **Аркушин Г.** Голоси з Волинського Полісся (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк, 2010. – 542 с.
3. **Аркушин Г. Л.** Голоси з Підляшшя : тексти / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2007. – 536 с.
4. **Аркушин Г.** Українські діалектні тексти: до питання методології / Г. Аркушин // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Філологічні науки: мовознавство. – 2011. – № 1.

– С. 3 – 8. 5. **Говірка** села Машеве Чорнобильського району. Ч. 1: Тексти / уклад. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. – К., 2003. – 456 с. 6. **Говірка** села Машеве Чорнобильського району. Ч. 2: Тексти / уклад. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – К., 2003. – 608 с. 7. **Говірки** Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипко, О. А. Малахівська та ін. – К., 1996. – 358 с. 8. **Говори** української мови : зб. текстів / упоряд. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипко. – К., 1977. – 582 с. 9. **Гриценко П. Ю.** Інформаційний простір діалектного тексту / П. Ю. Гриценко // Діалекти в синхронії та діахронії. – К., 2015. – С. 100 – 118. 10. **Гриценко П.** Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії / П. Гриценко // Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон – Л. – Нью-Йорк – Торонто, 2003. – С. I – XVI. 11. **Гриценко П. Ю.** Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9 – 15. 12. **Єдність** у різноманітності. Поліщуки : навч.-метод. посіб. / упоряд. : В. М. Мойсієнко, Г. І. Гримашевич. – Житомир, 2018. – 144 с. 13. **Колесников А.** Діалектний дискурс як об'єкт спостереження граматичної семантики / А. Колесников // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнар. конф. (м. Івано-Франківськ, 26 – 28 верес. 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 240 – 244. 14. **Романина І.** Текст як джерело дослідження діалектного мовлення галичан і поліщуків / І. Романина // Волинь-Житомирщина : істор.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – Вип. 2(II). – С. 229 – 234. 15. **Руснак Н.** Передмова / Н. Руснак // Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / уклад. Н. Руснак, Н. Гуїванюк, В. Бузинська. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 3 – 13.

І. В. Царьова

(Запорізький національний університет)

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВТОРИННОГО ТЕКСТУ

Дослідження вторинних текстів доводить широту й різноаспектність вивчення названого феномену. Більшість присвячено визначенню істотних властивостей і характеристик того чи того типу вторинного тексту, особливостей його функціонування. Аналіз спрямовано не на відношення між елементами в межах вторинного тексту, а на відношення між елементами та їх сукупностями всередині „семіотичного універсуму” всіх потенційних текстів, про що зазначав Ю. Лотман, при побудові концепції семіосфери.

Найактивнішим напрямом досліджень вторинних текстів є пошук підстав їх класифікації (тобто і підстав визначення специфіки кожного окремого типу). Подібних праць (і класифікацій) існує безліч, але зупинимося на двох найбільш показових.

Одна з перших класифікацій вторинних текстів у лінгвістиці запропонована Л. Майдановою, де в основу класифікації покладено властивість „мовної інтенції” [3]. Дослідниця виокремлює такі типи вторинних текстів: відтворення вихідного (переказ, анотування, реферування), циклізацію (об’єднання самостійних текстів в одне ціле), діалог з вихідним текстом (відповідь, подразнення, інтерпретація), завершення вихідного, відтворення жанрових ознак вихідного. Така класифікація проводиться за різними підставами (форма – зміст) і об’єднує абсолютно не порівняні тексти: абсолютно несамостійні (переказ) і самостійні. Зазначена вище класифікація ніяк не допомагає вирішити проблему структурування тексту й визначення підстав його формотворення. Це пов’язано і з відмінностями підстав класифікації, і з тим, що вторинний текст у розумінні Л. Майданової пов’язаний з обов’язковою зміною авторства. Під зміною авторства при цьому розуміється „не заміна однієї особистості іншою особою, а заміщення однієї інтенції іншою інтенцією. Отже, змінюється суб’єкт мовної діяльності та первинний текст постає як предмет, а вторинний текст – як результат цієї діяльності” [Там само, с. 81].

Друга класифікація вторинних текстів запропонована Н. Агранович [1]. Цікава названа класифікація тим, що в ній ураховано підстави класифікації Л. Майданової, але одночасно узагальнено і результати досліджень останніх років. Услід за Н. Сунцовою, Н. Агранович розглядає вторинність як „утворення в процесі інтерпретації первинного тексту деякої ментальної структури, що базується на первинному тексті, отриманій під час аналізу його поверхневої та змістової структури, й отримує текстове втілення в результаті реалізації певного набору комунікативних інтенцій і комунікативних модусів” [Там само, с. 58]. Головним завданням дослідниці вважає жанрову / типову атрибуцію й побудову типології вторинних текстів „на основі набору параметрів, котрий задовольнив уявлення про сутність вторинного тексту й охопив як можна більше його характеристик” [Там само, с. 14].

Підставою запропонованої типології вторинних текстів стає комбінація двох груп ознак, при цьому одні з них є бінарними, інші – ні (так, на думку авторки, однаково допустимими для деяких видів текстів можуть бути і усна, і письмова форма). Першу групу дослідниці умовно називає зовнішніми ознаками, оскільки „вони характеризують параметри тексту як об’єкта, що має деяку форму і позиціонується в деякому просторі” [Там само, с. 48], а другу – внутрішніми, інтенціональними ознаками, що відображають комунікативно-когнітивні параметри тексту (комунікативну інтенцію та модус).

До першої групи належать такі ознаки: авторство (автентичне і неавтентичне, тобто автор первинного і вторинного тексту той самий або інша людина або вторинний текст є автоматично складеною комп’ютерною версією); кількість первинних текстів (один / більше одного); розташування у відношенні до первинного тексту (перед первинним текстом, зокрема як заголовок / після первинного тексту / окремо від первинного тексту); характер засобів представлення інформації (тільки вербальні / не тільки вербальні); обсяг щодо первинного тексту (коротше або довше первинного); засіб (канал) передачі (письмовий / усний).

До другої групи входять тільки дві ознаки: комунікативний намір творця вторинного тексту (*інформувати /*

побудити до читання / дати оцінку / продемонструвати розуміння / травестувати) і комунікативний модус (*передача змісту первинного тексту і реакція на первинний текст*, яка далі, на думку автора, може бути розділена на критику та гру). Різниця між комунікативними намірами й комунікативними модусами, за Н. Агранович у тому, що комунікативний намір характеризує інтенцію відправника – „уявне передбачення учасником комунікації бажаного для нього результату комунікації, спрямованість свідомості на цей результат” [Там само, с. 49], а комунікативний модус, „пояснює, яким у підсумку виходить текст. Модус, відповідно до первісного значення цього слова латинською мовою, відповідає на питання *як?*” [Там само]. Так, для учасників судового процесу комунікативним наміром, тобто напрямом свідомості на результат, можна вважати створення деякої травестії, а отриманий у результаті текст характеризувати з погляду комунікативного модусу як гру. Комунікативний намір і комунікативний модус утворюють кореляції: наприклад, для більшості вторинних текстів у сфері юридичної науки з комунікативним наміром „інформувати” співвідношення модусу „передачі змісту”. Комунікативний намір „дає оцінку” реалізації в модусі „критика”.

Отже, підхід до вторинних текстів у аспекті їх класифікації, зокрема, з погляду жанру / типу тексту є досить продуктивним, тим більше, що жанрове членування часом не розмежовує абсолютно різні типи текстів (для ілюстрації цього можна розглянути, наприклад, такий жанр, як тези. Виокремлюємо два види текстів, іменованих одним терміном *тези: авторських*, які передують науковому, діловому або політичному текстам, і *читацьких*, що становлять один з варіантів „переробки” наукового або політичного тексту під час його вивчення.

Сприйняття юридичних текстів розглядається з різних позицій, зокрема як поелементарне та семантичне сприйняття [2], а також сприйняття тексту як динамічного процесу. Поелементарне сприйняття базується на тому, що реципієнт ідентифікує пропоновані йому елементи тексту (тобто літери письмової мови) як слова. Воно зумовлюється: а) властивостями юридичного тексту, які дозволяють без особливих зусиль

однозначно розпізнати лінгвістичні компоненти; б) темпом сприйняття. Семантичне сприйняття звичайно трактується як процес з'ясування значень слів, зв'язків між ними в реченнях, між реченнями й подальшими побудовами на цій основі фрагментів юридичного тексту. Головну увагу тут зосереджено на визначенні певних семантичних структур, що забезпечують розуміння юридичного тексту загалом (транзитивні, тезаурусні, імпліцитні).

Отже, сприйняття тексту як динамічного процесу передбачає вивчення дистантного сприйняття окремих елементів юридичного тексту, які б дозволили сформувати єдину текстову модель, незважаючи на безпосередній контактний зв'язок. Перспективними вбачаємо дослідження різних аспектів розуміння юридичного тексту; виділяємо соціокультурний аспект, який дозволяє конкретизувати в суб'єктивному характері тексту його світоглядний аспект.

Література

1. **Агранович Н. Б.** Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте : дис. ... канд. филол. наук : 20.02.19 / Агранович Надежда Борисовна. – М., 2006. – 152 с.
2. **Каменская О. Л.** Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
3. **Майданова Л. М.** Речевая интенция и типология вторичных текстов / Л. М. Майданова // Человек – текст – культура. – Екатеринбург : Ин-т развития регион. образования, 1994. – С. 81 – 104.

ДИСКУСІЇ

А. О. Найрулін

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО ПРОЕКТУ ПРАВОПISУ

Як відомо, у серпні 2018 р. Міністерство освіти і науки України представило для громадського обговорення проект нової редакції українського правопису. Це вже другий з часів незалежності України проект, перший, як пам'ятаємо, був розроблений під керівництвом члена-кореспондента НАН України Василя Німчука і представлений для обговорення ще в 1999 р. Зрозуміло, що ці два проекти орієнтовані на повернення українській орфографії її справжнього історичного обличчя, яке було втрачене ще в далекому 1933 р. після заборони „націоналістичного” правопису 1928 р. *Мета* нашого дослідження – виявити деякі асистемні явища, зафіксовані в останній редакції проекту правопису. *Завданням* розвідки став аналіз окремих орфографічних непослідовностей, наявних у цьому проекті.

Про важливість орфографії й орфографічної норми зауважував один з найкращих знавців і дослідників нашого правопису Василь Німчук у своєму відомому дослідженні „Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст.” (2002 р.): „Значення стабільної орфографії для духовної культури – велетенське, адже правопис забезпечує міцність норми (кодексу) літературної мови, сприяє освіті й усталенню грамотності громадян. Національна орфографія ... є важливим складником етнічної культури й невід'ємним її зовнішнім атрибутом ... Єдиний правопис консолідує національну культуру, етнос. Безладне розхитування орфографічних правил призводить до дестабілізації всіх норм літературної мови, дезорієнтує її носіїв, знижує грамотність населення, викликає елементи хаосу в словниках, у яких має бути чітко витримана правописна система” [3, с. 3].

Важливим з цього приводу є визначення мовної норми, оскільки не викликає сумніву твердження про те, що вона має відповідати системі мови: „Норма мовна – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Норма мовна – головна категорія культури мови, а також важливе поняття загальної теорії мови” [2]. В останньому проекті редакції нашого правопису простежується намагання співвіднести орфографічну норму з її відповідністю системі мови, що виявилось, наприклад, у написанні колишнього дробового числівника *пів* ← *поль* ← **роль* з іменниками окремо [4, с. 36], що є логічним і послідовним, оскільки так само окремо слід писати іменники зі словами третина й чверть. Таку ж послідовність простежуємо й у написанні слів з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (дуже високий або слабкий) вияв чогонебудь, наприклад, компоненти *максі-*, *міді-*, *міні-* запропоновано писати зі словами разом: *максіодяг*, *мідіодяг*, *мініблок*, що уніфікувало їх правопис з іншомовними компонентами з тим самим значенням, які завжди традиційно пишуть разом, наприклад: *макроелемент*, *мікроорганізми* [Там само, с. 33]. Виправданим також є й написання разом слів з першим іншомовним компонентом анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-: *антивірус*, *контрудар*, *віцепрем'єр*, *віцеконсул*, *ексчемпіон*, *експрезидент*, *лейбгвардієць*, *обермайстер*, *оберофіцер*, *оберпрокурор*, *штабскапітан*, *унтерофіцер* [Там само]. Хоча не зовсім логічним є зауваження про традиційність написання слова *контр-адмірал* через дефіс [Там само, с. 100], оскільки винятки, зазвичай, розмивають норму, роблять її штучною й малозрозумілою.

Напівпослідовним і таким, що не відповідає системі мови через відсутність хоча б компромісної варіативності є запропоноване закінчення **-а** в назвах міст для родового відмінка, на чому наголошує у своїй статті професор Колумбійського університету, український мовознавець Юрій Шевчук, залучаючи для підтвердження необхідної варіативності думку Ю. Шевельова: „Тим часом Юрій Шевельов вказував, що варіантне закінчення **-у** оцій групі іменників за винятком

іменників на **-ів/-ин** (*Львів, Канів, Святошин, Пирятин*) є сильнішим і його й нині активно й широко вживають питомі мовці. Тому можна „іхати з Херсона і з Херсону, з Вишгорода і з Вишгороду, з Парижа і з Парижу, з Нью-Йорка і з Нью-Йорку” [5]. Саме ці норми були закріплені правописом 1928 р. і підтвержені орфографічною практикою в словнику Григорія Голоскевича 1929 р.

Така ж непослідовність наявна з обмеженням варіативності чомусь лише рамками художнього стилю в закінченні **-и** для родового відмінка іменників III відміни: „У художніх текстах іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости, крові, любові, осені, соли, Руси, Білорусі*” [4, с. 100]. Хоча закінчення **-и** виправдане з точки зору історичних фонетичних змін, зумовлених артикуляційним злиттям колишніх *І → и та *у → ы в одному новому вторинному голосному переднього ряду [и], та підтверджено особливостями живого українського мовлення.

Невідповідність системі відмінювання іменників II відміни середнього роду з закінченням **-о** спостерігаємо в таких саме з точки зору граматики української мови іменниках-запозиченнях. Проект нової редакції українського правопису відносить іменники іншомовного походження з основою на приголосний і з закінченням **-о** до невідмінюваних, зазначаючи при цьому, що „за традицією відмінюємо *вино, пальто, ситро*” [Там само, с. 135]. Словник же Г. Голоскевича до відмінюваних іменників, крім цього, залучає також *авто, бюро, депо, кіно, маєстро* [1], оскільки ці іменники так само граматично нічим не відрізняються від іменників *вино, пальто, ситро*, а також подібних відмінюваних українських іменників середнього роду, напр., *вікно, літо* тощо. До того ж іменник *вино* на сучасному етапі навряд чи сприймається мовцями як запозичення, оскільки пам’ятки це слово фіксують здавна.

У новому проекті українського правопису, як і в чинному правописі, з незрозумілих причин поза увагою лишилося чергування, яке відповідає фонетичній системі української мови [г] // [дз’] // [дж], наприклад, *гирлига – гирлидзі, дзига – дзидзі*,

прізвище *Мамалига – Мамализді – Мамалиджин*. Важливість урахування цих змін приголосних зумовлена наявністю в українській мові, крім фарингального [г], який змінюється на [з'] і [ж] (*нога – нозі – ніжка*), також задньоязикового [г], що закономірно має змінюватися на [дз'] і [дж], хоча практика фіксує чомусь чергування [г] // [з'] // [ж]: *гирлига – гирлидзі, дзига – дзидзі, Мамалига – Мамализді – Мамалиджин*.

Важливою рисою української фонетичної системи є також евфонія, що мало б бути відбито й у правописі не тільки власне українських слів, а й слів іншомовного походження, при написанні яких спостерігаємо невідповідність звуковій системі нашої мови через наявність збігу голосних, наприклад, *матеріальний, соціальний* тощо, які логічно було б писати з **я**: *матеріальний, соціальний*, крім того, словник Г. Голоскевича також фіксує написання *Маріюпіль* з **ю** та похідних слів від цього іменника [1, с. 288].

Отже, орфографічні норми в нашому правописі повинні б якомога більше бути орієнтованими на відповідність різним підсистемам української мови з метою уникнення неточностей і недоречностей, викликаних насамперед екстралінгвальними чинниками, але й значною мірою неусвідомленим чинників інтралінгвальних, що так само негативно впливає на процес унормування української орфографії.

Література

1. **Голоскевич Г.** Правописний словник / Г. Голоскевич // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://r2u.org.ua/data/> <https://r2u.org.ua>. 2. **З енциклопедії „Українська мова”** // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um.htm>. 3. **Німчук В.** Проблеми українського правопису в ХХ – ХХІ ст.ст. / В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2002. – 116 с. 4. **Проект нової редакції українського правопису** // <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/> Новини /2018/08/22/ UkrainianSpelling.pdf. 5. **Шевчук Ю.** Кілька присутніх зауваг щодо нового проєкту українського правопису / Ю. Шевчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29461384.html?fbclid=IwAR144t7z-rLEEtUA6PIg2qQReE>.

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА РІДНОЇ ГОВІРКИ

М. О. Волошинова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

НАЗВИ ВАРЕНИХ ВИРОБІВ З БОРОШНА В МОВЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Останнім часом як джерело дослідження говіркового мовлення вчені все частіше обирають саме діалектні тексти, які є більш інформативними, оскільки фіксують спонтанне живе мовлення діалектоносіїв. За висловом П. Гриценка, „не менше значення ці тексти мають тому, що, фіксуючи усне мовлення, яке мінімально залежне від сторонніх впливів, вони уможливають моделювання типових рис репрезентованих говірок на різних структурних рівнях” [4, с. 6].

Дослідниця І. Романина в дисертації, присвяченій діалектним текстам, зібраним у наддністрянському говірковому масиві, зазначає: „Традиційно впродовж багатьох років діалектні матеріали фіксували за спеціальними питальниками відповідно до об’єкта дослідження та обраної тематики. Проте робота з питальником передбачає форму „запитання – відповідь”, що порушує одну з основних ознак тексту – цілісність” [5, с. 28].

Метою статті є аналіз деяких назв варених страв з борошна, зафіксованих у східнослобожанських говірках. *Завдання* статті – відстежити поведінку репрезентантів заявлених сем як окремих лексичних одиниць, отриманих при роботі з інформантом за типовим питальником, і простежити поведінку цих назв у текстовому оточенні.

Варені вироби з борошна належать до „субстратного (традиційного)” [1, с. 12] шару системи українського народного харчування, оскільки відомі з давніх-давен. Однією з найулюбленіших варених страв з борошна в українців є, звичайно, вареники, які продовжують займати чільне місце і в щоденному харчуванні українців, і як святкова страва на Масницю. До слова, старші інформанти повідомляють, що раніше на Масницю в нашій місцевості готували переважно

вареники: не по́мн'у шоп мли^ен'ц'і / а ва^рени^еки ўс'ігда ва^рили / ва^рени^еки с:и^ром / спе^ч'іал'но зби^ерали на Масл'ану / бу^ло ш йак п'іст / то^д'і ш / ка^жут' / гр'іх'йісти / ну не ўс'і ш то гр'ішили / а то^й / а ва^рени^еки ўже йак то^й / то^д'і пош^ти ка^жен ден' ва^рени^еки йак Масл'ана (Записано від Давиденко Марії Єгорівни, 1924 р. н., с. Варварівка Кременського району Луганської області).

Як новий борошняний продукт вареники почали варити після XV ст., можливо, ідея приготування цієї страви була запозичена в турецького населення [2, с. 39]. Вареники готують з різноманітними начинками: сиром, картоплею, квашеною капостою, печінкою; улітку – з додаванням ягід (вишні, малини, чорниці, ожини тощо).

Про один зі способів приготування цієї страви дізнаємося з тексту: за^м'іс'у^йу т'істо на моло^ц'і // моло^ко / му^ка / со^лич'ка / со^д'ка // т'істеч'ко за^м'ісила таке ту^ген'ке / на ва^ренич'ки шоп ту^ген'ке бу^ло т'істеч'ко // за^м'ісила / по^ле^жало т^рошки на^кри^ла по^лотенич'ком / по^ле^жало і то^д'і л'іп'л'у ва^ренич'ки роз^кату^йу / л'іп'л'у / з ка^пусточ'ко^йу роб^лу / з кар^тошеч'ко^йу ва^реники / з твора^жоч'ком / йак йе коли твора^жоч'ок / йак не^ма^йе / так з кар^тошеч'ко^й / з ка^пусточ'ко^й так і ва^р'у // с'одн'а ва^рила з ка^пусточ'ко^йу / ка^пусточ'ка т'іл'ки не к^вашена / а пе^р'ету^шила і ва^рила ва^ренич'ки // а це с^упч'ік карто^шанен'ки^й за^р'у і бу^де пове^ч'ер'ати ме^н'і (Записано від Попаденко Юлії Савелівни, 1940 р. н., смт Білокуракине Луганської обл.). Як бачимо, у тексті частовживаними є демінутивні утворення, що взагалі характерно для діалектних текстів про харчування. Подібне шанобливе ставлення до їжі як найголовнішої щоденної потреби людини, є однією з ментальних ознак українців, які пережили Голодомори 1933, 1947 рр.

Перехідною формою від галушок, локшини до вареників можна вважати варениці (варяниці). Круто замішене тісто розкачують у коржикі як для вареників, але не начиняють. Семантику 'виготовлений для приготування вареників шматочок тіста, який варять без начинки' у 29 східнословобожанських говірках представлено лексемою вар'а^ниц'а (н. пп. 1, 2, 5, 7 – 9, 14, 16 – 18, 21, 26 – 30, 35, 37, 39,

41 – 43, 45 – 47, 52, 53, 57, /61), *вар'а¹ниц'і* (н. пп. 1, 4, 11, 13, 16, 20, 22, 23, 31, 32, 40, 50, 54, 59), демінутиви виявлено поодинокі – *вар'а¹нич'ка* (н. пп. 1, 2, 33, 38; у н. пп. 8, 51, 52 – *вар'а¹нич'ки*). Менш активною є назва *галуш'ки* (н. пп. 10, 24, 26, 37, 47, 49, 55, 58; у н. пп. 37, 47, 58 – *галушка*). Серед маніфестантів трапляються поодинокі номени, що різняться категорією числа й фонетичним оформленням – наявністю / відсутністю протетичного приголосного [в]: *вушка* (н. пп. 8, 14, 20, 22, 24, 32; у н. п. 56 – *вушки*; у н. пп. 7, 32 – *ушка*; у н. пп. 33, 60 – *ушки*). Спорадично зафіксовано маніфестанти *к¹л'оцки* (н. п. 39), *к¹л'оци^еки* (н. пп. 21, 37), *рван'ці* (н. п. 10), *кру¹жалоч'ки* (н. п. 36), *л'інив'і варени^еки* (н. пп. 3, 6, 11, 34, 50, 54; у н. п. 5 – *л'інивий варени^ек*).

Варені вироби з тіста споживають не лише як окремі страви, іноді вони слугують одним з інгредієнтів таких перших рідких страв, як суп (юшка), борщ, бульйон: *суп с к¹л'ецками* *робим* // *к¹л'ецки / за¹м'іс'уйеш т'істо // ти т'істо м'ісиш? // робиш? // а це т'істо т'іки йаїце і мука / і с'іл' / без во¹ди / на са¹мих йаїц'ах // штук три йаїц'а / т¹рошки со¹лич'ки і му¹кич'ка / за¹м'іс'уйеш та¹ке во¹но б¹уде ї¹жовте / ї¹жовте! // і та¹ке / шоп і не ї¹дуже кру¹т'уч'е / шоп та¹ке бу¹ло рват' мо¹жна бу¹ло ї¹ого / за¹м'ісила і так рвеш к¹л'оцки і в кип'яч'ону во¹ду ки¹даєш / це вже / йак у¹же кар¹тошка зва¹рилас'а / суп с к¹л'оцками // знаєш йа¹ке ї¹добре? // ї¹гарне та¹ке / ї¹добре полу¹ч'айет'с'а! // і у¹же ж йак кар¹тошка зва¹рилас'а поч'т'і / ки¹даєш к¹л'ецки тої і мо¹жна не за¹жар'уват' / а шоб бу¹л'он'ч'ік бу¹є с м'ас'ц'а / ук¹ропч'іку / ї¹зелен'і і полу¹ч'айет'с'а ї¹добрий та¹киї! (Записано від Попаденко Юлії Савелівни, 1940 р. н., смт Білокуракине Луганської обл.).*

– *ш'ч'е варимо суп з^е галуш'ками* // *от ї¹добре! // за¹м'іс'уйут' хто з йаїцем / хто п¹росто на во¹д'і / с'іл' во¹да / за¹м'іси¹ кр'іпен'ко / а то¹д'і о¹тош йак кар¹тошка го¹това / ки¹даєш т¹уда / ци¹бу¹л'ки там / ок¹ропч'іку / ч'і ше шо небу¹т' / а то¹д'і о¹так рос¹катуйеш і рвеш / по ку¹соч'ку по ма¹нен'кому / за¹жар'уват' ї¹нада на са¹лов'і / то¹д'і ї¹кусн'і / харош'і. (Записано від Яцкіної Галини Іванівни, 1936 р. н. с. Нижня Дуванка Сватівського району Луганської області).*

Отже, представлений аналіз демонструє, що порівняно з анкетуванням метод інтерв'ю дає можливість отримати додатковий мовний матеріал (рецептуру страв, способи їх приготування, традиції споживання їжі), що особливо важливо для дослідників діалектного мовлення. Інформант, не затиснутий рамками питальника, вільно продукує своє мовлення, у якому лексеми постають не ізольовано одна від одної, а становлять певну змістовну єдність, у якій можливо змоделювати цілісну картину лексичного складу говірки, виявити семантичні особливості тих чи тих мовних одиниць, простежити їхні лексико-семантичні зв'язки.

Список обстежених населених пунктів (Луганська область)

1. смт Троїцьке; 2. с. Привілля, Троїцький р-н; 3. с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н; 4. с. Солідарне, Білокуракинський р-н; 5. с. Новобіла, Новопокровський р-н; 6. с. Березівка, Новопокровський р-н; 7. с. Павленкове, Новопокровський р-н; 8. смт Білолуцьк, Новопокровський р-н; 9. с. Височинівка, Марківський р-н; 10. с. Тарасівка, Троїцький р-н; 11. с. Новочервоне, Троїцький р-н; 12. с. Попівка, Білокуракинський р-н; 13. с. Павлівка, Білокуракинський р-н; 14. смт Білокуракине; 15. с. Осинове-1, Новопокровський р-н; 16. с. Донцівка, Новопокровський р-н; 17. с. Просяне, Марківський р-н; 18. смт Марківка; 19. с. Веселе, Марківський р-н; 20. с. Оборотнівка, Сватівський р-н; 21. с. Куземівка, Сватівський р-н; 22. с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н; 23. с. Закотне, Новопокровський р-н; 24. с. Коломийчиха, Сватівський р-н; 25. с. Мілуватка, Сватівський р-н; 26. м. Сватове; 27. с. Петрівка, Сватівський р-н; 28. с. Караван-Солодкий, Марківський р-н; 29. с. Бондарівка, Марківський р-н; 30. с. Морозівка, Міловський р-н; 31. с. Півнівка, Міловський р-н; 32. с. Зориківка, Міловський р-н; 33. с. Великоцьк, Міловський р-н; 34. с. Стрільцівка, Міловський р-н; 35. с. Калмиківка, Міловський р-н; 36. с. Лиман, Старобільський р-н; 37. с. Підгорівка, Старобільський р-н; 38. с. Піщане, Старобільський р-н; 39. м. Старобільськ; 40. с. Чмирівка, Старобільський р-н; 41. с. Бутове, Старобільський р-н; 42. с. Литвинівка, Біловодський р-н; 43. с. Кононівка, Біловодський р-н; 44. с. Новолимарівка, Біловодський р-н;

45. с. Семикозівка, Біловодський р-н; 46. с. Плугатар, Біловодський р-н; 47. смт Біловодськ; 48. с. Макіївка, Кременський р-н; 49. с. Червонопопівка, Кременський р-н; 50. м. Кременна; 51. с. Варварівка, Кременський р-н; 52. с. Шпотине, Старобільський р-н; 53. с. Малохатка, Старобільський р-н; 54. с. Колядівка, Новоайдарський р-н; 55. с. Перемога, Новоайдарський р-н; 56. смт Новоайдар; 57. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; 58. с. Новоохтирка, Новоайдарський р-н; 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; 60. смт Станично-Луганське; 61. с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н.

Література

1. **Артюх Л.** Зміни в системі сучасного харчування українців (до проблеми уніфікації народної культури) / Лідія Артюх // Етнологія. Фольклористика. Культурологія : зб. наук. пр. VI Міжнар. конгр. українців. – Кн. 1. – Донецьк ; К. : Вид-во Асоц. етнологів, 2005. – С. 11 – 18. 2. **Артюх Л. Ф.** Українська народна кулінарія / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – 153 с. 3. **Брайченко О.** Українське застілля / Олена Брайченко. – Х. : Віват, 2016. – 192 с. 4. **Говірки Південної Київщини** : зб. діалект. текстів / упоряд. Г. І. Мартинова (керівник проекту), З. М. Денисенко Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 369 с. 5. **Романина І. Р.** Структурно-семантичні особливості діалектних текстів про чуда в наддністрянському говорі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Романина Ірина Романівна. – Л., 2015. – 214 с.

Ю. В. Грицевич

(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

ПРИСЛІВНИКОВА ЛЕКСИКА ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ В ЗАПИСАХ МІСЦЕВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Прислівники – це периферійна самостійна частина мови, що сформувалася шляхом транспозиції іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів унаслідок виконання ними обставинної функції. Прислівникові одиниці становлять один із значних шарів лексики української народної

мови. О. Холодъон констатувала: „У сучасній діалектній лексикології здебільшого представлена конкретно-предметна лексика. Дієслівна, прикметникова, прислівникова та інша лексика залишається менш дослідженою” [29, с. 41]. Адвербіальну систему різних частин українського діалектного континууму аналізували О. Брошняк, В. Німчук (закарпатські говірки), А. Колесников (південнобессарабські), М. Делюсто (степові), О. Левенець (східнословобожанські), Ю. Громик, Г. Гримашевич, Н. Прилипко, Г. Чешко (поліські), Г. Мартинова (середньонадніпрянські) та ін.

Надійму матеріальну базу для аналізу прислівникової лексики забезпечили фахово записані фольклорні тексти із Західного Полісся – ареалу старожитнього говору північного наріччя української мови.

Прислівники західнополіського діалекту своїми витокami сягають далеких часів. Відповідно до літературної лексеми *тоді* в підляських говірках збережено слов'янський архаїзм *вточі* [14, с. 11], пор.: „*А Настуся вточі заплакала в очи, молодий Івасьо з-за стола вискочив*” [Там само]. Академік В. Німчук прислівники *вкучи, втучи* вважає залишками давніх адвербіалізованих сполук прийменників із займенниками та іменником *чинь* у часовому значенні: *о кь чинь, въ кь чинь* (первісно ‘під час, у час якої дії, діяння, чину’) та *о ть чинь, въ ть чинь* (первісно ‘під час, у час тієї дії, діяння, чину’) за умови втрати кінцевого *-н*, що стала можливою після повної деетимологізації [22, с. 72 – 73]. Ю. Громик стверджує, що „початкову, етимологічну структуру найточніше зберігають варіанти *коче* і *точе*”, виходячи з того, що в деяких кашубських говірках наявні прислівники *коче* „коли”, *kote* „тоді”, „беручи до уваги... також факт фіксації подібних утворень у межах території старожитнього слов'янського заселення”, мовознавець реконструює праслов'янське слово **koče*, зіставляючи *ko-* і *-če* із питальними займенниками **кь* і **če/ць* й „утвореними за різними схемами співвідносності з ним паралельними протоукраїнським **toče* і протокашубським **kote*” [6, с. 11].

Про архаїку та самобутність західнополіського діалекту свідчить прислівник *лони* ‘торік, минулого року’ – „рідкісний континуант псл. **olni* < **olnei* ‘іншим разом’, ‘у минулому

році', що зводиться до іє. **ol-no-s* – похідного утворення від займенникового кореня **ol-* 'той', пор.: „*Переїхав лони, а сліди ще сьоголіта видно*” [12, с. 13]. За спостереженнями Ю. Громика, „підляські говірки за ознакою збереження прислівника *лони* виразно протиставляються решті західнополіських говірок, де семантичне мікрополе прислівників зі значенням 'минулого року' представлене утвореннями інших структурних класів” [5, с. 40].

Прислівникові утворення *тоніро* [16, с. 6], *тиніро* [4, с. 288] „продовжують псл. **to rьvo* (буквально – 'ото вперше')” [6, с. 16], пор.: „*Моє друженькі, моє сестрункі, тоніро мні служіте, пару віночкуєв з яреї рути для мене дзись увіте*” [16, с. 6]. Варіант *то*, на думку Ю. Громика, функціонує „виключно у складі утворень з аналогічним [і] у кореневій морфемі іншого складника” [6, с. 16].

Форма найвищого ступеня порівняння *найперуч* постала внаслідок „поліетапності фонетико-словотвірних модифікацій староукр. **передже*, похідного від колишнього предикативного прикметника м'якої основи **передь* і трактованого як адвербіалізована форма називного-знахідного відмінка однини середнього роду вищого ступеня порівняння” [5, с. 39], пор. у фольклорному контексті: „*Найперуч посієй жито. Воно тобіє виросте, потуом зожнеш*” [20, с. 115].

Похідні від давніх прислівників міри часу **коль* (**куль*), **толь* (**туль*) деривати з префіксами *по-* та *до-* в підляських та берестейських говірках реалізують закономірну для них семантику часової лімітативності: *dokuol że żyt' budu* [31, с. 41], *pokuol że żyt' budu* [Там само, с. 42], *dotuol bulbotala, pokuol ustala* [Там само, с. 125], *pokuol woda czysta stala* [33, с. 106 – 107], *докуль назадь я вырнуся* [26, с. 265], *докуль я буду порожна стояты* [25, с. 204], пор.: „*Oj let'ieli husy z brodu – skolotyli w r'ieczci wodu, a ja stala, ozydala, pokuol woda czysta stala*” [33, с. 106 – 107], „*Stala baba wynuraty, a d'ied zwerchu – kijom. Dotuol baba bulbotala, pokuol zhuość ustala*” [31, с. 125], „*Ой стой, мыла чорнобрыва, ой стой, мэнэ дожыдай, докуль назадь я вырнуся*” [26, с. 265], „*Простояла труна дваццэтъ шытыры рокы, а на дваццэтъ пьятый стала промовляты: Ой*

докыль я буду порожна стояты? Альбо порубайтэ, альбо тіла дайтэ” [25, с. 204].

Семантику вихідного пункту руху реалізують адвербативи *skuol wy prylet'ieli* [33, с. 156], *skuol Hawryło wziaawsie* [32, с. 55], *скыль мьлыї йіхать будэ* [25, с. 207], *откуль крик пришоў* [23, с. 76], *зкуль вуна пришла* [8, с. 308], *skuol w'ietior w'ieje, skuol myleńki j'iede* [31, с. 34], пор.: „*Dywczata spywajut u sel'ie na wes'ieli, – Pieśni bielaruskije, skuol wy prylet'ieli?*” [33, с. 156], „*A ty mene ne posłuchaw, koło mene kławsie, a teper ne pytaj, skuol Hawryło wziaawsie*” [32, с. 55], „*Rozchil'ietesia, druobny łozynu, skuol bujny w'ietior w'ieje*” [31, с. 34], „*А те ж, лукави, приде, приде, сю бідочку забире. Зкуль вуна пришла, так хутейко нихай же вуна йде*” [8, с. 308].

Розмаїтим виявився перелік прислівників місця: а) що визначають місце за розташуванням на горизонтальній осі: *надокола* [1, с. 154], *окола* [17, с. 162], пор.: „**Надокола** бочки кот'ац'а клубочки” [1, с. 154], „*На Мыколу пошлі тычкы окола*” [17, с. 162]; б) що характеризують місце за розташуванням відносно вертикальної осі: *поверсі* [2, с. 37], пор.: „*Ой, у нашого женишка дві сестри, Хорошого коровая іспекли. Всередину місяця вложили. А поверсі золотом полили*” [2, с. 37]; в) що вказують на локалізацію за віддаленням від просторового орієнтира: *гондо* [1, с. 36], пор.: „*Хто винен? – Ниўйіска. – А йейі в хати не було. – А гондо спудниця ўйісит*” [Там само]; г) узагальнювальний відзайменниковий прислівник із семантикою поширення дії або стану в усіх місцях: *скруз'* [Там само], пор.: „**Скруз'** добре, а вдома найлуч:е” [Там само].

Широко відображено групу темпоральних прислівників: а) відносно пори року, пор.: „*В ёго взьму лёду ны достаныи*” [17, с. 157], „**Вліто**, як выйдэ оболочок, то опочынэ бочок” [Там само]; б) відносно частотності, постійності / непостійності виконання дії, пор.: „*Штири брати коло в'іна сид'ат' – один в'ік піе, другому с'ут-тут, трет'ому деколи, а четвртому николи*” [1, с. 157]. У межах структурного різновиду прислівників часу засвідчено архаїчну форму: *тогда* [13, с. 5], пор.: „*Ой тогда я тобі всю правдоньку скажу, як мою рученьку з твоєю зав'яжуть*” [Там само]. Варіант *товди* [15, с. 11], вірогідно, засвідчує послаблення артикуляції [г], пор.: „*Ой як*

умре мати через три години, **товди** я вернуся до своєї дитини” [Там само].

Серед прислівників із значенням напрямку дії зафіксовано форму *пріч*, що вказує на невідомий або чітко не визначений напрям руху, пор.: „*Ой як ти бачиши, моя матінко, темну ніч, так покидаю я штандарика й іду пріч*” [30, с. 73].

Даючи якісну характеристику дії, процесу чи стану, прикметникову семантику репрезентують мовні одиниці *ёмэнько* ‘міцно’, пор.: „*Спыть мое сэрдэнько ёмэнько, мні дывытыся лёгэнько*” [25, с. 212], пор. фіксації Б. Грінченка: *ёмко* ‘нар. 1) Хватко. 2) Ловко, проворно, быстро, скоро. 3) ёмко їсти. Жадно їсть’ [27, т. 1, с. 468]; *гонорно* ‘гордо’, пор.: „*Ми вілечко звили, У хліб устромили. Щоб було на столі повно, Щоб нашим молодим гонорно*” [3]; *маркітно* ‘сумно; невесело; невдоволено’, пор.: „*Як шудрами затрасе, нам горилки принесе ... ой хоч йому маркітно, а нам пети ухвітно*” [10, с. 68].

Деякі адвербативи, співвідносні з якісними прикметниками, мають суфіксальну акцентуацію, пор.: „*Мамо, холоднó! – То вд’агнис’а в раднó*” [1, с. 148], „*Тыплó, (та)бы в дядьковуй хаты*” [17, с. 166], „*Всім тыплó – ёму холоднó, всім холоднó – ёму тыплó (Лёх)*” [7, с. 170], „*Грайтэ, скрыпочкы, голосно!, коб було батыньку жялосно!*” [18], „*Ой Стыпан, ой Стыпан, схавай мынэ пуд жупан. Пуд жупаном холоднó, схавай мынэ пуд раднó*” [19, с. 505], „*На хорошого хорошэ подывытысь, а з дóбрым дóбрэ жыты*” [17, с. 162].

Виявлено окремі маніфестанти підгрупи міри або ступеня вияву ознаки зі значенням: а) указівки на крайню верхню межу вияву ознаки: *рыхтычок* ‘так само; точно так’, пор.: „*А рыхтычок похóж на бáтька – і крышычкы позбырáв*” [17, с. 157], „*А рыхтычок похóжы однэ на другэ*”. – „*О, то чорт сім пар постолы́в стоптáв, пóкы до кúпы зобрáв*” [Там само], пор. пол. *rychtyk* ‘якраз, точно; правильно’, *rychtyg, rycht, rychtucznie* ‘тс.’ [11, т. 5, с. 185]; б) високого ступеня вияву ознаки: *зуком* ‘багато’, пор.: „*Чого ж я маю ничкы боятыся? Кінь подо мною, бог надо мною, мої сваничкы зуком за мною*” [10, с. 68], „*А ме його друком, друком, вин горилки зуком, зуком*” [Там само].

Оформлення компаративних і суперлативних форм позначене варіюванням суфіксальних реалізацій *-ей*, *'-ей*, *-ій*, *-ієй*, *-ий*: „*Иди, сину, іди, хучіей* вилужайся, за рок, за пувтора додом ворочайся” [28, с. 189], „*В нашому селі наввеселій*” [9, с. 74], „*Ой ти, зоро, ти вечорная, чом ти ранчей* не виходила місячейка не відводила?” [21, с. 24], „*Милий зажурився, ще й сів подголівся, шоб тую сховати, хучій* би жинився” [28, с. 190], „*Ни впаде йабличко далий* йаблун'ки, тики там же” [1, с. 27], „*Ой гучно-гучно за двором, а ще гучней* буде за столом” [4, с. 269].

Від окремих форм можливі демінутивні варіанти, пор.: „*Зарязюсенько поманюсенько* будем їсти і пити всьо теплюсеньке” [28, с. 258], „*I ty tut, i ja tut, a u chati hosti pjut, ne swarimosie* за тоје, бо ту *tutaka* обоје” [32, с. 48], „*Наш господар жуρευся, як на житечко дивевся, а теперика* радий став, бо вже жетичко позбирав” [24, с. 350].

Отже, специфіку адвербіальних одиниць, засвідчених у фольклорних текстах із Західного Полісся, визначають насамперед регіоналізми та архаїчні слов'янізми. Кількісно обставинні прислівники (серед яких найчастотнішими виявились прислівники часу та місця) превалюють над означальними, що збігається зі спостереженнями інших учених-діалектологів. Залучені для дослідження фольклорні збірники мають високий евристичний потенціал та відображають реальну мовну ситуацію в місцевих говірках.

Література

1. **Аркушин Г.** Сказав, як два зв'язав : Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін ; Луцьк : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. – 177 с. 2. **Архів ПВНЦ.** – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 3. (Записали Т. Перванчук, Л. Лавренюк у с. Зарудчі Любешівського р-ну від П. Ковальчук 1922 р. н.). 3. **Архів ПВНЦ.** – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 2. (Записано у с. Локутках Любомльського р-ну від М. Гурко). 4. **Галайчук В.** Фольклорні записи з Полісся / В. Галайчук, Я. Гарасим, І. Денисюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологічна. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – Вип. 31. – С. 247 – 291. 5. **Громик Ю. В.** Деякі архаїчні структури темпоральних прислівників в українських підляських

говірках / Ю. В. Громик // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – Łódź, 2003. – Т. XLVIII. – S. 39 – 49. 6. **Громик Ю. В.** Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю. В. Громик. – К., 1999. – 17 с. 7. **Губарэвіч Д. С.** Загадки з вёсак Вулька Сіманаўская і Сіманавічы Драгічынскага раёна / Д. С. Губарэвіч // Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 169 – 172. 8. **Гунчик І.** Из оказіональна-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувальна-профілактична сфера / І. Гунчик // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологічна. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – Вип. 31. – С. 292 – 312. 9. **Денисюк І. О.** Пісні з-над берегів Турського озера : пісні і коментарі / І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 256 с. 10. **Дмитренко А.** Весільні обрядодії села Стобихва у спогадах Любові Герасимчук (польові записи 2010 р.) / А. Дмитренко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині : матеріали наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя масової депортації волинян в 1947 р. і 75-річчя знищення єврейського населення у 1942 р. на Волині (6 грудня 2017 р., м. Камінь-Каширський) / упоряд. Г. Бондаренко, Н. Пась, А. Силук. – Луцьк, 2017. – Вип. 64. – С. 66 – 81. 11. **Етимологічний словник української мови** : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6. 12. **Загадки** преч наши – пудляські, записани поміж Риболами і Бугом // Над Бугом і Нарвою : укр. часоп. Підляшшя. – Союз українців Підляшшя, 2018. – № 3. – С. 13. 13. **Ігнатюк І.** Народні письні з Подляшшя. Любовні письні / Іван Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 69 с. 14. **Ігнатюк І.** Подляські веснянки / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 62 с. 15. **Ігнатюк І.** Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 36 с. 16. **Ігнатюк І.** Обрядові письні з Подляшшя. Весільні письні / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 170 с. 17. **Клімчук Ф.** Прыказкі і прымаўкі з вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна / Ф. Клімчук // Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 157 – 168. 18. **Клімчук Ф.** Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы

[Електронний ресурс] / Ф. Клімчук. – Режим доступу : <http://zagorodde.na.by/folk.html> (17.09.2018). 19. **Клімчук Ф.** „А в нашого свата... (прыпывки з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)” / Ф. Клімчук // Діалектологічні студії. 3 : збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 494 – 516.

20. **Котилася** торба з високого горба: дитячий фольклор із Північного Підляшшя / зап. і опрац. А. Артем'юк. – Більськ на Підляшші, 2011. – 136 с.

21. **Народні** пісні Рівненщини : фонограф. зб. / ред.-упоряд. Н. Супрун-Яремко. – Рівне, 2013. – 460 с.

22. **Німчук В. В.** Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К., 1992. – 414 с.

23. **Полесские** заговоры (в записях 1970 – 1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2003. – 752 с.

24. **Поліська** дома / зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2008. – Вип. III : Літо. – 404 с.

25. **Славянський** и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. – М. : Наука, 1978. – 268 с.

26. **Славянський** и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1986. – 288 с.

27. **Словарь** української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1958. – Т. 1 – 4.

28. **Традиційні** пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. – Л. : Камула, 2006. – 308 с.

29. **Холодьон О. М.** Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Холодьон Олена Миколаївна. – К., 2017. – 437 с.

30. **Цехмістрок Ю.** Народні пісні Волині : фонограф. записи 1936 – 1937 років / Ю. Цехмістрок ; заг. ред. Б. Луканюка. – Л. ; Рівне, 2006. – 480 с.

31. **Pieśni Ziemi Bielskiej** : gmina Orla / zebrał i oprac. Stefan Kopa. – Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2006. – 223 s.

32. **Repertuar** zespołów folklorystycznych Białostocczyzny. Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy Tyniewiczanki z Tyniewicz. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 1995. – Zesz. 3. – 128 s.

33. **Repertuar** zespołów folklorystycznych

Białostoczczyzny. Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy Orzeszki. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 2003. – Zesz. 4. – 161 s.

І. М. Дружук

(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

РЕФЛЕКСИ **ě* У ВЕЛИКООСНИЦЬКИХ ГОВІРКАХ

Нині жодна з суміжних слов'янських мов не має таких рефлексів **ě*, як українська: російська та білоруська (середньо-та північнобілоруські говірки) мають *ě* (рос. *бѣлый*, білор. *бѣлы*), польська – *a* (перед твердими зубними) та *ɛ* (в інших позиціях) (*biały* проти *bielić*), східноболгарські говірки мають *a* перед складом із голосним непереднього ряду та *æ* в інших позиціях (*b'al* проти *bæli* ном. мн. чол. роду) [7, с. 261 – 262].

Ю. Шевельов довів, що українська мова вибудувала самостійну лінію еволюції: ${}_{e}\bar{a} > {}_{e}a > {}_{i}e > {}_{i}\acute{e} > \acute{e}$ [Там само], у якій *поліські* говірки затримали дифтонгічну стадію, а *південні* пішли в напрямку звуження до [ĕ] (у першій половині XI ст. процес переходу **ě* в [ĕ] уже відбувся [Там само, с. 264]), а згодом – [i] (у XIII ст. у південноукраїнських діалектах на місці **ě* вже вимовляли [i] [5, с. 60]).

Нагадаємо, що неоднакова трансформація давніх часокількісних відношень у північних та південних говорах призвела до різних рефлексів давніх голосних, не залежних від наголосу в південних та залежних від наголосу в поліських діалектах [2, с. 62]. Відповідно в поліських писемних пам'ятках щонайменше XIV – XV ст. фіксуємо послідовне розрізнення наголошеного й ненаголошеного виявів **ě*, яке позначали на письмі літерами *ѣ* та *e* відповідно; чимало діалектологів стверджують, що в наголошеній позиції **ě* звучав відмінно від [i] та [e], найімовірніше, як звук неоднорідної артикуляції [i^he] [5, с. 67]. В. Мойсієнко вважає, що встановити відносно точно артикуляційне наповнення наголошеного континуанта вже неможливо (випадків написання дифтонгів у поліських пам'ятках не зафіксовано), єдине, що ми можемо знати точно, що під кінець давньоукраїнського періоду (або й раніше)

„нащадки деревлян, дреговичів, можливо, волинян залежно від наголосу на місці *ě вимовляли артикуляційно відмінні звуки” [Там само, с. 72 – 73].

Західнополіський говір до XIII ст. в основі своїй належав до північного типу, проте, починаючи з XIII ст., його зв'язки з іншими поліськими були поступово нівельовані, а вплив південно-західного наріччя сильнішав унаслідок діалектних взаємовпливів та міграцій людності; у самостійну групу цей діалект виокремлений щонайпізніше в XV ст., а ймовірніше – ще в XIV ст. [7, с. 965].

У XV, XVI й особливо XVII ст. у волинсько-поліських говірках наголошений напружений закритий дещо звужений звук [ê], можливо [₁ê], під впливом зовнішніх чинників зазнав звуження й більш високого підняття в напрямку ₁ê > i [5, с. 73]. Ю. Шевельов переконливо довів, що південноукраїнська рефлексія наголошеного *ě як [i], а ненаголошеного як [и] набула поширення в зоні Західного Полісся ще до злиття *i та *y, тобто до кінця XIV ст. [7, с. 965]; у цій зоні, на відміну від південноукраїнських теренів, звук [i], посталий із (ненаголошеного) *ě, уживали раніше, ніж відбувся перехід *i > ŷ*, а рефлекс [и], імовірно, попередньо теж являв собою [i], який перетворився на [и] в ході загальної зміни (*i > ŷ*), що була поширена із південного заходу [Там само, с. 546].

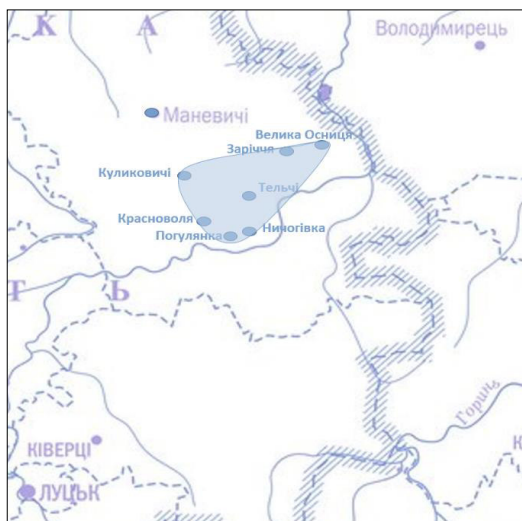
Отже, волинські поліщуки в XIV ст. на місці наголошеного *ě вимовляли [i], а ненаголошеного – [и].

Т. Назарова стверджує, що найбільш чітко простежити особливості формування діалекту можна тільки на основі системи голосних [6, с. 41 – 42]. Як ми вже згадували, починаючи з XIII ст. західнополіський говір зазнав сильного впливу південно-західних діалектів, насамперед його центральні говірки (порівняймо з підляськими, на які вплив був мінімальним) (див. [4]). На нашу думку, меншого впливу зазнали й досліджувані великоосницькі говірки.

Великоосницькі говірки (див. к. №1) – це говірки сіл навколо с. Велика Осниця (далі – ВО) Маневицького району Волинської області: (с. Заріччя (далі – З), с. Красноволя (далі – Крснв), с. Куликовичі (далі – Клк), с. Ничогівка (далі – Н),

с. Погулянка (далі – П), с. Тельчі (далі – Т)), що належать до смуги перехідних західнополісько-середньополіських говірок, і для них характерне дещо інше відбиття **ě*, ніж в інших волинсько-поліських говірках.

Типовий для великоосницьких говірок, як і для інших волинсько-поліських, у наголошеній позиції рефлекс **ě* – [i] (*xl'in*, *d'it*, *xl'iv*, *xr'in*, *l'ic*, *zv'ip*, *sn'ix*, *sl'id*, *l'c'ino*, *l'd'itni*, *l'm'ilo*), який має південну діалектну основу, що було пояснено вище. Менш поширений рефлекс **ě* > *и* (*хлив* (ВО), *хрин* (Н, Т)), походження якого Ю. Шевельов виводить з [i] („перехід *i* > *у* відбувся з тієї самої причини, що й зміна ненаголошеного [i], постало з *ě*, наявна в ширшій зоні” [7, с. 546]). Рефлекс *е* < **ě* (*xl'eбom*, *l'es* (Кра), *l'd'edova*, *цв'ет* (ВО), *l'цени* (Н)), указує на перехідний характер цих говірок.

Карта № 1. Великоосницькі говірки

Цікаве відбиття **ě* > *е* в наголошеному складі маємо в словах *l'їездити* || *l'їездили* || *l'їедут* || *l'їехати* || *l'пріїехал'і* || *l'поїехалв* || *l'туїедеш*, *l'їести*. Ю. Шевельов пов'язує такий рефлекс із дифтонгічною вимовою **ě* > *іе*. „На початку слова

звукові **ě* передував протетичний *j*. Писар Ізб. 1073 спробував це відтворити, вимисливши спеціальну букву, йотований ять <...> Проте охочих продовжувати таке написання не знайшлося, хоча на цьому місці писався все-таки не звичайний ять, а буква *ѣ*, наприклад *ѣмь* 'ім' (Арх.Єв. 1092), *прекхавиѣ* (Єв. Євст. 1283) <...> Очевидно, що перший складник дифтонга злився з попереднім *j*-, унаслідок чого утворилася сполука *je*-. Та сам голосний якісно не злився з *e*, залишаючися закритим” [7, с. 257].

У ненаголошеній позиції характерний *u* < **ě* (*ми*¹*шок*, *ви*¹*дро*, *ди*¹*чата*, *хли*¹*ви*, *сти*¹*на*, *ди*¹*ди*, *пис*¹*'н'і*, *би*¹*'да*, *'пасика*), який закономірний для зони Волинського Полісся; *e* < **ě* (*ме*¹*шок*, *ве*¹*дро*, *де*¹*чата*, *пе*¹*сок*, *бе*¹*'да*, *гре*¹*'х'і*) – типовий рефлекс для поліських говорів (окрім Західного Полісся), оскільки еволюція ненаголошеного **ě* в північноукраїнських діалектах ішла власним шляхом, де в більшості діалектів **ě* > *e* [7, с. 545]. Такий виразно поліський рефлекс пояснюємо тим, що великоосницькі говірки перехідні й тісно контактують із середньополіськими, для яких *e* < **ě* – історично узвичаєна рефлексія (див. АУМ II, к. 13, 14). Рефлексія *i* < **ě* мало фіксована в цих говірках.

Спостерегти закономірності рефлексії **ě* залежно від наголосу можна в словах *хлив*, *хливи* (таку особливість на прикладі цих слів зауважив польський дослідник підляських говірок І. Ігнатюк [3, с. 21]): якщо наголос падає на закритий склад з **ě*, то вимовляють [i] (*хл'і*¹*в*), але коли вона поза наголосом і у відкритому складі, то вимовляють як [и] (*хли*¹*ви*, *в_хли*¹*в'і*) (див. пояснення за Ю. Шевельовим про походження наголошеного [i] та ненаголошеного [и] у зоні Західного Полісся, викладене вище).

Отже, сучасні типові рефлекси **ě* у волинсько-поліських говірках були остаточно оформлені приблизно в XIV ст. (порівняймо, що процес заступлення північноукраїнського [i^e] південноукраїнським [i] в середньо- та східнополіських говірках інтенсивно проходив протягом XIX ст. і ще тривав у XX ст. [7, с. 545]) та зберегли поліську тенденцію до різного відбиття **ě* залежно від наголосу.

Типові рефлекси наголошеного *ě у великоосницьких говірках – [i], [и] (характерні для говірок Волинського Полісся) та [e] (середньо- та східнополіських говірок). Рефлекси ненаголошеного *ě – [и] (характерний для говірок Волинського Полісся) та [e] (середньо- та східнополіських говірок). Таким чином, великоосницькі говірки на основі рефлексів *ě відносно до волинсько-поліських, хоча рефлексія *ě > e підтверджує думку про те, що вплив південних говорів на ці говірки як периферійні був слабшим, і доводить щільність контактів волинсько-поліських говірок із середньополіськими.

Література

1. **Атлас української мови** : в 3 т. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. II. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 521 с.
2. **Залеський А.** Замінне подовження голосних в українській мові / А. Залеський // Мовознавство. – 1988. – С. 59 – 64.
3. **Ігнатюк І.** Українські говірки Південного Підляштя [опис, тексти і словничок] / І. Ігнатюк. – Люблін : Episteme, 2013. – 108 с.
4. **Мойсієнко В.** Західнополіський діалект: до витоків / В. Мойсієнко // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк, 2007. – Вип. 4. – С. 154 – 167.
5. **Мойсієнко В.** Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник / В. Мойсієнко. – К. : ВЦ „Академія”, 2016. – 284 с.
6. **Назарова Т. В.** К характеристике украинского волинско-полесского вокализма / Т. В. Назарова // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исследования. 1970. – М. : Наука, 1972. – С. 40 – 65.
7. **Шевельов Ю.** Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

І. О. Ніколаєнко, С. С. Солодка

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

ЛЕКСИКА ТЕСЛЯРСТВА В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

„Теслярство – один із найбільш масових деревообробних промислів; зведення житлових та інших споруд, господарських

будівель тощо... Народними майстрами-теслями ще в XVII ст. було зведено багато унікальних споруд, фортифікаційні козацькі укріплення, що викликали подив іноземних фахівців. Із поширенням в Україні заробітчанства сільські теслі й столяри, об'єднуючись в артілі, будували водяні млини та вітряки, зводили церкви, монастирі та інші монументальні споруди. Традиції народного теслярства і досьгодні зберігаються в сільському будівництві” [1, с. 65]. Теслярі в Давній Русі були, імовірно, вихідцями з села, але працювали, можливо, лише для міста. Ураховуючи сильні пережитки родових зв'язків, можна думати, що для великих робіт на зразок побудови хати, кладки печі тощо запрошувалися родичі-сусіди, які організували громадську допомогу – „толоку” [3, с. 184].

У тематичній групі теслярської лексики в українських східнословобожанських говірках виділяємо 26 сем, проте проаналізуємо, зважаючи на обсяги розвідки, такі: ‘тесляр – фахівець, який займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будівель, виготовленням простих дерев'яних меблів’; ‘теслярський’, *прикм.*; ‘столяр, фахівець, який займається більш тонкою, ніж тесляр, обробкою дерева і виготовленням виробів з нього’; ‘колун, клиноподібна сокира, якою колють дрова’; ‘дерев'яний станок з підйомним пристроєм для затискання невеликих деталей під час їх обробки стругом тощо’; ‘шерхебель, вузький рубанок з напівокруглим різцем для первинного стругання деревини’; ‘рубанок, деревообробний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом для ручного стругання деревини’; ‘фальцгебель, вид рубанка для вистругування фальця (канавки паза) карнизів’; ‘лучкова пила, пристрій, що має лезо (полотно) у вигляді стрічки, натягнутої в дерев'яному станку’; ‘ножівка, невелика пила з однією ручкою’; ‘тирса, дрібні частинки деревини, що падають з-під пилки’; ‘пиляти дерево пилою’; ‘тесло, вид сокири з лезом, перпендикулярним до топорича (як у мотиці, кирці)’.

Сема ‘тесляр’ репрезентована лексемами *п|лотни^ек* (*п|лотн'ік*) (Лим, Ман, Полов); *те^нс'л'ар*, *тесл'ар* (Ол); *тесл'а*; *с'тол'ар*; *бондар*; *с'тел'мах* (Червпоп); *гембел'* (Червпоп); *де^нрево^д'іл* (Червпоп); *красноде^нреуш'ч'ік* (Новопск).

Найбільшою функційною активністю відзначено номени *п'лотни^ек* (побутує у 24 говірках) і *те^есл'ар* (відповідно – у 20), меншою – *тесл'а* (зафіксовано в 10 н.п.) і *с'тол'ар* (у 4 н. п.), спорадично – *бондар* (у 2 н. п.), *с'тел'мах* (1 н.п.), *гембел'* (1 н.п.), *де^еревод'іл* (1 н.п.), *красноде^ереуш'ч'ік* (1 н.п.).

Сема 'теслярський' (*прикм.*) об'єднує такі маніфестанти: *те^есл'арс'киї* (*тесл'арс'киї*); *тесе^ел'с'киї* (*те^есел'с'киї*); *тесе^ел'ниї*; *те^есл'арниї*; *п'лотниц'киї*; *п'лотн'ич'єс'киї*; *маїс'терс'киї*; *со'кирс'киї*; *со'кирниц'киї*; *с'тол'арс'киї*; *інструме^ентал'ш'ч'ік*; *на'лад^мч'ік*, *п'лотни^ец'ке* *д'іло*. Репертуар лексем в основному співвідноситься з тим, який виявлений до значення 'теслярський'. В одній говірці (ПлП) значення прикметника виражено за допомогою іменників *інструме^ентал'ш'ч'ік* і *на'лад^мч'ік*.

Сема 'столяр, фахівець, який займається більш тонкою, ніж тесляр, обробкою дерева і виготовленням виробів з нього' має розгалужений репертуар лексем: *с'тол'ар* (*стол'ар*); *тес'л'а*; *те^есл'ар*; *п'лотник*; *р'ізбл'ар* (ПлП); *лож'кар* (Червпоп); *гре^еб'ін:ик* (Червпоп); *красноде^ереуш'ч'ік* (ПлП); *с'тол'ар* *гре^еб'ін:ик* (Дмитр); *с'тол'ар* *б'ердник* (Дмитр); *с'тол'ар* *краснод'єр'єуш'ч'ік* (Полов). Найбільшу функційну активність у східнослов'янських говірках при називанні столяра має однослівна назва *с'тол'ар* (побутує в 56 н.п.). У трьох говірках зафіксовано видові назви столяра, що пояснюється відмінністю виконуваних робіт: *с'тол'ар* *гре^еб'ін:ик* – *с'тол'ар* *б'ердник* (Дмитр); *р'ізбл'ар* – *красноде^ереуш'ч'ік* – *с'тол'ар* *красноде^ереуш'ч'ік* (ПлП); *лож^екар* – *гре^еб'ін:ик* (Червпоп).

Сема 'колун, клиноподібна сокира, якою колють дрова' має такий репертуар лексем: *ко^ллун*; *ко^ланка* (*кол'анка*); *со'кира*; *клин*; *клин'так*; *лезо* (Мак); *дрово'колка* (Міл); *дрово'сека* (Соснів); *то'пор* (Лим); *доло'то* (Бул); *ур'вант* (Червпоп). Специфічними є найменування *ур'вант* і *клин'так*, які є ендемізмами, оскільки в інших говірках української мови не виявлені. Ми можемо говорити й про функціонування лексичних дублетів при називанні клиноподібної сокири (якою колють дрова), які семантично тотожні: *ур'вант* і *ко^ланка*,

с'і|кач' і ку|лун; со|кира і древо|колка.

Сема 'дерев'яний станок з підйомним пристроєм для затискання невеликих деталей під час їх обробки стругом тощо' репрезентована лексемами *коби|лиц'а; каби|лиц'а* (Мик); *ко|била; ко|билка; ве"р|с|так; ве"р|с|так, ве"р|с|тат* (Смол); *ста|нок; т'і|са; теси* (Смол); *т'е|са* (Шульг); *те"с|ки; т'іс|ки* (Лим); *ли|сиц'а; струп|цина* (Новр); *за|жими* (Литв); *стру|гал'ний ста|нок* (Калм, Рай, Соснів); *сто|л'арний ве"р|с|тат* (Гонч); *дере"у|йаніи ста|нок* (Голуб); *п'і|дйомний ста|нок* (Міл); *дере"у|йан'і т'і|са* (Паньк). Розгалужений ряд номенів об'єднує переважно однослівні найменування, зрідка – словосполучення (у 7 н. пп.). Лексему *ко|билка* вживають в українських східнословобожанських говірках ще із значенням 'зів – проміжок між нитками основи' (у ткацькому верстаті) (Новопск).

Сема 'шерхебель, вузький рубанок з напівокруглим різцем для первинного стругання деревини' виражена номенами: *ше"р|шебка; ше"р|шетка* (Розп); *ше"р|шебок; шерше"л|бок* (Сем); *ше"р|шебе"л'; ше"р|хебе"л'* (Білк, Голуб, Гонч, Ман, Михайл, Півн); *хе"р|хебе"л'* (Мик); *ше"р|ханок; ше"р|шенок; рубанок*. Запозичений з німецької мови термін *шерхебель* (нім. *scharfhobel*) [4, с. 652] широко вживають в українських східнословобожанських говірках, але на власне діалектному ґрунті він має інше фонетичне оформлення, а також утворені деривати, що свідчить про словотворчі можливості українських говірок.

Сема 'рубанок, деревообробний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом для ручного стругання деревини' репрезентована такими номінативними одиницями: *ру|банок; с|кобе"л'; скоб|ло; струг"х; стру|ганок; пруг"х*. Найбільш поширеним маніфестантом семи є лексема *ру|банок* (у 44 н.пп. обстеженої території), спорадично представлено лексеми *с|кобе"л', стру|ганок, струг"х і пруг"х*. Цікавим, на наш погляд, є найменування *пруг"х*. Семантичне поле цієї лексеми та її варіантів містить: 1) рубець на полотні, край полотна, тканий так, щоб не потребував обрублювання; 2) рубець на тканині; 3) тонкий металевий, круглої форми прут; 4) край посудини. Лексема *оп|пруг"х* має омонімічне значення – 'міра часу', утворене, імовірно, метафоричним перенесенням, і ділиться селянами на чотири *оп|руги* (з ранку до снідання, від

снідання до обіду, від обіду до полудня, від полудня до вечора). Це застаріле значення лексеми, засвідчене в кількох говірках (Білов, Литв, Бонд), сьогодні майже втрачено [2, с. 11].

Сема 'фальцгебель, вид рубанка для вистругування фальця (канавки паза) карнизів' має такий репертуар лексем: *фал'цѣбе"л'*; *фул'ц'ѣбе"л'* (Білов, Голуб, НижД, Рай); *фал'ц'ѣбе"л'* (Кам'ян, Мак, Новр); *фал'ц'гобе"л'* (Ман); *фал'ц'іу"ник*; *фул'ц'іу"ник* (Півн); *фал'цоўка*; *фал'ц*; *фале"ц*; *от'борник*; *од'борник* (Мик, Сич); *от'борн'ік* (Новб); *от'бори ч'ік*; *хва'йонка*; *карнизник* (Первом); *кал'оўки* (Коляд); *в'ікон:ик* (Михайл); *це"н'зупе"л'* (Смол); *зе"н'зупе"л'* (Смол); *ву'гол'ник* (Бондар); *ф'ігуреї* (Новмик). Специфічними ми вважаємо найменування *хва'йонка*, *ф'ігуреї*, які є ендемізмами, оскільки в інших говірках української мови не виявлені.

Сему 'лучкова пила, пристрій, що має лезо (полотно) у вигляді стрічки, натягнутої в дерев'яному станку' представлено найменуваннями: *луч'ко'ва пилка*; *луч'кова пилка*; *лучок*; *луч'коўка*; *лук*; *станко'ва пила*; *продол'на пилка*; *попе"реч'на пилка*; *розвод'на пилка*; *рамова пила*; *стано'ва пилка*; *смилок*; *нап'іл'ник*.

Репрезентанти сем, як бачимо, – складні номени, тобто бінарне поєднання повнозначних слів – стрижневого й залежного компонентів, яке слугує для точного найменування реалії, та однослівні назви (представлені спорадично). У двослівних найменуваннях стрижневим словом є *пилка*, прикметник же вказує на її призначення.

Сема 'ножівка, невелика пила з однією ручкою' об'єднує такі маніфестанти: *но'жоўка*; *но'ж'іўка* (Білк, Криз, Лиз, Новмик, Пр, Смол); *пилка*; *одно'руч'ка*; *йедно'руч'ка* (Донц); *фукс*. Найбільшу функційну активність має лексема *но'жоўка* (зафіксовано в 56 н.п. обстеженої території). Спорадично вживають складний іменник *одно'руч'ка* (фонетичні варіанти – *йе"диноруч'ка* і *йедно'руч'ка*) та непохідний – *фукс* (в 1 говірці).

Сема 'гирса, дрібні частинки деревини, що падають з-під пилки' репрезентована лексемами: *о'пилки*; *тирса*; *терса* (Тан); *к'ірса* (Донц); *тирса*; *ст'ружка* (Криз, Лиз). Найбільш уживаним є номен *о'пилки* (фонетичний варіант – *о'п'ілки*), який, вірогідно, запозичений з російської мови, про що свідчить його

активне вживання в говірках російської мови та в російській літературній мові. Меншу функційну активність має власне українська лексема *тирса* (варіанти – *терса*, *к'ірса*, *пирса*).

Сема 'пиляти дерево пилою' репрезентована такими номінативними одиницями: *пи^л'ати*; *пи^л'ат'* (Богд, Кам'ян, Каськ, Ман, Пет, Піск, Полов, Розп, Сем); *пи^л'ити*; *роз^п'ил'увати*; *пи^л'ан':а*; *р'ізати*; *р'ізат'* (Богд); *ру^б'ати*; *з^р'убувати*; *ч'ік'рижити*; *з^р'изти*. Як бачимо, більшість найменувань представлено дієсловами, спорадично функціонує віддієслівний іменник *пи^л'ан':а* (у 4 н.п.), який сприяє трансформації тексту, що набуває субстантивної репрезентації, під впливом формально-граматичних змін у них диференціюється ступінь узагальнення дії: конкретність у дієсловах перетворюється в абстрактність у іменниках.

Сему 'тесло, вид сокири з лезом, перпендикулярним до топорика (як у мотиці, кирці)' представлено номенами: *тесло*; *те^с'ло* (Пр, Рай); *тесла* (Білов, Криз, Литв, Розп, Тан, Червоп, Шульг); *те^с'лиц'а*; *те^с'сало*; *теслик*; *те^с'селка*; *то^п'ор*; *топо^р'иш'ч'е*; *ка^т'ло*. Найбільшу функційну активність мають найменування з коренем *тесл-*: *тесло* (*те^с'ло*, *тесла*), а також похідні – *те^с'лиц'а*, *те^с'сало*, *тесли^е'к*, *те^с'селка*. Спорадично вжито лексеми *топо^р'иш'ч'*, *ка^т'ло*.

Отже, у ТГЛ теслярства в українських східнослов'янських говірках функціонують переважно однослівні найменування, зрідка – двослівні номени або найменування у формі речення.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень
(усі села розташовані в Луганській області)

Баг – Багачка, Троїцький р-н; Білк – Білокуракине, Білокуракинський р-н; Біллуц – Білолуцьк, Новопсковський р-н; Білов – Біловодськ, Біловодський р-н; Богд – Богданівка, Біловодський р-н; Бонд – Бондарівка, Марківський р-н; Бондар – Бондареве, Старобільський р-н; Бул – Булавинівка, Новопсковський р-н; Бунч – Бунчуківка, Білокуракинський р-н; ВерхД – Верхня Дуванка, Сватівський р-н; Голуб – Голубівка, Кременський р-н; Гонч – Гончарівка, Сватівський р-н; Дмитр – Дмитрівка, Новоайдарський р-н; Донц – Донцівка, Новопсковський р-н; Калм – Калмиківка, Міловський р-н;

Кам'ян – Кам'янка, Новопокровський р-н; Каськ – Каськівка, Марківський р-н; Коляд – Колядівка, Новоайдарський р-н; КрасП – Красне Поле, Марківський р-н; Криз – Кризьке Марківський р-н; Лиз – Лизіне, Білокуракинський р-н; Лим – Лиман, Старобільський р-н; Литв – Литвинівка, Біловодський р-н; Лозов – Лозовівка Старобільський р-н; Мак – Макіївка, Кременський р-н; Ман – Маньківка, Сватівський р-н; Мик – Микільськ, Міловський р-н; Михайл – Михайлюки Новоайдарський р-н; Міл – Мілуватка Сватівський р-н; Міст – Містки, Сватівський р-н; Мороз – Морозівка, Міловський р-н; Мус – Мусіївка Міловський р-н; НижД – Нижня Дуванка, Сватівський р-н; Новб – Новобіла, Новопокровський р-н; Новмик – Новомикільськ, Кременський р-н; Новопск – Новопсков, Новопокровський р-н; Новр – Новорозсош, Новопокровський р-н; Ол – Олексіївка Новоайдарський р-н; Осин – Осинове, Новопокровський р-н; Паньк – Паньківка Білокуракинський р-н; Первом – Первомайськ, Біловодський р-н; Пет – Петрівка, Сватівський р-н; Півн – Півнівка, Міловський р-н; Піск – Піски Новопокровський р-н; ПлП – Плахо-Петрівка, Білокуракинський р-н; Покр – Покровське, Троїцький р-н; Полов – Половинкине, Старобільський р-н; Пр – Просторе, Білокуракинський р-н; Преоб – Преображенне, Сватівський р-н; Рай – Райгородка, Сватівський р-н; Розп – Розпасіївка, Троїцький р-н; Сем – Семикозівка Біловодський р-н; Смол – Смолянинове, Новоайдарський р-н; Соснів – Соснівка, Новопокровський р-н; Сич – Сичанське, Марківський р-н; Старб – Старобільськ Старобільський р-н; Тан – Танюшівка, Новопокровський р-н; Ціл – Цілуйкове, Білокуракинський р-н; Червпоп – Червонопопівка, Кременський р-н; Шульг – Шульгинка, Старобільський р-н.

Література

1. **Горленко В.** Ремесла та промисли / В. Горленко, О. Борзяк // Українська минувшина : ілюстр. етнограф. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – 2-е вид. – К. : „Либідь”, 1994. – С. 55 – 70. 2. **Ніколаєнко І. О.** Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01

„Українська мова” / І. О. Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
3. **Рыбаков Б. А.** Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. :
Акад. наук СССР, 1948. – С. 182 – 189. 4. **Словник** іншомовних
слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук.
думка, 2000. – 680 с.

О. Б. Ропотин

(Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

ДИНАМІКА БОЙКІВСЬКОЇ ГОВІРКИ В ІНТЕРФЕРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Південно-західне наріччя української мови характеризує чимало діалектних відмінностей у фонетичній системі, морфології, лексиці, синтаксисі. З-поміж інших воно вирізняється й тим, що його носії дуже шанобливо ставляться до своєї діалектної мови. Саме це зумовило активне входження цих діалектних елементів у твори художньої літератури від 80-х рр. ХХ ст., появу діалектно орієнтованого наративу, літературно-діалектного суржику. Новий напрям більш широкого використання регіоналізмів реалізовано у багатьох художніх текстах сучасних відомих і молодих авторів, для яких діалектна мова, особливо її південно-західна складова, добре відома. Це Петро Мідянка – поет усіх Карпат, Василь Шкурган – автор багатьох творів на гуцульському говорі, Марія Матіос. Загалом п'ять авторів, що використали цей художній прийом за останні роки були удостоєні національної премії імені Т. Шевченка. Отже, це наріччя наразі продовжує активно впливати на розвиток української літературної мови. Саме тому опис його говорів *актуальний*.

У статті поставили *за мету*: описати особливості функціонування бойківської говірки с. Раків Долинського району Івано-Франківської області в іншодіалектному середовищі, а саме – в селі Нова Дофінівка Лиманського району Одеської області; на підставі спостережень над мовленням діалектоносіїв визначити зміни, які відбулися на фонетичному, лексичному, морфологічному рівнях цієї говірки внаслідок впливу іншого діалектного середовища.

Нагадаємо, що бойківський говір (північнокарпатський, або північнопідкарпатський) охоплює південні райони Львівської та Івано-Франківської областей. Бойківськими говірками дослідники цікавилися здавна. І. Верхратський у праці „Про говір галицький лемків” 1902 р. так тлумачить походження назви бойки: „В Галичині назва Лемки була первістно прозивною, котра вишла вперше мабуть від сумежних Бойків. Оба тоті племена рускі взаїмно передразнювали ся: „Бойки” називали своїх руских сусідів від частиці лем місто в Бойківщині вживаного слівця лише „Лемками”; Лемки же своїх руских сусідів від частиці бойе дразнили „Бойками”. Тому то Лемки зарівно як і Бойки ще і тепер дуже нерадо чують від сусідів тоті прозивки і рішучо від тих назв зідпекують ся. Коли Лемка поспитати: „Ви Лемки?” – то відповідає він видимо обиджений з неохотою: „Мы Руснакы; маме язык выкладный; Лемкы то може дес дале, там медже Бойкы”. Руснаків Бойки не злюбили і докорювали їм одмінною їх бесідою, передовсім же незвичайною на Руси частицею „лем” чим викликали і із сторони Лемків подібне докорюване задля частиці *б о й е* та прозивку: „Бойки” [1, с. 1 – 2].

Свої праці спостереженням над бойківським діалектним континуумом присвятили: М. Онишкевич („Словник бойківських говірок”), Я. Рігер („Атлас бойківських говірок”) С. Рабій-Карпинська, яка об’їздила понад 200 українських населених пунктів сьгоднішньої Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей та нинішньої Польщі, В. Черняк, Я. Пура, А. Залеський, Д. Бандрівський, Й. Дзедзелівський, М. Лесів, Н. Хібеба, К. Іваночко та ін. [2; 3].

І. Матвійс відзначає, що основні риси бойківського говору властиві раннім прозовим та поетичним творам І. Франка. Це стосується і лексики, і морфології, зокрема ним використано діалектизми: *з¹вони* ‘дзвони’, *на ц¹винтари*, *на ли¹ци* ‘на лиці’, *на п¹чи* ‘на печі’, *дого¹ри* ‘вгору’ та інші [4, с. 151].

Як свідчить проведений нами аналіз, опинившись в нових діалектних умовах, бойківські говірки демонструють трансформацію в іншодіалектному середовищі. Так, бойківська говірка етнічних бойків, які переселилися в село Нова Дофінівка Лиманського району Одеської області зазнає часткових змін.

Наближеність населеного пункту до великого адміністративного центру Одеса зумовлює вплив на материнську говірку російської мови. На неї впливає також південно-східне наріччя української мови, зокрема західностепові говірки, що домінують в ареалі, а також контактні з ними подільські говірки

У родинях, які не змішані з місцевим населенням, бойківські діалектні риси збережено більшою мірою, зокрема на лексичному рівні активно функціонують слова (пор.): *бул'ба* – ‘картопля’, *гор'н'атко* – ‘чашка’, *вуйко* – ‘дядько’, *вуйна* – ‘дядькова дружина’, *коц* – ‘ковдра’, *квас'ний* – ‘кислий’, *ринка* – ‘сковорідка’, *пир'іг* – ‘вареник’, *стрих* – ‘горище’, *ровер* – ‘велосипед’, *рис'кал* – ‘лопата’, *фоса* – ‘рів’, *ц'і'вок* – ‘цвях’.

Місцеві мешканці, представники інших мов та інших говірок української мови, сприймають такі лексеми з іншим значенням. Зокрема, *пиріг* – як укр. *пиріг*; *стрих* – як укр. *страх*, *вбратися* – як рос. *убраться* (*убирать*). Слово *ц'і'вок* взагалі є незрозумілим для новоодофінівців, тому бойки-переселенці використовують замість цієї лексеми запозичене з російської мови слово *звоздь*.

Цікаво сприймається лексема *п'л'ацки*, що означає ‘печиво, яке печуть вдома на свята’, пор.: *в'р'ізілам йо'лму'кусен' п'л'ацка*. Вона незрозуміла для місцевих мешканців, а тому вони, замість неї, використовують варіант *п'л'ацики*. Материнська лексема *стрий*, *стрийко* ‘брат батька’ зникає з мовлення бойківських переселенців, її під впливом оточення заступило літературне слово *дядько*.

Окремо звернимо увагу на обряди бойків, зокрема одруження. Свідків для жениха та нареченої називають *дружба* та *дружка* (*дружбою* чи *дружкою* можуть бути родичі, друзі, колеги по роботі). Ця лексема побутує в південно-західних діалектах здавна та не втрачає своєї активності і на сьогодні.

Аналізованій бойківській говірці притаманні й спільні з російською мовою лексичні елементи, що з'явилися під впливом діалектного мультілінгвального оточення, напр.: *зака'зати* (рос. *заказать*) – ‘заборонити’; *за'каз* (рос. *заказ*) – ‘замовлення’; *ли'шитис'а* (рос. *лишиться*) – ‘втратити’; *зверх'того* – ‘додаток з причинкою’ (рос. *сверх того*); *при'лавок* (рос. *прилавок*) – ‘найнижча полиця у шафі’; *чахнути* (рос. *чахнуть*)

– ‘видихатися’ Ці слова не зазнали трансформації в говірці села Нова Дофінівка Лиманського району Одеської області.

Отже, мовлення однієї частини бойків упродовж свого побутування набуло рис, інтегральних з іншими говірками причорноморської території, мова іншої частини трансформувалася під впливом південно-східного наріччя, але зберегла свою материнську основу. Порівняно з бойківськими, південно-східні діалекти мають менше відмінностей і більше рис, спільних з українською літературною мовою та зазнали тривалого впливу російської мови.

Нами виявлено характерні ознаки бойківських говірок, які залишаються стабільними в нових умовах, зокрема:

- форма орудного відмінка однини іменників I відміни м’якої групи з флексією *-еґ* (*зем’леґ, до’лонеґ*);
- форма родового відмінка множини іменників жіночого роду I відміни з флексією *-іґ* (*ба’б’іґ, ’сестр’іґ*);
- форма знахідного відмінка займенника *він* з прийменником – *за него* ‘за нього’;
- сполучник *щоби* у значенні літ. *щоб*
- уживання слів: *кусень, кусник, кавалок* у значенні ‘шматок’;
- наявність поряд із нормативними звукосполученнями **-ри-**, **-ли-** (на місці давніх **-рґ-**, **-лґ-**, **-рґ-**, **-лґ-** між приголосними) звукосполучень [ир], [ил]: *кирниця* – *криниця*, хоч ця риса властива і західностеповим українським говіркам;
- поширення флексій **-ови**, **-еви** в давальному відмінку однини іменників II відміни (*бра’тови, ко’н’ови, ко’неви*);
- уживання флексії **-ом** у м’якій і мішаній групі іменників II відміни (*х’лопцом, ко’н’ом*), хоч ця риса властива і західностеповим українським говіркам;
- збереження етимологічного **-и** в давальному і місцевому відмінках однини та називному множини іменників I, II та III відмін (*зем’ли, по зем’ли, на ко’ни, у к’ін’ци, на’ поли, ’соли, т’іни*);
- функціонування архаїчних форм займенників при дієсловах (*зроби ми, узяв тя, ся бою, питав го*);

- наявність залишків давньої перфектної форми минулого часу (*пішов-їм, пішла-м, пішли-смо*) та ін.

Функціонування діалекту в умовах міждіалектного контактування, безумовно, загострює увагу до його діалектних відмінностей і дозволяє побачити порівняно більше важливих структурних діалектних рис. Ті ознаки, які не проявляються на материнській території, схильні до редукції, з часом можуть зникнути або вже зникли.

Проведений аналіз засвідчив, що говірка бойків у с. Нова Дофінівка Лиманського району зберігає свою специфіку в нових умовах побутування, динаміку говірки значною мірою зумовлює вплив контактної російської мови, українського літературного стандарту й новожитньої діалектної основи (говірки західностепового діалектного типу південно-східного наріччя української мови).

Література

1. **Верхратський І.** Про говір галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Л., 1902. – Т. 5. – 190 с.
2. **Воронич Г. В.** Бойківський говір / Г. В. Воронич // Українська мова. Енциклопедія. – К. : „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 54 – 56.
3. **Іваночко К.** До історії дослідження ареалу бойківських говірок та етимології етноніма бойки / К. Іваночко // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – № 2. – С. 102 – 111.
4. **Матвіяс І. Г.** Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Д. А. Арсен'єва

(Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка)

ФРАЗЕОЛОГІЯ РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО „ПОВІЯ”

Українське слово розвивається, наповнюється красою й силою з різних джерел. Проте одним з найпотужніших засобів збагачення українського слова є жива народна мова, яка поповнює арсенал висловлювань різними мовними засобами. І серед них значну частину посідають стійкі сполучення слів, крилаті вислови, прислів'я, приказки, тобто фразеологічні одиниці. Саме завдяки фразеології висловлювання мовців стають лексично багатими, стилістично маркованими, влучними, за необхідності дотепними. Насичені фразеологічними одиницями художні твори набагато краще сприймають читачі. Фразеологізми разом з іншими мовними елементами формують унікальний авторський ідіостиль, стають незамінними складниками творчого амплуа письменників.

Роль фразеології у формуванні мовного багатства важко переоцінити, адже у фразеологічних одиницях зосереджено пласт народної мудрості, висловленої живою українською мовою. Твори класичної української художньої літератури є фразеологічно насиченими, що дозволяє презентувати їх як надзвичайно потужне джерело збагачення національної мови.

Одним з українських митців-професіоналів другої половини XIX століття, який подарував вітчизняній літературній класиці високомистецькі й багаті на фразеологічні одиниці великі художні полотна, є визначний реаліст, перший автор соціально-психологічної прози – Панас Мирний. Його роман з народного життя під назвою „Повія” підтверджує той факт, що фразеологія – це не просто джерело мудрого народного слова, а й культурний феномен певної історичної епохи.

Мета статті – дослідити фразеологічне багатство роману Панаса Мирного „Повія”.

Теоретичні основи аналізу фразеології закладено в ґрунтовних працях вітчизняних мовознавців XIX – XX ст.,

зокрема О. Потебні, М. Сумцова, В. Виноградова, Б. Ларіна, М. Шанського, Г. Їжакевича та ін. Якщо за основу взяти поділ фразеологічних одиниць, запропонований В. Виноградовим [1], то в прозовому творі Панаса Мирного „Повія” практично не зафіксовані нами фразеологічні зрощення. Але в мові аналізованого твору активно побутують фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

У романі знаходимо фразеологічні єдності, що виражають оцінне ставлення, наприклад, фразеологізм *хліб переводити*: *А то сидить дома та хліб переводить*; *Таким би тільки робити та служити, а воно дурно у матері хліб переводе* [2]; створюють гумористичний колорит і виражають порівняння, зокрема це стосується таких фразеологічних одиниць: *як реп'ях кожуха, як шашіль дерево, як іржа залізо*: *Якраз учепиться чого, то так – як реп'ях до кожуха... Одно точить, як шашіль дерево, як іржа залізо* [Там само]; відтворюють внутрішній стан людини, її переживання, наприклад *без ножа різати* (*Ти ж мене без ножа ріжеш!*); *серце кров'ю обливається* (*Одарка аж жахнулася: то сонце показувало, як материне серце обливається кров'ю від жалоців...*); *у пальцях (у душі) похолонуту, рябіти в очах* (*У Христі аж у пальцях похолонуло, як вона його вздріла...; У Христі у душі похолонуло, зарябіло в очах...*) [Там само]. Фіксуються також фразеологічні єдності, які виражають оцінне ставлення і створюють гумористичний колорит: *ні шеляга за душею немає, очі залити, очі вибивати*, а також сатиричну гіперболізацію: *зі світу зігнати, на голову не злізе*: *Ти ж будеш їсти, і пити, а тут за душею шеляга немає; Ти б ще дужче залив очі, то більше б побачив...; Федір на який час затих, а з півдня знову почав таке вигукувати, що й на голову не злізе; Почув Грицько та ще дужче сказився: вилаяв Федора, трохи не бив і нахвалявся, що він сього Притуку з усією сім'єю З світу знесе; так ото Христю де стріне, зараз і почне її очі хлопцями вибивати* [Там само].

Дають можливість відтворити психоемоційний стан використовувані в романі „Повія” фразеологічні сполучення *не візьме лиха година, з ума звести, серце замирає, серце обливається кров'ю, у серці похолонуту: Не візьме його лиха година!; А хто мого Федора з ума звів?; Серце її замирало,*

обливалосья крив'ю; Буря рвонула, аж затріщала оселя у хаті, загуркотіло у вікна, заголосило в димарі, тонко та жалібно, аж в серці у Пріськи похолонуло; живе надія, ні живий ні мертвий: Поки ж Здора не було, ще такі надія жила у її серці, ворушилася на самому дні, гріла; а як Карпо приїхав та сказав, що Пилип, спродавшись, пішов від нього і більше йому не доводилося бачити, – ні жива ні мертва вернулася Пріська додому...); в очах потемніти:(У Пріськи в очах потемніло) [2].

Значимо, що лексичне значення найбільш часто вживаних автором роману фразеологічних одиниць мотивоване значенням хоча б одного (або ж усіх) компонентів досліджуваних фразеологізмів.

Значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць має соматичний компонент, наприклад, *очі, голова, серце, розум (ум), пальці, кров, душа*, що засвідчує цілковиту орієнтованість фразеологічної науки саме на людину, її почуття, переживання (*душу загубити, до ума довести, зняти камінь з серця, надавити на душу, очі грають, в очах потемніти, голова закрутиться*): *Або – цур йому! воно таке нещире та горде – тільки душу загубиш; краще хай на тому світі...; У вас он дочка; треба її до ума довести, треба її пристроїти; ... З серця неначе хто камінь зняв, сльози вгамувалися...; Морозом обдав той сміх Пріську, а вона, дивлячись тривожними очима на дочку, тремтіла, їй так зразу гірко стало, так важко, лихо знову так надавило на її душу – мов недавньої радості і не було; Очі в його грали, лице радістю нашіло; На рундуку у неї голова закрутилася, ув очах потемніло, і... як сніп, вона повалилася додолу [Там само].*

Зважаючи на те, що кожен з фразеологізмів має конкретне джерело походження, основними серед яких є жива народна мова, яка включає усне побутове спілкування й усну народну творчість, античні вислови, крилаті фрази, вислови з Біблії, професійно-виробничу лексику, можна з упевненістю стверджувати, що джерелом походження уживаних Панасом Мирним фразеологізмів у романі „Повія” є живе народне мовлення, а саме – усне побутове спілкування. Адже саме з народної живої мови походять такі фразеологічні одиниці: *без*

ножа різати, серце кров'ю обливається, у пальцях похолонуло, живе надія, в очах потемніти.

Багато фразеологічних одиниць, зафіксованих в аналізованому творі, походять з усної народної творчості, зокрема з прислів'їв і приказок, народних пісень: „*З щастя та з горя скувалася доля*”, – каже людська поговорка; *За дурною головою та й ногам лихо!*; *Казаному кінця нема*; *Хлопці-поганці! Бісова мати того, хто в шапці!*; *Без тебе мені світ – не світ і люди – не люди!*; *Не гаразд буде – не тільки світу, що в вікні, – за вікном більше...;* *Раз родився – раз і помирай!*; *Та пропадай воно пропадом!*; *Де наше не пропадає!* [2].

Дослідження фразеологічного багатства на матеріалі роману „Повія” Панаса Мирного було здійснено зовсім не випадково. Адже цей твір увійшов до скарбниці української класичної літератури, написаний живою народною мовою, невід’ємною частиною якої є фразеологія. Крім того, цей твір якнайкраще відбиває мовні тенденції в українській літературній мові другої половини ХІХ ст., прикладом тому слугує широке його використання в ілюстраціях лексикографічних джерел.

Проведене нами дослідження дало можливість розширити уявлення про творчість українських прозаїків другої половини ХІХ століття, про роль і значення фразеологічних одиниць у формуванні живої народної та літературної мови.

Як бачимо з аналізу ілюстративного фразеологічного матеріалу, серед фразеологічних одиниць, які використав Панас Мирний у романі, є найбільше фразеологічних єдностей і фразеологічних сполучень, що виражають внутрішній стан людини, оцінює ставлення, створюють гумористичний колорит та сатиричне перебільшення. До того ж більшість фразеологічних одиниць містить слова-компоненти, які вказують на антропоцентричну орієнтацію фразеологічного матеріалу. Отримані результати дослідження засвідчують, що Панас Мирний, будучи великим майстром пера, високохудожньо послуговувався народним живим словом, чим поповнив скарбницю вітчизняної фразеології, зумів донести до читача красу, велич і могутність рідного українського слова.

Отож, твір Панаса Мирного „Повія”, написаний з народного життя, є яскравим відображенням живого

фразеологічного багатства української мови, яке закумуляовано саме в живій народній мові.

Перспективи подальших наукових розвідок в означеному напрямі полягають у створенні наукових студій із вивчення мови інших творів творчого доробку майстра реалістичної соціально-психологічної прози XIX століття Панаса Мирного.

Література

1. **Виноградов В. В.** Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Труды юбилейной сессии ЛГУ : секция филологических наук. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1946. – С. 45 – 69. 2. **Панас Мирний.** Повія / Панас Мирний. – Х. : Фоліо, 2007. – 254 с.

І. Я. Глуховцева

(Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля)

ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

В ОПОВІДАННЯХ СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА

Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище Панасенко) – український письменник і педагог, батько відомого архітектора, скульптора, іконописця Юрія Кодака.

У літературний процес С. Васильченко включився 1910 р. вже зрілим учителем, митцем із власним поетичним голосом. Не випадково однією з провідних тем творчості письменника є життя народних учителів, учнів, яке було йому – педагогові за фахом і покликанням – особливо близьким. І нині не залишають байдужими читачів його оповідання „Роман”, „Увечері”, „Свекор”, „Басурмен”, хвилюють психологічні етюди письменника „Дош”, „Дома”, „Волошки”, „Петруня”. Оптимізм С. Васильченка особливо виразно виявився в одному з найкращих його творів, присвячених дітям, – „Циганка” [1].

Фразеологізми оповідань С. Васильченка виконують особливу текстотворчу функцію, що зумовлено творчим задумом автора. Скажімо, більшість фразеологізмів оповідання „Роман” образно характеризують поведінку головного героя Романа чи інших осіб, зображених у творі.

Непосидючість хлопця показана з допомогою таких висловів, як *підбігти з підскоком, податися, що тільки пісок закурить, на одному місці стояти довго може тільки догори ногами* та інших: *Поважної ходи Роман не знає: поклич його – він підбіжить з підскоком, пошли куди – подається так, що тільки пісок закурить. Коли сідає відпочити, то вже певне, як не на паркані, то на гілляці, на одному місці стояти довго може тільки догори ногами* [Р, с. 14]; *Коли ж надокучить йому така робота, він несподівано з вереском скакає з найвищої гілляки на перелякану панну, прямо їй на плечі, разів скільки перекрутиться, далі схопиться і так полетить, що тільки трава зашумить під ногами* [Р, с. 14].

Автор підкреслює кмітливість, самодостатність Романа, прагнення бути вільною людиною: *Зате, як прийде весна – Роман візьме своє* [Р, с. 16] (**брати своє** ‘виявлятися на повну силу’ [ФС I, с. 53]); *Хоч вона й закликає Романа в клас, хоч і каже, що там лихого не буде йому, – та Роман не має себе за дурня: він добре знає, що надворі він вільний бурлака, а піде в клас, то вчителька може там ще нам’яти йому й вуха та набити спину* [Р, с. 16] (**вільний козак** ‘вільна людина’; **нам’яти вуха** ‘покарати кого-небудь за провину’ [ФС II, с. 530]); *Роман вийшов насеред класу, стяг з грубки вогкі штани і, плутаючись у довгій сорочці, аж закурів з класу* [Р, с. 18] (**аж курява встає** ‘у великій мірі, дуже, надто’ [ФС I, с. 406]).

Роман тверезо мислить, уміє знаходити вихід з будь-яких ситуацій: *Ну, а як уже трапиться таке, коли вона впіймає його, то тільки й того, що уші намне, – шапки не здійме: коли йде на таке діло, Роман ховає шапку* [Р, с. 16] (**нам’яти вуха** ‘покарати кого-небудь за провину (перев. тягнути за вуха)’ [ФС II, с. 530]).

Природня поведінка хлопця в школі свідчить про життєву мудрість, уміння тверезо оцінити ситуацію, готовність дати собі раду: *В школу увійшов уже він, як своя людина: з учителькою поводився по-домашньому, а в класі на лекціях сидів, як у своїй хаті* [Р, с. 17] (**як у себе дома** ‘вільно, невимушено’ [ФС I, с. 262]). Проте умови навчання в школі початку ХХ ст. були суворими, вони стали справжнім випробуванням для хлопця: *Романові дома в перший раз довелося покуштувати березової каші, і він помалу став розуміти, що школа – не своя хата...*

[Р, с. 18] (**скуштувати березової каші** ‘бути побитим’ [ФС II, с. 823]).

Отож неадекватна поведінка вчителів змушує хлопця бути обачним, обережним: *Догадується він, що є тут якась кривда, а яка саме – не зрозуміє, тільки на вчительку серце має* [Р, с. 19] (**мати серце на кого, що** ‘бути незадоволеним ким-, чим-небудь’ [ФС I, с. 475]).

Один фразеологізм оповідання ужитий у темпоральному значенні (*Коли ж виспіє садовина, то Роман і не вилазить звіттіля од ранку до ночі* [Р, с. 14] (**з ранку до ночі** ‘весь день; протягом довгого часу’ [ФС II, с. 731])), ще одним стійким сполученням слів автор характеризує поведінку вчительки: *Підійшла до нього й наказала сидіти тихо, не роздивлятися на всі боки та глядіти свого діла* [Р, с. 17] (**на всі боки** ‘дуже сильно’ [ФС I, с. 44]).

В оповіданні „Увечері” використано шість фразеологізмів, серед яких три характеризують особливості поведінки дійових осіб (*Коля тут! – разом крикнуло скільки голосів. – Коля, де ти?.. Ось він тут! – Оглянулись туди-сюди – Колю як вода змила* [У, с. 25] (**як вода змила** ‘хто-небудь швидко, раптово зник або щось безслідно пропало’ [ФС I, с. 141]); *Оце якось забрело до Андрія, до шевця, а там взяли та й обгодували картопляним хлібом, так що всю ніч дитина як в огні горіла* [У, с. 25] (**вогнем горіти** ‘бути в жару, відчувати жар (переважно від хворобу)’ [ФС I, с. 189]); *І незабаром Коля стояв серед шляху один як палець* [У, с. 28] (**один як палець** ‘без сім’ї, без рідних, без близьких’ [ФС II, с. 604])), а інші три – уведені в текст для точного відтворення обставин, за яких відбувається дія (*Ляснув батіг раз, удруге, аж луна пішла по майдані* [У, с. 25] (**аж луна пішла** ‘дуже голосно, сильно, так, що було чути де-небудь’ [ФС I, с. 450]); *Серед шляху ніском курить дівтора* [У, с. 26] (**аж курява з-під ніг зривається** ‘дуже швидко’ [ФС I, с. 406])).

Фраземікон С. Васильченка свідчить про вміння автора за допомогою одного чи кількох сталих сполучень слів створити картину селянського життя зі своєрідними особливостями побуту, звичаями тощо. Скажімо, одними штрихом змалювавши поведінку малої дитину, автор відтворює палітру української

звичаєвості: *Коля, меншенький, лежить на полу, уткнувся лицем у подушку і, плутаючись у довгій сорочці, повагом **молотить у два ціпи дрібними ніжками**...* [Д, с. 29] (**молотити у два ціпи** ‘дуже сильно’).

Традиційні вислови, уживані в усному мовленні, надають описам неповторності, вдало вписуються в контекст оповідань (*Чудно, що тепер **глуха ніч**, а в їх горить світло і вони, малі, самі вдома ...* [Д, с. 29] (**глуха (глупа) ніч** ‘пізня частина ночі’ [ФС II, с. 629]); ***Битим шляхом** скриплять вози, лунає бадьорий гомін – люди вертаються з базару* [До, с. 34] (**битий шлях** ‘легка, звична, уже освоєна іншими форма діяльності; апробований спосіб розв’язання питань і т. ін.’ [ФС I, с. 263])), є засобом створення позитивної чи негативної конотації (*А радісно, що в **хаті** у їх – як у **вінку*** [Д, с. 29] (**як у вінку** ‘дуже гарно, чисто, охайно’ [ФС I, с. 130])), підкреслення незвичності (*...на столі новий килим, по стінах скрізь червоніють рушники, аж в очах од їх **темно*** [Д, с. 29] (**аж в очах темніє** ‘хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін.’) [ФС I, с. 296]).

Нерідко фразеологізми, уведені в пряму мову дітей чи інших дійових осіб, є засобом створення наївного дитячого світобачення (*Петько! – перекинувся догори на подушці Коля. – А коли тато **заженуть** і Горпинчину маму **на небо**?* [Д, с. 30] (**іти на небо** ‘умирати’ [ФС I, с. 355]); *Ну то не будемо ж гаятися, – каже далі батько, – будемо зараз одягатися та й **по рушники підемо!***.. [С, с. 23] (**іти за рушниками** ‘просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; сватати’ [ФС I, с. 824])).

Загалом фраземікон 11 досліджених нами оповідань містить біля 100 образних конкретизаторів, значна частина яких належить до соматизмів (*брова, вухо, голова, горло, губа, дух, ніс, нога, око, очі, палець, пика, погляд, рот, рука, серце, сльоза, спина, тіло, чуб, язик*). Отож вважаємо, що центр фразеологічних мовних засобів автора становлять вислови соматичного коду, до периферії належать фразеологізми, образними конкретизаторами яких є назви предметів побуту (*бочка, ціп, ханька*), назви людей за родом діяльності (*бурлака, кат*), назви явищ природи (*буря, небо*), назви абстрактних понять (*буча, глум, віра, правда, розум, світ*), назви предметів,

які використовують в обрядових діях (вінок), лексеми з архаїчною символікою (вода, вогонь, цур), назви житлових будівель (хата), назви страв (каша) та інші (діло, дорога, дрижаки, дурень, духани, клас, колючка, куток, куча, лозина, луна, місце, палітурка, підскок, пісок, поклони, ранок, робота, стріла, трава, шлях).

Серед соматизмів найбільшу фразеопродуктивність мають лексеми *око* (*очі*) і *вуха* (*вуха*). Фраземи зі словом *око* вказують на особливий стан дійової особи (*Тато сидить похмурий, на руку схилився, мама гризе осушок хліба, сердито блимає на тата очима. Непривітні якісь, як чужі. І все, що в хаті, сумне, набридле. Очей ніде діти* [В, с. 39] (**не знати куди дівати очі** ‘бути дуже засоромленим, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв’язку з провинною, осудом і т. ін.’ [ФС I, с. 341])); небажання мати справу з кимось (*Говорить не хотіла, очі від їх одвертала* [В, с. 42] (**відводити очі** ‘переставати дивитися на кого-, що-небудь’ [ФС I, с. 116])); піднесений настрій, захоплення чимось (*У Івашка аж очі засміялися ...* [МА, с. 50] (**очі сміються** ‘бути дуже радим’); ... *хлопці сиділи над озером і тихо розмовляли. Очі горіли у їх, уші палахкотіли* [Ц, с. 95] (**очі горять** ‘чий-небудь вигляд виражає якісь почуття (збудження, гнів, радість і т. ін.)’ [ФС I, с. 598])); пильний погляд (*Святий ангелик мовчить, очей не зводить, ніби і річ не до його* [МА, с. 50] (**не зводити очей** ‘пильно дивитися на кого-, що-небудь, уважно розглядати, милуватися кимось, чимось’ [ФС I, с. 328])); побіжний, але уважний погляд (*Всі школярі скинули на неї зацікавлені очі* [Ц, с. 64] (**кинути оком** ‘дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін.’ [ФС I, с. 370])). Фразеологізми, що мають компонент *око* (*очі*) можуть означати: сподобатися (– *Андрій уже накинє оком на нову школярку?* [Ц, с. 65] (**накинути оком** ‘дивитися, звертати увагу на кого-, що-небудь, приглядатися до когось, чогось’ [ФС I, с. 526])); не сподобатися (*Тільки офіціант, що крутився між столиками, з підозрінням скопив на його очі* [Ц, с. 74] (**скося поглядати** ‘ставитися до кого-небудь недоброзичливо або з підозрою, виявляти своє незадоволення кимсь, чимсь’ [ФС II, с. 657])); уникати зустрічі тощо (*Я хотіла туди принести вам, та побоялася, щоб учителеві не попастися на очі* [Ц, с. 92]

(попадатися на очі ‘з’являтися перед ким-небудь, зустрічатися, бачитися’ [ФС II, с. 683])).

Широку палітру фраземікону зі словом *око*, які відображають особливості погляду, доповнюють ті, що мають такі конкретизатори, як *брова*, *погляд*: *Макар легенько ліктем штовхнув свого сусіда Якова і, кинувши бровами на нову школярку, тихо промовив: Яка синиця... що воно таке?* [Ц, с. 64] (**кинути оком** ‘дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін.’ [ФС I, с. 370]); *Усю лекцію раз у раз кидали хлопці зацікавлені погляди на нову товаришку і нетерпляче дожидали переміни* [Ц, с. 65]; *...він на всі боки кругом себе кидав гордовиті погляди* [Ц, с. 72] (**кидати погляд** ‘час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь’ [ФС I, с. 370]). Усе це дозволило точно передати особливості поведінки дійових осіб і звернути увагу на їхній внутрішній світ, що легко пізнається через погляд.

З лексемою *вухо* фразеологізми найчастіше позначають особливості покарання: – *Гарненько намніть йому, шибеникові, уші...* [БГ, с. 56]; *Роботи набралось до смутку; не вистачало навіть часу, щоб перем’яти всі чуби та уші* [БГ, с. 56] (**нам’яти вуха (чуба)** ‘покарати кого-небудь за провину (перев. тягнути за вуха)’ [ФС II, с. 530]).

Образними конкретизаторами фразеологізмів в оповіданнях С. Васильченка можуть бути слова розмовної лексики (*У Марійки теж уже сині бриніли од холоду губи, під благою сорочиною хвилями ходили дрижаки, проте очі уперто не хотіли гаснути – блищали* [В, с. 40] (**пробирають дрижаки** ‘хто-небудь тремтить, трясеться від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.’ [ФС I, с. 268]); *Його вкривають буханами, та вже пізно* [Ц, с. 81] (**годувати буханцями** ‘бити кого-небудь’ [ФС I, с. 179]); *Навіть тоді, коли хлопці підіймали бучу, Галя виявляла охоту взяти найбільшу участь у ній...* [Ц, с. 67] (**здіймати бучу** ‘кричати, лементувати’)); просторіччя (– *Пику натовчу, хоч ти мені й батько* [Ц, с. 61] (**натовкти пику** ‘побити кого-небудь (перев. по обличчю)’ [ФС II, с. 537]); *Раз по раз гнепить він по „лисиці”, аж стіна ходором ходить і тіпаються сухі квітки, як у птаха крила* [Ц, с. 78] (**ходити ходором** ‘сильно трястися, двигтїти, хитатися’ [ФС II, с. 930]));

рідковживані слова (– *Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то ї ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся?* [Б, с. 44] (**і ріски (крихти) в рот не брати** ‘зовсім нічого не їсти, не пити’ [ФС I, с. 57])); лексеми, що надають висловлюванню меліоративного чи пейоративного забарвлення (– *А ось уже, хвалити бога, й на світ благословиться!* – чую голос матері [НС, с. 53] (**благословлятися на світ** ‘світати, розвиднюватися’ [ФС I, с. 34]); *Вже третього дня тітка Харитина бачила з свого городу, як ... розчинилося вікно, і з його прожогом вискочив, як опарений, відомий усьому селу отряха Грицько Прокуда; чуб на Грицькові був скуйовджений, як на гребені мичка, лице червоне, одяга розхристана* [БГ, с. 55] (**як опечений** ‘дуже збуджений, сердитий і т. ін.’ [ФС II, с. 588])); ареалізми (*Аж ось коло Галиної хвіртки щось двоє ханьки мене, рукавами затуляється* [Ц, с. 82] (**ханьки м’яти** ‘нічого не робити; гуляти, ледарювати’ [ФС I, с. 515]); – *Ось ходить-но сюди – ловко, аж дух забиває!* [Ц, с. 74] (забивати дух ‘перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання і т. ін.)’ [ФС I, с. 298])); слова, що належать до лайливої лексики (*Думаю – хай тебе кат візьме, та оце вийшла, та й спускаюся... Ух!* – голосно крикнула вона й зашуміла з санчатами з горки [Ц, с. 74] (**хай йому кат** ‘уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього’ [ФС I, с. 366])).

З лексем, які наповнюють фразеологізми морального культурного коду, найбільш уживаним є слово *правда*: *Як його брали в тюрму за те, що він правди все шукав* [Ц, с. 95]; *Такий гордий, казав, сміливий; начальству всю правду ріже у вічію...* [Ц, с. 95] (**різати правду у вічі** ‘говорити безпосередньо кому-небудь прямо, відкрито, відверто’ [ФС II, с. 737]); *Та де ж тут правду дівати, – обзиваються інші, – вона таки здорово на циганку скидається* [Ц, с. 69] (**ніде правди діти** ‘треба сказати, визнати правду; відверто, по правді кажучи’ [ФС I, с. 241])).

Експресивність мови оповідань С. Васильченка створена завдяки вживанню давніх фразем, що використовуються як заклинання (– *А поверніться, синки! Цур вам, які ж ви погані стали!* – Так вітав школяр п’ятої групи народної школи Грицько

Музиченко своїх наречених синів... [Ц, с. 61] (**цур тобі, пек тобі** ‘використовують для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось з побажанням позбутися когось, чогось, не мати з ним справи’ [ФС II, с. 942])); передають однастайність кількох осіб (*Дивиться Семен – квітки злодійкувато повиставляли головки з трави та всі, як одна, моргають йому* [Б, с. 48] (**як один** ‘усі без винятку’ [ФС II, с. 579])); образно характеризують дію (*Мати щось кинула, щось ухопила і зникла за дверима, як буря* [Б, с. 46]; „*Ні, мабуть, не візьму я з собою Піхтіра, – думав він, ідучи по льоду, – він, бісової пари Піхтір, має погану звичку – при дівчатах плескати язиком, що спаде на губу. Краще ми так зробимо...*” [Ц, с. 77] (**плескати язиком** ‘багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити’ [ФС II, с. 645])); передають інтенсивність дії (*А коло порогу давненько вже стояв з своєю патерицею о. Лука, кричав на все горло, щоб замовкли, й протирав скоренько свої окуляри, намагаючись роздивитися, що саме діється в хаті* [БГ, с. 59] (**на все горло** ‘дуже голосно’ [ФС I, с. 190]); *Він сміється й теж щось говорить їй. Летить стрілою у якусь безодню...* [Ц, с. 75] (**летіти стрілою** ‘дуже швидко бігти, їхати (перев. прямо, нікуди не звертаючи)’ [ФС I, с. 422]); *Садять у боки, в спину, – він кавкає, пирскає, проте вдержати реготу, що пре з його, як вода через пліт, не може* [Ц, с. 82] (**як вода через пліт** ‘дуже сильно’)); образно характеризують стан (*Тишею й покоєм оддавало кругом, і в Грицька од серця помалу одлягло* [Ц, с. 90] (**відлягло від серця** ‘відчуті полегшення, спокій’); *Галя зразу встала, ні жива ні мертва* [Ц, с. 88] (**ні живий, ні мертвий** ‘дуже наляканий, вражений, приголомшений, заціпенілий’ [ФС I, с. 291])).

С. Васильченко використовує такі засоби підсилення експресії, як повтор одного й того слова (– *А я морочила-морочила голову – не виходить, так я й кинула* [Ц, с. 74] (**морочити голову** ‘розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратися в чомусь, з’ясувати, зрозуміти щось’ [ФС I, с. 509])); уживання антонімів в одному висловленні (*Та, знать, не дурно казав о. Лука, що в малому тілі божественної вчительки, на його спостереження, панує великий дух...* [БГ, с. 55]); включення синонімії стійких

сполучень слів („*Це ж вона поцілувала мене!*” – подумав він, і йому захотілось закрити очі й **стрілою побігти** улицею, **покотитись колесом** з якими-небудь дикими вигуками [Ц, с. 93] (летіти **стрілою** ‘дуже швидко бігти, їхати (перев. прямо, нікуди не звертаючи)’ [ФС I, с. 422])); використання в одному висловлюванні варіантів фразем (З якої речі він буде **гнути** перед нею? Хіба не доволі того, що мати **гне** перед нею **спину**? [Ц, с. 72] (**гнути спину** ‘1. важко працювати; 2. виявляти покірність, запобігати, підлещуватися’ [ФС I, с. 175])).

Отже, твори С. Васильченка насичені фразеологізмами, що репрезентують соматичний, темпоральний, космогонічний, предметний, моральний субкод культури. Ці стійкі сполучення слів здебільшого вжиті для характеристики дії чи стану дійових осіб, опису темпорально-просторових обставин. З метою збільшення експресивності стійких сполучень слів письменник використовує такі засоби, як повтор одного й того ж слова, уживання синонімічних фразем в одному висловленні, використанні варіантів сталих сполук та інші.

Література

1. **Васильченко С. В.** Неслухняний глечик : оповідання, повість : для серед. та ст. шк. віку / С. В. Васильченко. – К. : Веселка, 1991. – 223 с. (**Б** – „Бусурмен”; **БГ** – „Божественна Галя”; **В** – „Віконце”; **Д** – „Дома”; **До** – „Доц”; **МА** – „Мужицький ангел”; **НС** – „На світанні”; **Р** – „Роман”; **С** – „Свекор”; **У** – „Увечері”; **Ц** – „Циганка”);

ФС – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка. 1993. – 984 с.

Г. М. Добролюжа

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ЕТНОКОНЦЕПТ *ВОДА* В НАРОДНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ТА СВІТОБАЧЕННІ УКРАЇНЦЯ

(на матеріалі фразеології Середнього Полісся)

Актуальність наукової розвідки полягає у всебічному висвітленні одного із базових етноконцептів українців, адже саме вода – це першооснова і запорука життя на планеті Земля.

Сучасна етнолінгвістика пропонує комплексний підхід до характеристики певних національних символів, які шануються в народі. Для їхньої номінації використовують термін *етноконцепт*; зміст концепту „як основної одиниці ментальності, ментальної сутності визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання й залежить від світоглядних домінант” [7, с. 292]. Саме концептуальний принцип аналізу базових символів української культури сьогодні пропонують В. Жайворонок, О. Селіванова, Л. Чернейко, В. Долинський та інші мовознавці.

Метою статті є аналіз найбільш знакового концепту світового та українського символізму, який проник у всі сфери економічного, культурного, побутового та духовного життя. Обсяг статті вимагає певних обмежень, тому етноконцепт *вода* ми розглянемо в рамках обрядовості, культури та говірок Середнього Полісся.

Вода належить до тріади основних природних стихій, саме в поєднанні з вогнем і вітром вона створює планетарний клімат, зумовлює численні природні катаклізми (повені, селі, засухи). Люди здавна спостерігали за силою цієї стихії, страхалися, обожествляли, і як результат – творчо переосмислювали побачене у вишивці та гончарстві, у піснях і казках, у прислів'ях і приказках, у повір'ях і заборонах.

У тлумачних словниках поняття *вода* – ‘це прозора, без запаху і смаку рідина’, хімічна сполука гідрогену та кисню, а в розумінні людей – це їжа і пиття, дощ і урожай, транспортні шляхи і місце рибальства – саме таке практичне значення води в усьому світі. Лексема *вода* з'явилася в українській мові ще з праїндоевропейського кореня **-ud-* → **-udakam* ‘вода’; близькозвучні слова мають багато мов світу: *aqua* (латинь), *voda* (чес.), *woda* (пол.), *watter* (англ.), *wasser* (нім.) та ін. [3, с. 414]. Іменник *вода* в українській традиції є компонентом багатьох сталих висловів: *лити воду*, *мінеральні води*, *святина вода*, *Йорданська вода*, *жива вода*, *мертва вода*, *тала вода*, *тепла вода* (‘вирій’).

У світовій, і зокрема українській, традиції саме вода є першоосновою всього живого – з неї утворилися земля, сонце і все живе, тому вода – це і вічність, і плинність часу [5, с. 66].

Вода уявлялася як місток між світом живих і мертвих (пригадайте грецьку міфологічну річку Стікс; *піти на Стікс* ‘померти’). Про зв’язок світів також свідчать звичаї поховання або спалювання в човні; викидання на Великдень у воду шкаралупки від крашанок, щоб нагадати покійникам про святкування свого, потойбічного Великодня.

Народна традиція передбачала шанобливе, навіть побожне ставлення до води: *не можна лихословити при воді; не можна кидати сміття у воду; не можна плювати у воду; не можна мочитися у воду; не можна брати воду з криниці після заходу сонця; не можна виливати воду надвір увечері; не можна запивати їжу; не можна давати напитися із „сімейного” кухля чужому; не можна чепуритися, дивлячись у воду* [6, с. 246].

Споконвіку люди вважали воду цілющою, особливо це стосувалося джерел, які ретельно чистили, облаштовували, поблизу садили липи, пізніше будували каплички і ставили хрести. Біля джерел здійснювалися обрядові дії, сюди приходили немічні та хворі. Особливу силу мала вода, узята з трьох (семи, дев’яти, дванадцяти) джерел чи криниць до сходу сонця (ця вода називалася *живою, непочатою*), таку воду використовували для купелі дітей, давали напитися недійній корові, використовували при зуроченні чи ворожінні. У давні часи надзвичайно помічною вважали Єленську воду, яку слід було набрати першим до сходу сонця, не промовити жодного слова до зустрічних, а вживаючи як ліки від тогочасних хвороб (*жоги, причі, гикавки, кровотечі, укусів, лихорадки, жовтухи, курячої сліпоті, пристріту, підвою, уроків, переляку* тощо), приказувати: *Вода Єлено! Очищаєш луги і береги – очисти мене від усього злого: болісти і слабости* [6, с. 247]. Відомо чимало сюжетів замовлянь, у яких або використовувалася вода (святина вода), або ж на воду (болото) надсилалися хвороби та зурочення: *Через море вода біжить, а в том морі камінь лежить. / Як той камінь на дно, так од раба Божого* [ім’я] *уроки* [3, с. 38].

Після прийняття християнства живу, непочату, Єленську воду замінила святина вода – *йорданська, святвечірня, стрітенська*. Цю воду пили від усіх недуг, кропили нею дітей, худобу, хату, вулики, *щоб вигнати нечистого, щоб бути*

здоровим, щоб не хворіли бджоли і носили мед. Якщо комусь бажали здоров'я, то казали: *З води вам та з роси!*; *Будь дужий як вода, а багатий як земля!*; проте інколи поліщуки кляли своїх сусідів-родичів: *Щоб ти в ложці води втопився!*; *Бий тебе болото!*; *Щоб тебе дощ намочив!* [2, с. 387].

Здавна вода мала очищувальну функцію, і це відобразилося в численних обрядових діях: купання на Купайла, пірнання в ополонку на Водохреще, обливання водою в Поливаний понеділок. Вода виконує символічну очищувальну дію щодо кожної людини – це і перша купеля, і хрещення, і символічне обмивання покійника (саме ця вода є особливо небезпечною і придатною для ворожіння).

Наші предки чітко розрізняли живу воду, тобто воду, яка тече (джерела, струмки, криниці, річки, дощ), і неживу, тобто стоячу (болота, трясовини, калюжі, ставки). Жива вода – це здоров'я, рух, позитив (*Вода, що скоро збігає, отрути не лишає*), натомість нежива вода символізувала хвороби, невдачі, збитки, розлуку, смерть (*Аби болото, а чорти знайдуться*). Розрізняли також воду чисту і каламутну – у снах чиста вода до здоров'я, радості, а каламутна – до хвороби, втрат, зради (*Тече вода каламутна, чогось моя душа смутна...* (Укр. нар. пісня)).

Давні українці вірили, що річки – то оселя для водяника і русалок, а в болоті живе нетра – поліський ‘болотяний чорт’.

Кольоросимволом води є біла, синя та блакитна барви, а знаком води на гончарних виробках, браслетах, тканих виробках, вишивці – стилізовані хвилясті та прямі лінії, заокруглення, м'які переплетення, лінії без кутів.

Проте найповніше властивості води – реальні та вигадані – розкрито у фразеології, зокрема в середньополіській; фразеологічний компонент *вода* (*водичка, водиця, крапля, пара, лід, крига, сніг, дощ, ріка, море, болото*) характеризує базові якості вдачі людини, діагностує її фізичний стан і суспільне становище [1, с. 9 – 155; 2, с. 33 – 35]:

інтелект: *‘дурний’*: *Розуму як у ситі води; Вариться як вода у ступі; Біжить як вода на цідило; Пішло як вода крізь пальці; З ним говорити як воду товкти; Сказав як по воді вилами написав; Сказав як у воду перднув і бульки не пішли;*

риси характеру: ‘непорядний’: Каламутити воду у криниці; Мутити воду в ступі; Баламутити воду; Грїти воду;
‘жадібний’: У болоті сидіти; Льоду серед зими не випросиш;

‘ледачий’: Носити воду в решеті; Під лежачий камінь вода не тече; Ні до холодної води; Воду в ложці носити; Міряти воду ситом; Робить, що і воду на голові не розіллє; Лід орати;

‘вередливий’: Варити воду; Забажалося печеної криги;

‘набридливий’: Товкти (м’яти) воду товкачем у ступі; Нате й мою баночку на свячену воду; Вода і камінь точить;

‘покірний’: Води не сколотить; Іти за водою; Можна воду варити з [ім’я]; Нижче води, тихіше трави;

‘сварливий’: Живуть як вода з вознем; Хоч водою розливай; Болотом закидати; Обличчям у болото; Утоптати в болото;

‘спокійний’: Тихий як вода у криниці (колодязі, ставку);

‘балакучий’: Базікає мов вода на лотоках шумить; Говорить як вода біжить; Слова з язика як вода з колеса млина;

‘мовчазний’: Мовчить як води в рот набрав (налито);

фізичні якості: ‘здоровий’: Здоровий (міцний, дужий) як вода;

‘швидко росте’: Як з води росте (іде);

‘вродлива дівчина’: Гожа як вода; З лиця хоч воду пий; Хоч води напийся; Гарна як з води вилита; Личко як вода у криниці;

‘невродливий’: Напитись води та викинути чашку;

‘жвавий’: Іде як вода пливе; Йде як вода тече; Біжить як вода;

‘незграбний’: Іде як вода залізо несе; Іде як воду у ступі товче; Швидкий як вода у гладищі;

суспільні стосунки: ‘байдуже’: З гуся (гуски) вода;

‘чужий’: Съома вода на киселі; В одній воді хустки (гачі) прали;

‘дружний’: Водою не розіллєш; Нерозлийвода;

‘зникнути’, ‘минутися’: Збігло (пішло) за водою; Канути у воду; Збігли літа як вода; Зник як у воду шубовснув; Пішов як

*вода змила; Пропав як у воду впав; Пішов по воду – корба вбила;
У Спасівку на льоду роздертися (розчахнутися);*

‘щастить’: Випий води, вимий руки; Вийти сухим із води;

‘не щастить’: В ложці води втопити; Часом і з квасом, а порою і з водою; З мосту та у воду; Сьорбнути солоної водички; Дарма водиці із сухої криниці; Лишився як на воді; Сісти на лід;

‘дуже давно’: Багато води утекло (потекло, сплигло).

У сучасному мовленні часто використовують ідіоми сховати кінці у воду ‘щось приховати’, лити воду ‘вести порожні балачки’, вивести на чисту воду ‘добути правди’, як у воду дивитися ‘про все дізнатися’ – ці та інші фразеологізми свідчать про давню обрядову роль води, яка пізніше була переосмислена мовцями і трансформувалася в сталі вислови, що активно вживають у сьогочасному спілкуванні.

Ареальні фразеологізми інших регіонів України також містять чимало ідіом із компонентом *вода* – це свідчить про актуальність цього етноконцепту на всій території України, а також про входження вітчизняної етнолінгвістики та культурології до світових лінгвокультурологічних традицій.

Література

1. **Доброльожа Г. М.** Красне слово – як золотий ключ / Г. М. Доброльожа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.
2. **Доброльожа Г. М.** Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Доброльожа. – Житомир : ПП Туловський, 2010. – 404 с.
3. **Етимологічний словник української мови** : в 7 т. / уклад. : О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1.– 632 с.
4. **Мойсієнко В. М.** Поліські замовляння / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Авжеж, 1995. – 70 с.
5. **Музиченко Я. І.** Вода / Я. І. Музиченко // Сто найвідоміших образів української міфології. – К. : Автограф, 2007. – С. 66 – 69.
6. **Скуратівський В. Т.** Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
7. **Ужченко В. Д.** Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 263 с.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Ю. Д. Булдакова

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА В ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь КАТЕРИНИ КАЛИТКО „ЗЕМЛЯ ЗАГУБЛЕНИХ, АБО МАЛЕНЬКІ СТРАШНІ КАЗКИ”

Лексична система мови не лише стилістично диференційована, а й постійно перебуває під впливом динамічних процесів розвитку суспільства, яке ця мова обслуговує. До застарілої лексики звертаються тоді, коли виникає потреба дати характеристику минулим епохам, назвати якусь реалію старовини, подію, що відбулася колись, зникле явище чи поняття. Архаїзми належать до піднесених, патетичних слів, їх інколи навіть важко вирізнити з-поміж інших урочистих компонентів лексичного складу.

Як і історизми, архаїзми можуть бути засобом створення колориту минулих епох, відтворення тогочасних мовних особливостей.

Архаїчну лексику проаналізовано з функційного погляду в розвідках О. Галкіної-Федорук, Л. Лисиченко, М. Шанського, Д. Шмельова. Як засіб історичної стилізації в художніх творах архаїзми досліджували Л. Булаховський, Г. Гайдученко, Л. Донець, О. Пономарів, О. Селіванова, Л. Скрипник, Л. Шнайдерман, які розглядали архаїчну та історичну лексику як засіб формування специфічної мови на матеріалі українських історичних романів.

Н. Бабич зазначає: „Історизми як застарілі слова „пов’язують” сучасну мову з мовою попередніх епох. Вони використовуються переважно в спеціальній літературі, де виконують номінативну функцію – слугують назвами реалій минулих епох (напр.: *патрицій*, *князь*, *цар*). Можливість за допомогою історизмів змальовувати минуле, наснажуючи цю картину конкретним змістом, повертає до них увагу читачів. Історизми не чужі й творам на сучасну тематику. Тут вони також можуть виконувати номінативну функцію – у відступах

від основної розповіді, у спогадах, історичних ремінісценціях” [1, с. 68].

Описуючи колишнє, автор активізує у творі лексику, що перейшла до розряду історизмів, бо тільки за її сприяння можна змалювати взаємини представників тогочасного суспільства, державний та політико-господарський лад, особливості світосприймання людей минулого. Історизми використовують для правдивої характеристики суспільства певного історичного періоду, для відтворення колориту доби.

Катерина Калитко – письменниця й перекладачка з міста Вінниця. Опублікувала дві книжки короткої прози: „Містерія” (2007) та „Земля Загублених, або маленькі страшні казки” (2017). Її твори, безумовно, заслуговують на увагу. З естетичного погляду книга письменниці „Земля Загублених, або Маленькі страшні казки” – це довершені перлини модерного українського мистецтва, здатні захопити будь-якого читача, для філолога – це величезний пласт для мовностильових досліджень та різнорівневого аналізу.

Загальновідомо, що мова художніх творів двопланова за своєю природою. Катерина Калитко гармонійно враховує цей факт, оскільки в її творі успішно співіснують сучасна письменникова мова та мова зображуваної епохи. Дбаючи про доступність, загальнозрозумілість мови своїх оповідань, письменниця вводить у канву свого художнього твору переважно ті застарілі слова, значення яких зрозумілі сучасним читачам. Лиш незначна частина з них вимагає пояснення.

Найбільша кількість архаїзмів та історизмів у цьому творі належить до побутової лексики. Авторка позначає ними посади, що були в IX – XI ст., предмети одягу, сільськогосподарські знаряддя, явища природи. Також наявні історизми на позначення предметів побуту, ті, що належать безпосередньо до оселі або ж пов’язані з веденням домашнього господарства й роботою жителів сільської місцевості: „*Із десяти років усі хлопчики мали працювати. Так опанували певне ремесло та заробляли кілька зайвих мідяків на сім’ю*” [2, с. 9] (далі ми зазначаємо тільки номер сторінки в круглих дужках). У реченні вжито історизм *мідяк* ‘грошова одиниця, якою користувалися за часів Київської Русі’. У реченні „*Я навіть сказав каштелянові,*

старому гладуну із задишкою, коли довелося стояти на **чатах** біля його бапти, що не можна, не можна у жодному разі пускати їх сюди, вони вивчають прокладені нами стежки й викопані рови, наново пригадують щербини у фортечних стінах, яких іще не встигли забути, вони перелічують нас і нашу зброю і нападуть, обов'язково, обов'язково нападуть” (с. 37), спостерігаємо відразу два історизми, один з яких *каштелян* ‘службова особа, яку призначав король або князь для управління цитаделлю в місті’, а пізніше – ‘наглядач замку, громадського будинку’; і *чати* ‘перебування на варті в певний проміжок часу; вартування’.

Якщо розглядати архаїзми та історизми у творі з погляду співвіднесення їх до певних лексико-граматичних розрядів, то з'ясуємо, що більша частина застарілої лексики є іменниками та прикметниками:

– іменники: „Західні ворота були визолочені коштом міської **скарбниці**, зсередини над входом висіли два велетенських яйця – змієвих буцім – на мотузці завтовшки з мою руку” (с. 7); „Із тихим довірливим шелестом розгорталися сувої шовку, глухо падали на землю тюки **парчі**, являючи здивованим поглядам химерних птахів, вишитих срібними й золотими нитками” (с. 15); „Хоча, якщо подумати, хлопчача шкурка принесла мені й трохи користі: дозволила вчитися читати й писати, а згодом і розгортати старі **сувої** в міській бібліотеці” (с. 8);

– прикметники: „Я задрісно роздивлялася їхніх дівчат: туго обтягнуті тканиною перса, талії, підкреслені поясами з **мосяжними** брязкальцями, довгі коси, прикрашені стрічками й квітками” (с. 13).

Усі архаїчні та історичні вирази у творі виконують номінально-стилістичну функцію, наприклад: „**Гарба** чіплялася за стіни і тягнула нас назад, упряж різала плечі” (с. 21); „Внизу галасували купці, а посеред ріки тканин, задерши голову до мене на стіні, сміялася й пускала бісики Зафаран, красуня Зафаран, що жила з батьками-землеробами на протилежному боці вулиці, що вчора звечора мила коси в обійсті, скинувши сорочку, і дзвеніла **моністом** на шиї, і наспівувала” (с. 16); „І тоді, по багатогодинних молитвах, я раптом побачив, як між каменів

каземату сочиться несміливе світло” (с. 39); „*Торговці знизу кілька днів поспіль тяжко підіймалися сюди зі своїми клунками, ночували в хижках на півдорозі – їм важко було вичекати момент, діждатись кількох божевільно сонячних днів, коли на небі не було ні хмаринки, і розкласти на тутешніх травах принесений **крам**”* (с. 15). Архаїзми *гарба* ‘високий віз на двох або чотирьох колесах; *крам* – ‘предмет торгівлі’; історизми *моніст* ‘виріб (намисто) з перлів, монет, бляшок, бісеру, бус, оброблених різнокольорових каменів, коралів і тому подібне; *каземат* ‘одиночна камера для ув’язнення у фортеці, цитаделі.

Ці лексеми створюють атмосферу історичної епохи Середньовіччя, особливо добре розфарбовують життя села й міста Київської Русі, адже саме завдяки безлічі строкатих архаїчних і просторічних виразів читач може перенестися в сільську місцевість; з промови, описів побуту, інтер’єру зрозуміти, що саме хотів написати автор.

Деякі слова на позначення посад в оповіданнях також вийшли з ужитку, однак їх не можна однозначно віднести до пасивної лексики, оскільки вони втратили лише частину свого семантичного значення. Так, лексема *комендант*: „*Люди пробували пити солону воду з колодязів, але після того, як двос містян померло від спровокованої нею лихоманки, **комендант** наклав на це сувору заборону*” (с. 20) має значення: ‘той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району’; ‘військовий начальник, що наглядає за правильністю відбування гарнізонної служби, дисципліною військових і т. ін. у населених пунктах і військових таборах, а також забезпечує їхню охорону (оборону) й нормальну діяльність різних служб’. Але на сьогодні лексему вживають з іншою семантикою: ‘керівник будинку, що належить установі або використовується установою’.

Отже, у збірці оповідань К. Калитко „*Земля Загублених, або Маленькі страшні казки*” виділяємо такі стилістичні функції архаїзмів та історизмів: відображення мовного стилю епохи й відображення мовних особливостей конкретної місцевості.

Література

1. **Бабич Н. Д.** Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Л.: Вид-во „Світ”, 2003. –

С. 52 – 66. 2. **Калитко К.** Земля Загублених, або маленькі страшні казки / К. Калитко. – Л. : Вид-во Старого Лева, 2017. – 224 с.

Г. С. Весельська

(Житомирський торговельно-економічний коледж)

**ОСОБЛИВОСТІ ПАРЦЕЛЮВАННЯ ПРОСТОГО
УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС)**

Вивчення явищ експресивного синтаксису стає актуальним на сучасному етапі розвитку українського мовознавства. Одним із найвиразніших лінгвістичних понять є парцеляція, першоджерело якої – усне розмовне мовлення. Парцельовані синтаксичні структури детально аналізували у своїх розвідках П. Коструба, І. Петличний, А. Загнітко, Л. Конюхова, С. Марич, А. Пиряткіна, Ю. Ванников, О. Іванчикова, Н. Плющ, К. Шульжук та ін. Особливу вагу сьогодні мають наукові праці, у яких представлено стилістичні особливості парцельованих конструкцій у контексті творчості письменників (В. Тихоша, У. Гринишин, Г. Контрчук). Усе ще малодослідженою з погляду використання парцельованих структур та їхніх функцій у тексті є сучасна українська проза, зокрема твори Марії Матіос.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз парцельованих синтаксичних одиниць на рівні простого ускладненого речення у творчості Марії Матіос, розкрити синтаксичний потенціал парцельованих структур та їхню експресивну семантику.

У творчості М. Матіос помічаємо, що парцельованими можуть бути головні і другорядні члени речення, проте найбільш поширеними є відокремлення однорідних членів. Задля експресивного наголошення однорідні підмети, присудки, другорядні члени іноді подано окремими фразами, але при цьому збережено їхню семантико-синтаксичну єдність, наприклад: *Матронка не просилася. Не верещала* [3, с. 145]; *Дуже темно. І страшно* [5, с. 119]. І. Завальнюк відзначає, що „парцельовані члени простого речення дають змогу рельєфно

виокремити реченневий компонент, слугують засобом неочікуваної розчленованості, реалізуючи функцію актуалізації потрібної інформації” [1, с. 354].

У творах М. Матіос маємо спорадичне використання речень із парцельованими підметами, наприклад: *Залишається неясне відчуття туману. Запаморочення* [4, с. 124]; *Є зброя. Відбитки пальців. Балістична експертиза* [Там само, с. 158]. Це переважно конструкції, у яких у базовій синтаксичній структурі речення залишається тільки один з однорідних підметів, а наступні винесено в парцелят: *У них є діти. Чоловік. Кухня. Потреба піклуватися і опікуватися* [Там само, с. 134].

Продуктивнішими парцельованими елементами є однорідні присудки, поєднані семантико-синтаксичними відношеннями зі значеннями одночасності й послідовності подій і явищ, що виконує функцію виділення, доповнення й уточнення вміщеної в ньому інформації, сприяє конкретизації базового компонента висловлення в наступних частинах: *...а Даруся мені грибочки у горщик кидає. І меду до квашених огірків дає* [3, с. 58]; *Хлопчик уже Іванку пізнавав. Сміявся до неї. Гукав* [5, с. 46]; *А ти стоїш... І чекаєш. Чекаєш, дурепо* [4, с. 116].

Для ритмізації прози, створення ефекту нагнітання й уповільнення в сприйманні інформації М. Матіос використовує ряд парцельованих однорідних присудків: *Готую сніданки й вечері. Мию. Перу. Натираю чоловікові хвору спину. І здебільше – мовчу* [4, с. 195]; *...якось же ж вони залізли на місяць. І живуть там. І все звідти бачать...* [5, с. 10].

Крім простих дієслівних присудків, синтаксично вичленовуваними можуть бути й частини складених дієслівних та складених іменних присудків: *Мене ніхто не зможе знешкодити. Надіслати миротворців* [4, с. 144]; *...ми могли б подорожувати, розважатися, насолоджуватися світом і собою. Витратити гроші на обнови...* [Там само, с. 176].

Для надання мовленню експресивності залучено складені іменні присудки, виражені переважно дієсловом-зв'язкою *бути* в теперішньому часі й повнозначним словом, причому парцельований компонент є уточненням до непарцельованого, що сприяє чіткій констатації факту й увиразнює думку, яку не можна змінити, підвищуючи емоційну насиченість та смислову

вагу повідомлення, надаючи змогу глибше зрозуміти авторську оцінку зображуваних явищ і подій, наприклад: *Я бездомна жінка. Бомж* [4, с. 66]; *Я сита. Незалежна* [Там само, с. 99]; *Ти молода. Норовиста* [Там само, с. 137]; *А ти чужа. Жорстока, немилосердна* [Там само, с. 137].

Винесення в парцелят другорядних членів речення підвищує загальну тональність тексту, емоційно та змістовно виразне його. Цей стилістичний прийом створює атмосферу близькості між автором і читачем, забезпечуючи природність розмовного мовлення. К. Шульжук зазначає, що парцельовані другорядні члени виникають ніби в ході висловлення думки, будучи атрибутивним (означальним), адвербіальним (обставинним) або об'єктним доповненням, уточненням до сказаного в попередньому реченні [6, с. 110 – 111].

Найчастіше у творах М. Матіос парцеляції підлягають додатки й означення. Найпродуктивнішою є модель із непрямым додатком: *...мені зробилося ніяково. За себе* [4, с. 101]; *І вперше вона не мала жодного наміру ділитися нею будь з ким. Навіть із москалицею* [5, с. 87]. Відзначимо, що ефективним стилістичним засобом є нагромадження однорідних парцельованих додатків, наприклад: *Тихо. [...]. Ні парубочого свисту. Ні дівочого півкання. Ні запізнiлого цюкоту сокири чи пили. Ні пізньої сварки. Повне безгоміння* [5, с. 98].

Парцельовані означення підвищують інформативність повідомлення й допомагають зрозуміти авторську оцінку, виражену шляхом акцентуалізації частин висловлення, наприклад: *Я згадую наші перші зустрічі. Палкі. Несамовиті. Виснажливі. Скупі на слова, але щедрі на пристрасть* [4, с. 186]; *Мені хочеться якихось особливих подій. Небезпечних. Романтичних. Загадкових* [Там само, с. 29].

М. Матіос найчастіше залучає до вжитку постпозитивні розгорнуті узгоджені означення, а неузгоджені зафіксовано значно рідше, що виразне емотивну оцінку повідомлення, винесеного в парцелят: *Як дивно влаштовано природу. Жіночу* [Там само, с. 101]; *Сорочка на ній була. Біла. У жовто-цеглове шиття* [5, с. 82]; *А далі він робив з мене квітку. Нічну* [4, с. 109]; *Сукня нагадає мене. Майже недоторкану* [Там само, с. 133].

На відміну від парцельованих однорідних означень, широко представлених у творах М. Матіос, винесення прикладок у парцелят спостерігаємо значно рідше: *Зважає вершечок Марфиної поточини. Той горбик посеред села, з якого узимку на гринджолах добре спускатися...* [5, с. 171].

Для парцельованих обставин характерною є постпозитивна локація стосовно базового (основного) речення: *Проте людська заздрість до них не мала злоти. Поки що* [3, с. 84]; *Але ж я його добилася. Геть зовсім* [4, с. 131].

Використання парцельованих обставин, виражених прислівниками або непрямими відмінками іменників із прийменниками, викликане необхідністю інтонаційно-сислового розвантаження фрази, наприклад: *Вчора відчула, що я його ревную. Страшно. По-чорному. Без тям* [4, с. 102]. Парцельовані обставини міри і ступеня тут указують на якісну характеристику стану й деталі вияву ознаки.

Зрідка натрапляємо на речення з парцельованими обставинами, вираженими дієприслівниковим зворотом (*Як він красиво спав. Переполовинивши тілом ліжко по діагоналі* [Там само, с. 67]), експресивно виділяє думку. А. Загнітко констатує, що вживання парцельованих обставин впливає не з лексико-граматичної природи ядра підрядного словосполучення, яке вони пояснюють, а з конкретної потреби охарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри і ступеня її перебігу [2, с. 94].

Також привертають увагу речення з парцельованими обставинами, що належать до різних семантичних класів слів: *Давніше люди сміялися будь-коли. І багато, весело* [5, с. 32], що виконує функцію посилення загальної динаміки фрази і збільшує ефект несподіваності чи нестандартності висловлення.

Проведений аналіз парцельованих компонентів на рівні простого ускладненого речення в прозових творах Марії Матіос дозволяє констатувати основну мету такого поділу структури висловлення – конкретизувати зміст базового непарцельованого компонента, експресивізувати смислову вагу повідомлення, винесеного в парцелят, уточнити інформацію, ритмізувати художню прозу, спростити виклад думки й зацікавити читача.

Література

1. **Завальнюк І. Я.** Явище парцеляції в мові української преси початку ХХІ ст. : Нові-функціонально-стилістичні вияви й тенденції / І. Я. Завальнюк // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – С. 154 – 222. 2. **Загнітко А. П.** Український синтаксис / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 200 с. 3. **Матіос М.** Солодка Даруся / Марія Матіос. – Л. : ЛА ”ПРАМІДА”, 2007. – 188 с. 4. **Матіос М.** Щоденник страченої / Марія Матіос. – Л. : ЛА „ПРАМІДА”, 2011. – 200 с. 5. **Матіос М.** Черевички Божої матері вирвана сторінка з буковинської саги : повість / Марія Матіос. – Л. : ЛА „ПРАМІДА”, 2013. – 208 с. 6. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К. : Вид. центр „Академія”, 2010. – 408 с.

Л. П. Кірсун

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ГРАФІЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ ЯК ВИРАЗНИК ЕКСПРЕСІЇ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У сучасній літературі одним із засобів вираження експресії та здійснення впливу на читача слугують графічні засоби. Будь-яка графічна одиниця має свій семантичний код, що оформлює текст і надає йому форму. До графічних засобів належать розділові знаки (велика заголовна літера, кома, крапка, знак питання, знак оклику, тире, три крапки, графеми, апостроф, акцентуація, також сюди належать шрифти, які можна розподілити за різноманітними якостями (величина, товщина, нахил і форма ліній). Усі ці засоби мають естетичну функцію, за допомогою якої передають структурні й смислові характеристики певного тексту. Графічні засоби в художньому творі надають йому нового звучання та сприйняття читачем.

Питання графічного оформлення тексту детально студіювала І. Микитюк, у роботах якої представлено теорію побудови тексту за допомогою шрифтів, розміщення,

застосування композиційних елементів. Ґрунтовні дослідження на цю тему представив А. Загнітко.

На сьогодні тема засобів графічної організації текстів потребує більш глибокого дослідження, оскільки їхня популярність серед сучасних письменників зростає разом із потребою в їхньому трактуванні.

І. Микитюк стверджує, що в письмовому тексті розрізняють візуальний і словесний тексти. Візуальний текст – графічне оформлення словесного тексту, до якого належать використання різноманітних шрифтів, матеріал наочного характеру, а також поділ тексту графічно. Під словесним текстом розуміють зафіксовану графічно мову в рамках граматичних правил [5]. У XIX – XX ст. графічну організацію розглядають з естетичної позиції, а саме: графічне оформлення зовнішнього вигляду та дизайну титульних сторінок, ілюстрацій, плакатів, газет і журналів, при цьому смислове навантаження цих елементів не було в центрі уваги дослідників [2, с. 48]. Особлива організація письма має експресивну функцію, тому що це своєрідний спосіб передати паравербальні й невербальні засоби мовлення, зокрема жести, пози, міміку, тон, паузи, темп.

У сучасній українській літературі поряд з іншими новаторами в графічному аспекті створення тексту є Юрій Іздрик та Юрій Андрухович – яскраві представники постмодерністської течії. Ю. Іздрик відомий як український поет і прозаїк, а також як культуролог. Його твори мають великий вплив на сучасний літературний процес в Україні, як і творчість Ю. Андруховича, що демонструє відновлення карнавальних і буфонадних традицій.

Нарис Ю. Іздрика „Таке”, опублікований у 2009 році, складається з окремих оповідань. В одному з інтерв'ю сам автор зазначає, що твір побудовано на грі з мовними та графічними засобами, що вирізняє її з-поміж інших книг.

Роман-мемуари Ю. Андруховича „Лексикон інтимних міст” називають книгою-пазлом, адже вона складається з окремих розповідей про міста, частини якого формують багаторівневий художній твір.

Метою статті є аналіз графічної організації художніх текстів „Таке” Ю. Іздрика та „Лексикон інтимних міст” Ю. Андруховича, зіставлення графіки та її смислового аспекту в аналізованих творах.

Ю. Іздрик використовує технічні можливості оформлення тексту, завдяки яким досягає увиразнення тексту, наприклад, кожен розділ нарису „Таке” починається зі вставки тексту у вертикальному положенні на розграфленій у клітинку таблиці на початку сторінки. Основною метою такого оформлення є привернення й посилення уваги читача, ці графічні елементи постають як своєрідні епіграфи до текстів.

А		І		З		Д		Н		З		Т
		Т				О		Е		А		А
я		И				М				Б		К
к		М				У				У		Е
		Е								Д		
		Ш								Б		

Важливе місце в книзі має авторська пунктуація (свідоме відходження від усталених пунктуаційних правил), яку автор використовує для надання додаткового смислу. Так, кожен абзац або речення письменник починає з нового абзацу „зі зміщенням” (ніби у вигляді тезисного викладу матеріалу) і не ставить крапок. Іноді Ю. Іздрик використовує велику літеру для графічного зображення наголосу цілій частині тексту: „*і вознІсс нижче всІх ургАнт, нижче пОяса світУ, щоб підпЕрти пЕкло атлАнтом...*” [4, с. 39] або взагалі уникає її на початку речення: „*віН світлий-світлий, я зовсім темний/ віН близько-близько, і я неподалік*” [4, с. 95]. Такі прийоми застосовано з метою привернення уваги читача й свідомого зменшення цінності слів.

Велика літера, з якої починається написання слова, у тексті може виконувати спеціальні функції: для підкреслення домінуючої позиції певних назв у контексті. Досить часто така буква слугує для персоніфікації образу й надає йому логічного завершення та перехід загальної назви до ряду власних імен.

А. Загнітко стверджує, що загальні назви, написані з великої літери, переходять до контекстуальних синонімів [3, с. 151].

Використання великої літери є виразником семантичного переосмислення та прагнення до наголошення певних елементів. У мовленні кожне висловлення має своє поле смислових відтінків, які дають змогу відобразити ставлення мовця до конкретного факту, має свій обсяг, може бути ускладненим або спрощеним. Уживання великої літери змушує читача сконцентруватися на певному слові, зосередитися на змісті: „...адже правда не вимірюється, як не вимірюється темрява, скажімо, як не обраховується Ніщо...” [4, с. 8 – 9]; „Є щасливіці, наділені короткочасними прозріннями й одноразовими перепустками до Саду” [4, с. 33].

У сучасній українській літературі велика літера може бути написана й усередині слова, але в цьому випадку вона виконує функцію наголошення, наприклад: „Тому – ось хепіенд і титри: 40 „половИну дистАнції відбУвши, Ургант все ще бУв у почекАльні якОсь стАнції, чи то шепетІвки, чи непАлу, від душІ насидІвшись на клУнках-пакУнках, вдихАючи смОрід груповОї тУші...” [4, с. 39 – 40].

Для твору „Лексикон інтимних міст” Ю. Андруховича характерним є більш мінімалістичне використання графічних засобів, але саме завдяки цьому їхня інтерпретація передбачає однозначність.

Автор у романі використовує здебільшого курсив для виділення значущих елементів тексту, що допомагає читачам концентрувати увагу на тому, над чим варто подумати, наприклад: „Проте з моста я дивився не в голландський бік, а – як би це сказати? – проти течії, тобто не куди, а звідки” [1, с. 26].

Подібні виділення в тексті дають змогу не пройти повз важливі характеристики персонажів, що не просто описують одяг, а вказують на певні особливості характеру: „А знахабнілі і патлаті окулярники в татових джинсах і маминих ліфчиках умить надіставали б таких підсрачників, після яких назавжди забуваєш про страйки...” [1, с. 67]. Тобто, письменник наголошує на певній нерішучості героїв, унаслідок чого незрілого віку та прив’язаності до родини.

Курсив також використано з метою виділення слів та словосполучень, які подано іншою мовою, наприклад, російською (зادля створення атмосфери певної комунікативної ситуації): „...починають настирливо запитувати тебе цель приезда, а також сумму наличных денег” [1, с. 70] або італійською: „E tempo di tornare – una nuova generazione di *studentesse*...” [1, с. 346]. Варто звернути увагу на те, що виділено не весь іншомовний текст.

Курсивом автор виділяє й власні вірші періоду 80-х років. У такий спосіб Ю. Андрухович підсилює смислове наповнення, а за допомогою курсиву акцентує увагу читача на поетичних рядках, як на важливому фрагменті:

*„...спокуси обійдемо, ніби торжища,
Де на вагу оздоб – тіла мосяжні,
Де радощі, немов цупкі полотнища*

Купецтво переміряло на сажні...” [1, с. 314].

Гра з розмірами шрифтів теж виконує не менш значущу роль у книзі, аніж виділення, і трапляється лише в одному „пазлі” під назвою „Страсбур, 2004”, де зменшеним шрифтом (щодо основного тексту) подано промову, яку вигадав головний герой, описуючи політичну ситуацію в країні. Такий спосіб виділення дозволяє легко розмежувати початок і кінець цієї промови, що сприяє полегшенню читання.

Отже, обидві книги містять елементи графічної організації текстів, які допомагають письменникам додавати смислового наповнення тексту, використовуючи менше символів, а різноманітні виділення виконують важливу роль для підсилення уваги читача й демонструють емоційне навантаження, тим самим є змога наблизитися до того, що хотів сказати сам письменник.

У книзі Ю. Ізрика „Таке” використано таблиці, малюнки, що мають дивний дизайн, але несуть певну семантику, мають певну конотацію. Книга „Лексикон інтимних міст” Ю. Андруховича містить порівняно незначну кількість графічних елементів, але їхнє використання свідчить про новий рівень роботи з текстом.

Велика кількість засобів графічної організації тексту змушують читача дивитись на літературу по-іншому, розглядати

кожен елемент у сукупності, а не окремо. Особливості графічного оформлення дозволяють письменникам на новому рівні використовувати елементи інтертекстуальності, яка є яскравою рисою постмодернізму.

Література

1. **Андрухович Ю.** Лексикон інтимних міст / Ю. Андрухович, – Чернівці : Meridian Czernowitz, 2011. – 480 с.
2. **Васьків М. С.** Графіка як композиційний прийом увиразнення (роман Я. Олесіча „На озерах вогні”) / М. С. Васьків. // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 16. – С. 48 – 50.
3. **Загнітко А. П.** Семантика великої літери / А. П. Загнітко. // Лінгвістичні студії : темат. зб. наук. пр. Донец. держ. ун-ту. – 1994. – № 1. – С. 150 – 153.
4. **Іздрик Ю.** Таке / Ю. Іздрик. – Х. : Книжковий Клуб, 2010. – 268 с.
5. **Микитюк І. М.** Графічні засоби як носії прагматичного значення у тексті / І. М. Микитюк // Сучасні наукові дослідження-2006 : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Філол. науки. – Д. : Наука і освіта. – 2006. – Том 39. – С. 34 – 36.

Л. В. Корніцька

(ДЗ „Луганський національний

університет імені Тараса Шевченка”)

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ „РІДНИЙ КРАЙ”

У ТВОРЧОСТІ МИКИТИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

Головною темою для Микити Чернявського (1920 – 1993) був його рідний край – Луганщина (митець народився в с. Смолянинове Новоайдарського району Луганської області). Творчий доробок автора – то міцний сплав почуття й думки. Думки народної, бо письменник ніколи і ні в чому не відокремлював себе від своїх земляків, від рідної землі своєї, до якої завжди звертався серцем і думками, черпав сили й натхнення. Він прагнув високо піднести рідну землю, відзначаючи її найкращі здобутки.

Структурними складниками концепту „рідний край” у творчості М. Чернявського є *місто, вулиця, село, батьки, митці, політичні діячі, робітники, шахтарі, природа, річки*

(Айдар, Сіверський Донець), історія рідного краю, архітектурні пам'ятки (див. рис. 1).

Однією з ознак концепту „рідний край” у творчості М. Чернявського є місто: *Місто моє, / Що руками вмілими / Вдаль підіймається за новизною, / Думами людства нуртує, / Яриться, / Ніжно плекаючи хімії силу...* [3, с. 37]. За допомогою метафор (місто підіймається, думами людства нуртує, крани, піднявши носи картинно, місто росте) автор персоніфікує місто, воно набуває якостей людини.

Наступна ознака – вулиця, яка яскраво представлена у вірші „Поезія”. Вулиця – ніби жива істота, яка емоційно реагує на все, що відбувається: *Вулиця глухо гула голосами, / Вулиця повинню в безвість пливла, / Вулиця людських клопот полюсами / Билась у вир магазинного скла* [1, с. 6]; *Як лиш одна забрукована вулиця / Із Лисичанська у всесвіт вела...* [4, с. 13].

Рис. 1. Структура концепту „рідний край” у творчості Микити Чернявського

Не менш важливими складниками концепту „рідний край” у творчості М. Чернявського є *митці, політичні діячі, робітники, шахтарі*. Письменник уважав, що має донести до нащадків кожну людину, з якою звела його доля, тому намагався змалювати її яскравий реальний портрет. Серед його творчого доробку можна побачити низку нарисів про відомих майстрів Луганщини – „Натхнення людям” (про Ф. Вовка), „У світі образів”, „Зелений поріст” (про І. Овчаренка), „Рідна земля окриляє” (про скульптора В. Федченка), „Вогник таланту” (про скульптора І. Чумака), „Високе покликання” (про художника Е. Годлевського).

У поезії М. Чернявський згадав про відомого письменника Миколу Трублаїні, який загинув на війні й похований поблизу міста Ровеньки на Луганщині. Автор з великим болем і переживаннями описує смерть письменника-воїна: *Розсипався гуркіт гарматний, / Рознісся / Над зламаним гаєм, / Над згарищем трав. / А там на узліссі, / На тихім узліссі. / Солдат помирав... / А може, то пісня / Сльозою до рани / Припала, приникла, / Бо хоче, щоб жив... / Не треба... Не треба / Вмирати так рано... / Солдат був поетом / І пісню любив* [3, с. 133 – 134].

Герої творів М. Чернявського – це також і люди праці. Чи пише письменник про свого батька, чи про родовитого шахтаря, чи про юнку, яка тільки-но ввійшла в робітничу сім’ю, – він з особливою любов’ю підкреслює, що вони – його герої – не уявляють себе поза працею. І це їх найбільше щастя.

У „Баладі про сліпого різьбяр” йдеться про хлопця, якого поранила й осліпила куля, але він не втратив віру в себе й став різьбярем. М. Чернявський вдається до низування дієслів, що передають і внутрішній стан героя, і динаміку його дій: *Потім, ранковими зорями збуджений, / Хлопець приходив до парку. / Не відчував у роботі напруженій, / Холодно, сиро чи жарко. // Рисочка кожна поета натхненного / В душу ввійшла юнакову, / Під ворожбою різця дерзновенного / Одушевлялася знову* [Там само, с. 154 – 155].

Ознака концепту „рідний край” *робітники* помітно виявляється й у вірші „Давидове поле”. Автор розповідає про механізатора Давида Броваря з села Червона Попівка на Луганщині, якому серед поля стоїть пам’ятник. На бетонній

стелі людина, яка тримає в руці кермо трактора. М. Чернявський зображує хлібороба Давида, який любить працювати в полі, а зате й поле любить його: *Хоронили Давида / Броваря – хлібодара... / І здавалось, що поле / Простягає до нього / колосся. / Ніби хоче сказати йому, / Що недарма / Недоспять, недоїсти колись / На собі довелось. /// І мерзнуть в беззор'янні ночі. / Лемешами рвучи / Запашину цілину полиневу* [5, с. 135 – 136].

Майже в кожній статті, присвяченій Луганщині, М. Чернявський намагався відзначити щось специфічне, характерне саме для його рідного краю.

Коли він звертається до далекого минулого („Боян”), досить прозоро відчувається гаряча сучасність, серце поетове стривожене тим, що на світі є сили, які „ладяться в дорогу – вести людей смертям навстріч”, він, поет, ладен кров свою віддати краплю за краплею, аби лише був мир на землі, аби народи жили мирно, братами були. У творах, пройнятих громадянськими мотивами, яскраво виявляється і змушніння художньої майстерності поета. Його образна система чітка й оригінальна.

Гортаючи сторінки історії рідного краю, в уяві одразу з'являються спалені села, порубані козаки й довгий шлях на чужину. Женуть тим шляхом змучених нещасних українських бранців: дівчат, хлопців, молодих жінок. Творчість М. Чернявського наповнена болем і переживаннями за минуле. Отже, виділяємо ще одну ознаку концепту „рідний край” – *історія рідного краю*.

Луганщина славиться неповторною красою живописних річок – Айдара, Лугані, Сіверського Дінця. М. Чернявський яскраво показав усю велич і могуть цих річок. Тому називаємо ще один складник концепту „рідний край” – *річки*. З його поезії Айдар постає живим, навкруги персоніфікується природа: *Як заходить сонце гаряче / За крутим порогом гори. / Над Айдаром дівчина плаче – / Там, де воду п'ють явори. // Над Айдаром тиша гаряча. / І зірок мережа рясна. / Над Айдаром дівчина плаче, / Бо квітує в серці весна* [2, с. 48].

У поезії „Дума про Дінець” М. Чернявський прагне описати безмежну річку, краєвиди, що бережуть у своїй пам'яті минулі часи. Тому в уривку домінують іменники та прикметники: *Я немало стоптав підошов / На твоїх кам'яних берегах, / Я до*

щастя, / До світла ішов / По веснянім цвіту. / По снігах, / По яругах крутих – / Там, де ліс / Підіймався на чорних пеньках / І по шурфах, / Де горя і сліз / Розливалось немало в віках. // Я до щастя, / До світла ішов / Через надра багаті твої. / Знав і ненависть, / І любов, / І пісні, / І жорстокі бої [Там само, с. 7].

Отже, у творчості Микити Чернявського концепт „рідний край” розкрито завдяки культурним нашаруванням на слова: *місто, село, батьки, митці, шахтарі, робітники, природа, вулиця, річки* тощо.

Література

1. **Чернявський М. А.** Відстані : поезії / М. А. Чернявський. – К. : Рад. письм., 1968. – 77 с.
2. **Чернявський М. А.** Дума про Донець. Лірика / М. А. Чернявський. – Луганськ : Луган. обл. вид-во, 1959. – 94 с.
3. **Чернявський М. А.** Земна можуть : поезії / М. А. Чернявський. – К. : Вид-во худ. л-ри, 1969. – 158 с.
4. **Чернявський М. А.** Злети. Лірика / М. А. Чернявський. – К. : Рад. письм., 1970. – 127 с.
5. **Чернявський М. А.** Людиною бути: Вибране / М. А. Чернявський. – К. : Дніпро, 1977. – 158 с.

Н. Ю. Марчук

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ПОЛОНІЗМИ В „КЛЮЧІ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО” ГЕРАСИМА СМОТРИЦЬКОГО

Запозичена лексика української мови неодноразово ставала об’єктом вивчення. Серед досліджень, присвячених іншомовній лексиці в українській мові, найбільш поширеними є праці, у яких студіюються польські впливи. Серед них дослідження І. Огієнка, П. Житецького, Ф. Ткача, М. Худаши, О. Мозолюк, В. Русанівського, В. Тамань, С. Гриценко, В. Титаренко та ін. Це пов’язано, насамперед з тим, що в усі періоди розвитку та становлення наша мова зазнавала значного впливу з боку польської. Особливо потужним цей вплив був у період XVI – XVII ст. Польська мова використовувалася як офіційна, обслуговувала найбільше ділянок тогочасного суспільного життя, обмежуючи староукраїнську.

У цьому дослідженні проаналізуємо запозичені лексеми з польської мови, наявні в „Ключі царства небесного”, виявимо тематичні групи, у яких відчутний вплив аналізованих запозичень.

Герасим Смотрицький (? – 1594) – батько архієпископа Мелетія Смотрицького, літературний діяч, перший ректор Острозької академії. Нині, на жаль, відомостей про знаного українського культурного та політичного діяча не надто багато. Він є вихідцем зі шляхетської родини з Поділля й сином відомого, завдяки своїй літературно-книжній праці, дяка й переписувача книг Данила з міста Смотрич. Служив гродським писарем у Кам’янець-Подільському старостві. Про освіту Г. Смотрицького відомостей мало. Сам письменник-полеміст говорив про себе, що не бачив школи, проте самоосвіта письменника була настільки глибокою, що відповідала тоді європейському рівневі. Сучасники полеміста вказували на його обізнаність у грецькій, латинській та церковнослов’янській мовах. У 1576 році Г. Смотрицького запросив князь до Острога, де став одним із провідних діячів ученого Острозького гуртка, а з 1580 року – першим ректором Острозької академії. Є відомості про те, що Г. Смотрицький був підскарбієм князя В.-К. Острозького, який дуже шанував його за високу освіченість та розум і навіть подарував йому два села – Баклаївку та Борисівку. Окрім того, про вченість письменника може говорити й той факт, що в тексті другої передмови до Острозької Біблії підкреслюється його ім’я. Те, що Смотрицькому доручили таку значну роботу, свідчить про важливу роль визнаного українського освітнього діяча в редакційній групі.

У наш час складно судити про весь обсяг науково-літературно-мистецького доробку Герасима Смотрицького. Його ім’я згадується в памфлеті на сина Мелетія, як такого, що своїми писаннями проти еретиків і відступників приніс велику поміч і втіху православним [3, с 95]. Наразі відомі із творчого доробку вченого лише полемічна передмова до Острозької Біблії, віршована посвята князеві В.-К. Острозькому, чолобитна до короля Стефена Баторія від шляхти Брацлавського воєводства, трактат „Порядок шкільний” 1588 року, а також

відповідь єзуїту Б. Гербастові на „Виводі віри римського костела”, що стала широко відомою під назвою „Ключ царства небесного”. Учені припускають, що Герасим Смотрицький був і укладачем букваря, виданого в Острозі 1578 року. Проте найвідомішою працею Герасима Смотрицького став „Ключ царства небесного” (відома й під іншою назвою „Календар римський новий”). Твір належить до перших точно датованих видань післяфедорівського періоду Острозької друкарні. Правда, є й інші думки з цього приводу: Ярослав Ісаєвич робить припущення, що не в Острозі, а у Вільнюсі вийшов друком написаний „в академії острозькій” збірник, який містив полемічні твори Герасима Смотрицького „простою мовою” [3, с. 96]. Упорядниками книги є В. Мойсієнко та В. Німчук.

У „Ключі царства небесного” Герасим Смотрицький широко використовує полонізми на позначення предметів та явищ повсякденного вжитку, зокрема: *мешка^нє* ‘перебування на одному й тому ж місці певний час з ночівлею, місце для проживання’ (пол. *mieszkanie* [ЕСУМ III, с. 456]): *если кто будетъ миловати мене а сло^в моих пи^тно слухати, tedy и отцъ мо^и пѣ^не са его тежъ ро^змилуетъ, а до него при^демо и мешка^нє собе у него учинимо* [Ключ, с. 15]; *ябл^ука* ‘фрукт яблуні, яблуко’ (пол. *jabłko, jabłuszko* [SJP]): *показуют имъ сли^чныє в поста^хках и словкахъ ябл^ука* [Ключ, с. 4]; *способы* ‘певна дія, прийом або система прийомів, яка дає змогу зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось’ [ЕСУМ V, с. 381]: *ро^зными способы* [Ключ, с. 9]; *вє^тканоць* ‘християнське весняне свято, присвячене воскресінню міфічного засновника християнства – Христа, Великдень’ (пол. *Wielkanoc* [SJP]): *вошло бы бжє нароже^нє оу вєсну, а вє^тканоць в льто* [Ключ, с. 24] та ін.

Не менш поширеними є лексеми на позначення фізичного, психічного чи психологічного стану людини: *нєндза* ‘нужда, злидні’ (пол. *needza* [ЕСУМ IV, с. 70]): *законъною нєндзу клєпати нєборачьку* [Ключ, с. 37]; *зацный* ‘респектабельний’ (пол. *zaczny* [SJP]): *зацнаа линъа и донньнє устала* [Ключ, с. 2]; *цнота* ‘чеснота, невинність, дівочість, непорочність’ (пол. *cnota* [ЕСУМ VI, с. 167]): *а которы^м ми^тша розкошь ниж цнота, прє^д такими каже замыкат ворота* [Ключ, с. 5]; *досконалымъ* ‘прекрасний, ідеальний’ (пол. *doskonaly* [ЕСУМ II, с. 114]):

а кого бгъ с прѣ^о них почтілъ правы^м а досконалымъ порозумѣ^немъ [Ключ, с. 17]; будованье, будована, побудовати ‘будування’ (пол. *bidowanie* [ЕСУМ II, с. 279]); на будованье и кгосподара до мовогл ничего сѧ не обзираючи [Ключ, с. 25]; фортелемъ ‘несподіваний вчинок, витівка, хитроші, підступи, заміри’ (пол. *fortel* [ЕСУМ VI, с. 122]); а ^з старого калѣ^ндаря на новы^и переступи^{вши}, фортелемъ остатокъ ѿ^тправили [Ключ, с. 30]; потрафити ‘могти, зробити щось вдало, догодити’ (пол. *potrafić* [SJP]); абы такъ на простака пришло, трудно бы в тоѣ мо^о потрафити [Ключ, с. 33]; мощно и непоколебимо [Ключ, с. 20]; во^ттпите (пол. *wąpić* [ЕСУМ I, с. 425]); невѣдати чи оу вѣре во^ттпите чи оба избавлѣ^не [Ключ, с. 8]; запомне^н ‘забутися’ (пол. *zarotnić* [SJP]); и церковь всю вѣсхо^оную зъеретиками осудити хотѣлъ бы, запомне^н, бга и правды его и оныхъ свеи^нниковъ, велики^х и незыблемыхъ сто^нпов црковныхъ учителей кгрецкихъ [Ключ, с. 12]; обецаль ‘обіцяти, дати слово’ (пол. *obiecac* [ЕСУМ II, с. 153]); с которыми и самъ пасты^р нб^сны^и быва^н, якъ сѧ обецаль [Ключ, с. 18]; бачити, бачѣ^не, бачу ‘сприймання органом чуття’ (пол. *baćuc* [ЕСУМ II, с. 155]); нехотѣть бачити што сѧ за такову несталость прѣ^оковѣ всѣхъ придало [Ключ, с. 4].

У творі наявні лексеми, запозичені з польською мови, на позначення соціальних верств: ве^нможное ‘люди, що мають велику владу, силу, можливості’ (пол. *welmożne* [ЕСУМ I, с. 348]); яснесвещоное, ве^нможное, а мл^ттвое княжа [Ключ, с. 1]; па^нствъ, панство ‘країна’ (пол. *państwo* [ЕСУМ IV, с. 272]); многою славою свѣта того за нада^немъ велики^х па^нствъ и богатствъ звездены^и [Ключ, с. 19]; обы^и ‘людина, що не належить до певного середовища; чужий’ (пол. *obcy* [SJP]); не дѣдичить обы^и [Ключ, с. 2]; брус(ами) ‘неотеса, грубіян’ (пол. *brus* [ЕСУМ I, с. 268]); з обу сторо^н многими брусами, или ослами быстѣ то^нко хотѣли сами ржу не^обальства вѣшего отерти и прояснити [Ключ, с. 10]; освещоного ‘освічений’ (пол. *oświecony* [SJP]), яснесвещоное ‘високоосвічений’ (пол. *jasnooświecony* [SJP]); яснесвещоное, ве^нможное, а мл^ттвое княжа [Ключ, с. 1]; хлопата ‘селяни, хлопці’ (від пол. *chlōp* [ЕСУМ VI, с. 183]); Июдаша хлопата страшили тыми крекотъками [Ключ, с. 32].

У творі наявна також велика кількість прислівників та службових слів польського походження: *моцно* ‘сила’ (пол. *mocno* [SJP]); *злучили моцно, и звазали крѣпко нераднью в силу, власть и едность* [Ключ, с. 17]; *чюдовне* ‘чудово, чудесно’ (пол. *ciudownie* [SJP]): *або не вѣратъ же Хс Спсъ нашъ такъ чюдовне крестилса въ Ердани* [Ключ, с. 38]; *барзо* ‘дуже’ (пол. *bardzo* [ЕСУМ I, с. 142]): *барзо долъ злый* [Ключ, с. 36]; *вѣлми* ‘дуже’ (пол. *wielmi* [ЕСУМ I, с. 348]): *невелми оучтивѣ* [Ключ, с. 7]; *колвекъ* ‘якщо, можливо’ (пол. *kolwiek* [SJP]): *што бысте колвекъ звазали на зѣми* [Ключ, с. 15]; *понева^{жс}* ‘тому що’ (пол. *ponieważ* [SJP]): *понева^{жс} правда сама являєть истину* [Ключ, с. 10]; *нигды* ‘коли-небудь’ (пол. *nigdy* [SJP]): *онаа нигды с костила римського ѿтинана* [Ключ, с. 13]; *вкоро^{мце}* ‘коротко’ (пол. *wkrótce* [SJP]): *тежъ вкоро^{мце} а прадие* [Ключ, с. 7]; *вобецъ* ‘разом’ (пол. *wobec* [SJP]): *и вси вобецъ на повинность свою мало паматают* [Ключ, с. 9]; *водлугъ* ‘відповідно до’ (пол. *według* [SJP]): *так же водлугъ первого бѣгу* [Ключ, с. 30]; *звлаща* ‘тим більше, особливо’ (пол. *zwłaszcza* [SJP]): *звлаща слабым подавати* [Ключ, с. 3]; *жебы* ‘щоб’ (пол. *żeby* [SJP]): *жебы добре жити* [Ключ, с. 7]; *пре(з)* ‘через’ (пол. *przez* [SJP]): *свата презъ цѣлый рокъ тримати* [Ключ, с. 23].

Отже, з великої кількості полонізмів у творі впливає, що польська мова була досить поширеною серед українського населення в період життя та творчої діяльності Герасима Смотрицького. У полеміста слова польського походження представлені в різних тематичних групах: лексеми на позначення певного стану та діяльності людини, предметів та явищ повсякденного вжитку, номінативи соціальних верств, прислівники та службові слова.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : в 7-ми т. – К., 1982 – 2012. – Т. 1 – 7;
Ключ – Смотрицький Герасим. Ключ царства небесного / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 123с.;
SJP – Słownik języka polskiego / Інтернет-ресурс: <http://www.medievist.org.ua/2013/03/xvi-xvii.html?m=18sjp.pwn.pl9>.

Література

1. **Гриценко С. П.** Динаміка лексику української мови XVI – XVII ст. / С. П. Гриценко. – К., 2017. – 934 с.
2. **Жлуктенко Ю. О.** Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
3. **Смотрицький Герасим.** Ключ царства небесного / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 123 с.
4. **Тамань В. М.** Полонизми в языке русских памятников XVI века // В. М. Тамань / Ученые записки ЛГУ. – 1960. – № 267. – Сер. филол. наук, вып. 52. – С. 135–143.
5. **Урбаньчик С.** Польский язык в XVI веке / С. Урбаньчик // Совет. славяноведение. – 1977. – № 2. – С. 67 – 77.

Л. Г. Проданова

(Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЗНАЧЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ОДНИНИ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Уважають, що граматична категорія числа іменників української мови належить до найбільш досліджуваних категорій мовної граматичної системи. Однак завдання систематизації всіх контекстуальних і ситуативних значень її форм та лінгвістичного пояснення самої можливості набуття граматичними формами різних відтінків до кінця не розв'язане.

У статті *об'єктом* аналізу стали контекстуальні значення форм однини тих іменників української мови, що знаходяться у відношенні парадигматичної формальної та семантичної взаємозумовленості з формами множини тих же іменників (типу *стіл – столи, корова – корови*).

Джерелом дослідження став роман „Собор” Олеся Гончара. Прийомом суцільної вибірки велось накопичення фактичного матеріалу: всього було опрацьовано 600 прикладів.

В описі семантики граматичних форм доцільно визнати граматично оформлені слова знаком (одиноцею мовної моделі відображення дійсності), у якому закріплений соціальний досвід мовців у пізнанні дійсності. І на нього ж спирається мислення в процесі відображення дійсності та комунікації. Такий підхід поширений у сучасній лінгвістиці [3].

Відповідно до семіотичного підходу слід визнати, що словоформа може мати, окрім основних або парадигматичних „ядерних” значень, різні периферійні, окремі значення, зумовлені і внутрішнім лексичним контекстом словоформи, і зовнішнім контекстом, лексичним оточенням словоформи, а також самою ситуацією спілкування.

За уточненими даними, парадигматичними значеннями граматичних форм числа іменників сучасної української мови є взаємозумовлені значення одиничності й неозначеної множинності. Вони притаманні іменникам лексико-граматичного розряду обчислюваних (істот та неістот) [1; 2].

Проведений аналіз свідчить про те, що форми однини різних груп обчислюваних іменників української мови можуть мати такі окремі контекстуально зумовлені значення: дистрибутивної та атрибутивної одиничності, родо-видової співвіднесеності, типової і загальної одиничності, об’єктно-характеризуюче та низку інших.

Значення дистрибутивної одиничності інколи визначається як значення дистрибутивної множинності. Воно зумовлено для форми однини особливою структурою речення. Звичайно це речення узагальнено-особове та імперативного характеру.

„Хіба вони розуміють по-людському? Англійці їх привчали одне розуміти: *кулак*” (с. 240); „...забирають з собою навіть немовлят, – жінки їх у себе за *спиною* носять” (с. 241).

Значенню дистрибутивної одиничності близький відтінок значення атрибутивної одиничності. Він реалізується в певних моделях словосполучень, а саме – двох іменників:

1) іменник зі значенням особи та іменник у формі родового відмінка: „Відомо було молодому Лободі, що Шпачиха ніколи не належала до *прихильниць собору*” (с. 58); „Ти перший, ти *обранець історії, гладіатор свободи* на арені степів...” (с. 184);

2) іменник з абстрактним, процесуальним, атрибутивним значенням та іменник у родовому відмінку: „Десь аж за третім лісом зрідка проб’ється *стукіт* чиєїсь *моторки*, простукоче й затихне” (с. 252); „...над її тихими вуличками панує тільки червона *сторожкість неба*” (с. 6);

3) конкретно-обчислювані іменники й іменники в родовому відмінку: „Розмінюєм *червонці літ* на *мідяки буднів*” (с. 206); „...насадили молодий дубняк, а біля дубочків акацію в *ролі підгонича*...” (с. 252); „Позаду них пленталась ще якась *компанія запізнілих блукачів*” (с. 258);

4) іменники з предметним, процесуальним та речовинним значенням та іменники в родовому відмінку з прийменниками *до, без, з*: „Чи, може, уві сні бачить *місто* своє *без сажі, без хмаровища рудих заводських димів*...” (с. 20); „Закоханим – їм *ніч без сну, зорі їхні не сплять*” (с. 253);

5) іменники з предметним значенням та іменники у формі орудного відмінка з прийменником *з*: „Нагнувшись до керма, натискуєш на педалі, чешеш по бруківці, *авоська з хлібиною теліпається*...” (с. 15); „...сяюче білів намальований *голуб з розкинутими крилами*” (с. 38);

6) іменники зі значенням особи та іменники у формі орудного відмінка з прийменником *з*: „Лобода перший, а хто ж останній? – запитав мордатий *лобур* з засуканими рукавами” (с. 257); „...знайшла собі пристанище весела парочка – *солдат з дівчиною*, а вона з *бубликом*: сміючись, їдять бублика. Відкушують від нього по черзі...” (с. 204);

7) іменники з предметним значенням та іменники у формі знахідного відмінка з прийменниками *на, про, в*: „Всім читаєш *лекцію про кохання*, а чому ж сам кохати не навчився?” (с. 259); „Це ж *на його честь* був *банкет!*” (с. 259); „Але й перед комаром горожанин не пасує, радісним стає саме *збирання в дорогу*” (с. 234);

8) процесуальний, конкретний іменник у сполученні з іменниками у формі місцевого відмінка з прийменником *в*: „Поділіться ж досвідом *життя в раю*” (с. 237); „*Вікна*, де ще позоставались шибки, в *паутинні*, запорошені дертю” (с. 38);

9) конкретний іменник у сполученні з іменником у місцевому відмінку: „Пізно вже, не клацають ніде в доміно, не шелестить *вода по садках*” (с. 54);

10) конкретні іменники зі значенням предмета та особи у сполученні з іменником у давальному відмінку: „Дівчат забезпечив *брошурками по тваринництву* – сам він у технікумі вчився заочно, або, як він казав жартома, «позаглазно»” (с. 30).

Значення одиничності форми однини іменників у сполученні з іменниками у формі множини не нейтралізується: воно набуває означально-характеризуючого відтінку. Для того, щоб переконатися в цьому, слід зіставити факти термінологічного характеру *судна на повітряній подушці – судна на підводних крилах*.

Форми однини з відтінками атрибутивної й дистрибутивної одиничності можуть бути замінені формами множини: *Туфельки на босі ноги; Або, скажімо, тепловози тепер до поїздів прикріплюють і їздять після*.

Така заміна не може бути розцінена як свідчення відсутності співвідносності цих форм однини з реальною дійсністю і не свідчить про значення множинності для названих форм однини, тому що значення одиничності для вживань цих форм однини не зникає. Воно зберігається й набуває відтінку дистрибутивності або атрибутивності, характеризуючи предмети, позначені в реченнях і словосполученнях іменниками у формі множини.

Отже, функціонування форм однини зі значенням дистрибутивності й атрибутивності для обчислюваних іменників зумовлено синтаксично – у межах словосполучень і певних типів речень, які й необхідно розглядати як форми вираження названих відтінків значення однини.

Джерела

Гончар О. Т. Собор : роман / О. Т. Гончар. – 2-ге вид. – К. : Веселка, 1993. – 286 с.

Література

1. **Колесников А. О.** Синтагматична парадигматика категорії числа морфологічно недостатніх іменників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. О. Колесников. – О., 2000. – 18 с.
2. **Колесников А. О.** Семантика і парадигматика лексикограматичних розрядів іменників / А. О. Колесников // Наук. вісн. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-ту. – Ізмаїл, 2008. – Вип. 25. – С. 81 – 85.
3. **Мигирин В. Н.** Язык как система категорий отображения / В. Н. Мигирин. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 238 с.

В. М. Титаренко

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

ВАРІАНТНІ ФОНЕТИЧНІ НАПИСАННЯ В ПРИВІЛЕЯХ КИЇВСЬКОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ

Грамоти, які є предметом опису в цій публікації, – це копії привілеїв на підтвердження магдебурзького права м. Києву (з 1544 по 1659 р.) польськими правителями, зроблені на поч. XVIII ст. для „своей прива(т)ной домової потреби и всяки(x) случаевъ” бурмистрові Козьмі Кричевцю. Зберігається пам’ятка в центральному державному історичному архіві під шифром ф. 62, оп. 1, спр. 1. [1], більшість документів з цієї збірки опубліковано разом з іншими привілеями м. Києву [2].

Окремі грамоти видавалися з королівської резиденції латинською та польською мовами. У „Каталозі...” записано, що перекладачами подібних документів у київському магістраті були сотники Антон Троцина та Михайло Якгельницький, зазначено роки їх сотникування – відповідно 1710 – 1729 і 1717 – 1728 [3, с. 12]. При цьому немає ніяких посилань, а тому ми не можемо точно сказати, чи ці перекладачі виконували замовлення тільки К. Кричевця, оскільки під іншими перекладними документами (ЦДІАУ, ДАК) прізвища цих осіб не записані, чи, можливо, К. Кричевець укладав книгу з перекладених грамот (підтвердженням може бути запис на початку привілеїв „с копїи” і в кінці – „Такіє точные копїи... имеющіеся в ко(л)легїи иностранни(x) дель”.

На лицьових аркушах книги (2 – 50) проходить послівний запис: „Сїя книга копѣя в Глуховѣ переведенни(x) на ма(ло)російській дїалектѣ привилеїевѣ полскихъ королеї и привилиованними киевскому маїстрату древними разными годами наданни(x) о(т) якихъ королей якимъ дїалектомъ где, когда, за чимъ подписомъ и на что с обстоятелни(мъ) при концу означенїемъ сочинена старателствомъ и коштомъ собственнимъ его млти пана Козми Якимовича Кричевця бурми(ст)ра киевского для своеї прива(т)ной и домової потребности и всяки(x) случаевъ року (написано невиразно)”, збоку іншим почерком дописано „значить 1665 года”. Дата стоїть помилкова, оскільки і К. Кричевець, і сотники

перекладацькою діяльністю могли займатися в першій половині XVIII ст.

Важко сказати, за яким принципом добиралися до книги грамоти. Усі привілеї видані литовськими й польськими королями, мають загальнодержавне спрямування та охоплюють період з 1544 по 1659 рр. Справ у книзі зібрано 48, із них 47 привілеїв і один декрет.

У досліджуваних текстах переважно представлено переклади „...с подлинной привилегии латинского / полского писма на ру(с)кой...” (5 зв.). Їхня цінність полягає передовсім з боку перекладацького: як удадо писарі оперували лексичним матеріалом, фонетичними, граматичними особливостями обох мов. Одночасно лінгвальний аналіз засвідчує чимало народно-розмовних особливостей відповідного періоду.

Грамоти становлять різновид офіційно-ділового стилю, відповідно для них характерні стандартні початки і закінчення, усталені мовні звороти в середині тексту.

Варіантні написання характерні загалом для староукраїнського періоду, оскільки не було закріплених норм, які б регулювали тогочасний правопис. У тексті досліджуваної пам'ятки є багато варіантних графічних написань, які, окрім правописних моментів, пов'язані з різними рівнями мови, фонетичним, морфологічним. У цій статті проаналізуємо варіантні фонетичні написання, які трапляються на місці одного й того ж рефлексу і в різних словах, і в одних і тих же.

У тексті досліджуваної пам'ятки зафіксовано різні графеми на місці *ě, інколи поряд у формах одного й того ж слова писар уживав букви ѣ, е, и: *цѣлий* 5 зв. – *целій* 43 зв., *о пра(з)дницьѣ* 5 зв. – *о пра(з)нице* 17 зв., *с мѣщанами* 80 зв. – *с мещанами* 81, *вси* 81 – *до всѣхъ* 81. Трапляються форми з неетимологічним написанням: *ка(н)цлѣрь* 82 поряд з *каницлера* 82.

Відбита в тексті привілеїв різна рефлексія сонорних на початку слова. Частими є написання з ра: *разореніє* 3, *ра(з)ширення* 44 зв., *ра(з)ширало* 73, *растегати* 76, *ра(з)нихъ* 102, *ра(з)су(ж)дая* 104, *ра(с)ходовъ* 105, *ра(з)смотренія* 105 зв., *виразмили(с)мо* 126 зв., *ра(с)ховали* 129, *располагати* 132, *разсмотри(т)* 136 зв., *по разсмотреній* 136 зв. тощо, які

поширилися під церковнослов'янським впливом. Непоодинокі вживаються й питомі форми з ро: *росправи* 59, 64, 66 зв., *ро(с)правили* 80, з *росказаня* 19, *росказали* 2 зв. Найвні слова з паралельним написанням: *ра(з)ширати* 72 зв. – *ро(з)ширати* 75, багаторазово ужито форму *работизна* 4, 8, 15 зв., 26 зв., 45 зв., але один раз виявлено похідне утворення з ро-: *робочей* 116 зв.

На сторінках пам'ятки писарі часто вживають питомі повноголосні форми й неповноголосні, позначені впливом церковнослов'янської та польської мов. Так, східнослов'янська рефлексія відображена в словах: *королевскимъ* 2 зв., *оборонитися* 3, *оборочати* 4, *короннихъ* 4, *сторожи* 46 зв., *оборонѣ* 5, *перешкоду* 50 зв., *перемешкиваючіе* 55, *стере(з)ти* 5 зв., *середу* 9 зв., *дерева* 22, *головніе* 3 зв., *золо(т)никъ* 32, *володимер(р)скому* 31, *о(т) молодцовъ* 57, *по триста золотихъ* 83, *оголосити* 108, *молодихъ* 112 тощо. Із церковнослов'янськими формами -ра-, -ла-, -ре- написані слова: *время* 9 зв., *гра(д)скіе* 135 зв., *града* 43 зв; *власти* 15, *во владѣніе* 16 зв. та ін. Невелика кількість слів з неповноголоссям запозичена з польської мови: *заброняти* 21 зв., *заброняючи* 21 зв. Паралельно наявні написання слів *через* 35 – *чрезъ* 12, *перед* 38 зв. – *пред* 44.

Окрім питомого, відображено ще й старослов'янський рефлекс на місці *tj: *хочемъ* 32 зв. – *хоцемъ* 69 зв., *хоцемо* 63 зв., *не хочеш* 19 зв. – *хоцеш* 20, *слѣжачихъ* 94, *слѣжачи* 96 зв. – *слѣжачіе* 81 зв.

Зауважимо, що, досліджуючи пам'ятки XVI – XVII ст., у діловому стилі ні на лексичному, ні на фонетичному рівнях церковнослов'янзмів майже не виявлено. Натомість польський вплив в актовій мові досить відчутний, особливо в XVII ст. Ми вважаємо, що велика кількість церковнослов'янських елементів (ра- на початку слова, неповноголосні форми, щ на місці *tj) у досліджуваних привілеях – копіях XVIII ст. – з'явилася під російським впливом.

У студійованих грамотах часто варіативно передано всілякі асимілятивні процеси, переважна частина яких відображала живомовні особливості: *кготскій* 53 зв. – *кгоцкій* 70, *жомойтскій* 11 – *жомоцкій* 90 – *жомойдскій* 91 зв., *навишиій* 113 – *найвишего* 82, *одинадцят(о)* 53 –

одинацятого 51 зв., свѣтского 27 зв. – свѣцкокого 7 зв., продковъ 32 – про(т)ко(в) 21 зв., кгородскому 50 зв. – кгородцкому 101 зв), с мещанами 81 – з мещанами 80. Займенник що виявлений у трьох написаннях: що 82 – што 61 – что 42. Виявлено паралельну форму з дисиміляцією до займенника кто 55 зв. – хто 11.

Не в усіх словах відображено процес переходу *je > o* на початку слова, що можна трактувати і як польський рефлекс, і як вплив польської мови, оскільки такі варіанти трапляються в привілеях, перекладених із польської мови: *единъ* 100 зв. – *одно* 70 зв., *едного* 110 зв. – *одного* 98, *еднакъ* 117 зв. – *однакъ* 120.

Спорадично вжито слова без епентетичного л (переважно в перекладених привілеях з польської мови): *киевянь* 61, *киевяне* 61 – *киевлянь* 62 зв., *постановєньє* 81 – *постановленъє* 81, *о(б)мовяе(т)* 98 зв. – *о(б)мовлясть* 91.

Уживання одних і тих же слів то з в, то з у свідчить про відображення чергування в / у на письмі: *урадниковъ* 2 зв. – *врадника* 18 зв.; *вжо* 11 зв. – *ѡжо* 31 зв.

З паралельними формами засвідчено дієслово *имѣти*, з початковим і та без нього: *имѣю(т)* 121 – *мѣють* 2 зв., *имѣти* 4, *имати* 4 зв. – *мети* 32 зв., *имѣючіє* 5, *мевали* 22.

Вибуховий [г] передається характерною для періоду написання пам'ятки звукосполюкою кг, але є й паралельні написання з г: *кгрунтовъ* 100 – *грунтъ* 75 зв., *грунтику* 76 зв., *кгвалтовники* 108 – *гвалтовали* 117, *ю(р)кге(л)ту* 138 зв. – *юргелтъ* 113 зв., *инстикгато(р)* 40 – *инстигатора* 85 зв.

Непослідовно відображено в пам'ятці спрощення: *мѣстце* 2 зв. – *мѣсце* 52, *неца(ст)ливій* 6 – *неца(с)ливимъ* 13 зв., *пра(з)дниць* 5 зв. – *пра(з)нище* 17 зв., *пра(з)никомъ* 17 зв., *властною* 37 – *власною* 30 зв.

Змішування *ы та и* (*ы* виступає рідше): *бивают* 30 зв. – *бываю(т)* 9, *ми* 11 зв. – *мы* 4, *они* 2 – *оны* 15, *обивателемъ* 14 зв. – *обывателемъ* 15, *обидь* 26 зв. – *обыдь* 14 зв., що може свідчити про завершення процесу конвергенції в мовному середовищі писаря.

Непослідовно відображено м'якість / твердість приголосних, зокрема р: *арєндаре(мъ)* 137 зв. – *арєндаромъ* 64 зв., *золотарєвъ* 3 зв. – *золотаровъ* 15 зв., *господарєви* 111 зв. –

го(с)подарови 109 зв., з уряду 33 – о(т) уряду 5, *в*рядниками 5 – *в*радниками 9 зв.; ц: обѣцуюемо 76 зв. – обещуемо 132, по дванадцѣ(т) копѣ 9 – по дванадцати копѣ 4 зв., кравцевъ 7 зв. – кравцовъ 3 зв., радцевъ 117 зв., шевцовъ 7 зв.; шиплячих: на пограничю 71 зв. – на пограничу 25 зв., челомъ 3 – чоломъ 109 зв., четиреста 106 – чотиреста 35, с ко(р)чемъ 104 зв. – корчомъ 12; о(б)що 44 – о(б)ще 24, надлежащего 4, спротивящегося 121 зв.; ншего 6 – ншого 19 зв., шо(л)кового 2, наяснѣйшого 3, вишозначенніе 3 зв., подчасшего 29.

Отже, у грамотах, виданих Королівською резиденцією Речі Посполитої Київському міському магістрату, наявно багато варіантних написань, які відображають різноманітні фонетичні явища на письмі (рефлексію *ѣ, асиміляцію, дисиміляцію, спрощення, м'якість / твердість приголосних тощо). Мовні хитання позначені як у формах одних і тих слів (*ж*омойтскій 11 – *ж*омоуцкій 90 – *ж*омойдскій 91 зв.), так і в різних словах, але на одне фонетичне явище (*радцевъ* 117 зв., *шевцовъ*), непоодинокі різні варіантні написання трапляються поряд, на одній сторінці. Уживання такої кількості паралельних написань зумовлено кількома причинами: традиційним написанням, позначенням на письмі живомовних процесів, взаємодією староукраїнської, церковнослов'янської та польської мов. Припускаємо, що велика кількість церковнослов'янізмів, невласливих діловим пам'яткам XVI – XVIII ст., у копіях першої половини XVIII ст. зумовлена російським впливом.

Література

1. ЦДАУ. Ф. 62, оп. 1, спр. 1. 2. **Привілеї** Києва кінця XV – XVII ст. Дослідження. Тексти / упоряд. Н. О. Білоус; відп. ред. Г. В. Боряк. – К. : Видав. дім „Простір”. – 296 с. 3. **Каталог** документів з історії Києва XV – XIX ст. / упоряд. Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. – К. : Наук. думка, 1982. – 201 с.

О. М. Шишкова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

МІСЦЕ ПРИРОДИ В ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ліна Костенко – поетеса, яка вміє найтонше відобразити мінливість та швидкоплинність часу, а також легко змінює образи, утіленням яких є Україна. Її поезія – універсальна, бо існує поза часом, дає відповіді на головні філософські питання і визначає шкалу етичних та моральних цінностей. Багатогранність і цілісність, глибина і чаруюча сила слова роблять її творчість зрозумілою кожному. Самобутня творчість поетеси, митця непростой долі, безкомпромісного й сміливого, ліричного та з активною громадянською позицією, характеризується розмаїттям та жанровими особливостями ліричних творів. Саме це і характеризує поетичне слово авторки, яке возвеличує душу кожного, наповнює її благородними, шляхетними почуттями та зачаровує красою слова.

Мета розвідки – огляд поетичної картини світу Ліни Костенко на прикладі пейзажної лірики та визначення ролі природи у формуванні мистецького світогляду поетеси.

Естетичні смаки Ліни Костенко визначають і наскрізні теми, і проблеми її творчості (так звані сюжетні лінії). Тому, прагнучи пізнати митця, у першу чергу необхідно визначитися саме з цими лініями, а потім дивитися на чинники, які сприяли формуванню світогляду поетеси. Відновлюючи ідеї митців „Розстріляного Відродження”, поетеса повертала читачам почуття любові до України, до нашої багатой історії, культури. Не можна окремо виділити одну поезію чи збірку, адже кожен твір, який належить перу Ліни Костенко, приречений на успіх і не через те, що вона вже є дуже відомою всюди, а через чаруючу силу слова, якою наповнений кожний рядок.

Золоту сторінку творчості Ліни Костенко становить її духовний, етичний діалог з природою. „Все оживає під люблячим прозорливим оком поетеси; її душу і серце осяває зізнання в потребі духовного очищення від шлаків життя, суєтного людського спілкування, яке має базуватися на цінностях чистого серця, чистої душі, чистих рук. Поетеса не лише любить природу, вона, як Мавка, зі світу природи з чистим

серцем іде у світ людей” [6, с. 24]. Вона неперевершена у створенні своїх образів та побудові легких, але напрочуд ліричних творів, які запам’ятовуються й завжди на слуху.

Ми розглядаємо Ліну Костенко як людину, яка глибоко сприймає природу загалом, розробляючи цю тему у своїй творчості. Поезія „Цей ліс живий” „демонструє відношення поетеси до природи. Ліс приймає характеристики людини, він має „добрі очі”, відбувається олюднення лісу. Природа має настрої, авторка немов живе в єднанні з природою, в одному ритмі з нею” [1, с. 57].

„Тонко реагуючи на „стани” природи, поетеса повідує нам про них, „заражає” ними нас. Завдяки їй ми глибоко проймаємось весняним буянням природи чи її тонким осіннім мінором” [2, с. 527]. Для ліричної героїні Ліни Костенко спілкування з природою – спосіб відновлення фізичних і духовних сил, що засвідчено в поезії „Обступи мене, ліс...”.

Поетичний пейзаж побудований за законами, відмінними від картин реальної природи та заснованими на принципі естетичного вибору. В одному зі своїх публіцистичних нарисів Ю. Андрухович писав: „Ліна Костенко навчила українську поезію інтонаціям. Тобто виразному вимовлянню певних замовчуваних речей уголос” [1, с. 17]. Йдеться не про заборонені в радянські часи цензурою речі. За допомогою „імпресіоністської деталі, ліричної гіперболи і викривленого часопростору” [Там само, с. 25] поетеса вчить свого читача бачити навколишній світ у всіх його вимірах.

Важливе місце в ліриці Ліни Костенко посідають осінні пейзажі. Кожен твір, присвячений осені, – особливий, адже перетворює цю пору року на справжню казку та закликає до життя на фоні завмерлої природи.

Часом лірику поетеси можна порівняти з музичними композиціями відомих композиторів, які у своєму доробку мають симфонії, пов’язані з різними порами року. Донька Ліни Василівни О. Пахльовська також ділиться своїми спостереженнями за ставленням своєї мами до осені: „Це магічна пора трансформацій, простір згасання, що таїть нове народження, – це свій окремий психологічний театр Ліни Костенко. Магнетичне поле природи клало вірш за віршем.

Хотілося „хуртовини айстр”, хотілось почути, як „б’є в тамбурини осені горіх”, як білий кінь „шукає літо у сухому листі” і як осінь лишає на згадку „шовковий шум танечної води” [2, с. 7]. Цими переливами наповнюється кожне слово поетеси, яке лунає крізь вітер, шум дощу чи шелестить під ногами.

Прикметною особливістю пейзажної лірики поетеси є її мелодійність, яка проглядається через сумні мелодії, що долинають до нас із допомогою музичних інструментів: арфи, скрипки, гітари. В ідеальному пейзажі „місце перетворюється у час, а час стискається в одну-єдину мить, коли душа здатна доторкнутися до ідеалу, сприйняти його в природі” [8, с. 7].

„Костенко має глибинний зв’язок з природою, – зазначає австралійська дослідниця творчості поетеси Г. Кошарська. – Вона постійно оживає в її спогадах, даруючи душевну рівновагу та велику втіху. Для неї природа завжди жива; вона дає задоволення на естетичному та емоційному рівнях. У трактуванні поетеси природа не тільки жива, а ще й наділена розумом і почуттями. Іноді поетеса зіставляє людину і природу, віддаючи перевагу останній:

*Поїдемо поговорити з лісом,
А вже тоді я можу і з людьми”* [10, с. 12].

У віршах поетеси присутній бурхливий пейзаж, яким вона об’єднує картини неспокійної, розтривоженої природи в передчутті стихії і власне стихії. Людина відчуває невимовний, майже первісний страх перед нестримною стихією. Здається, що світ божеволіє, первозданна стихія ламає усі людські уявлення про власну захищеність та владу над природними силами. Людині передається „трепет, тремтіння світобудови, хисткість, ламання всіх основ” [9, с. 307], що їх переживає цієї миті природа:

*„Чорне – біле – золоте – зелене –
спалахнуло – блиснуло – знялось!
Грім ударив особисто в мене,
око сонця кров’ю налилось”* [4, с. 69].

Ліна Костенко здатна віднайти прекрасне в найнепримітніших речах. У своїй любові до всього суцього вона ніби зливається з природою, стає гармонійною і невід’ємною її частиною:

„Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.

І, може, це і є моя найвища сутність” [3, с. 34].

Тема екологічної кризи, зокрема Чорнобильська тема, є важливою й актуальною у її творчості, оскільки вона провела значну частину свого життя в тих краях і не з чуток знає про трагедію, яку пережив наш народ: „Найбільш відчутно це подається в поезії „Ще назва є, а річки вже нема...”. Цей твір викликає тривогу за природу, переживання за ті руйнації, які нанесла людина природі” [5, с. 46]. Ще трагічніше „ця тема звучить у поезії „Жоржини на чорнобильській дорозі”, де опис забрудненої природи – констатація факту:

Роса – як смертний піт на травах,

на горіхах.

Але найбільше стронцію у стріхах.

Хто це казав, що стріхи традиційні?

У нас і стріхи вже радіаційні” [Там само, с. 47].

Ця трагедія є страшним випробуванням для нашого народу, але поезії Ліни Костенко лунають набагато гучніше, надаючи глобального значення катастрофі, що була спричинена людиною і стосується всього живого на цій планеті.

У деяких пейзажних поезіях добре відчутний соціальний сенс. Гинуть не тільки ріки, а й села. Бодем і розпачем наповнено вірш „Хутір Вишневий”:

„Вишневий Хутір... Ні душі.

А де ж ті вишні, де ті вишні?” [7, с. 160]

На це запитання вже ніхто не дасть відповіді поетесі. Таких сіл було і є безліч.

Отже, поезії Ліни Костенко спонукають людей до роздумів про те, що природа – це чарівний дивосвіт, у якому ми знаходимо красу, спокій, взаєморозуміння. Завдяки природі людина розвивається, пізнає себе, відновлює свої сили.

Література

1. **Андрухович Ю.** Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних / Ю. Андрухович. – Х. : Ранок, 2005. – 108 с.
2. **Дзюба І.** Гармонія крізь тугу дисонансів / І. Дзюба, Л. Костенко, О. Пахльовська. – К. : Либідь, 2016. – 584 с.
3. **Костенко Л.** Річка Геракліта / Л. Костенко. – К. : Либідь, 2009. – 342 с.
4. **Костенко Л.** Україна як жертва і чинник глобалізації

катастроф / Л. Костенко // День. – К. : Укр. прес-група. – 2008. – № 17. – С. 155 – 162. 5. **Левченко Г.** Необароковий діаріуш людства Ліни Костенко / Г. Левченко // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 84 – 88. 6. **Маланюк Є.** Нотатники (1936 – 1938) / Є. Маланюк. – К. : „Темпора”, 2008. – 124 с. 7. **Статєєва В.** Ліна Костенко й українська лексикографія кінця ХХ – початку ХІХ ст./ В. Статєєва // Культура слова. – 2010. – № 21. – С. 54 – 65. 8. **Таран О.** Мотив творчості як інстинкту в художньому світі Ліни Костенко / О. Таран // Наукові записки. – К. : Молодь, 2002. – № 14. – С. 304 – 311. 9. **Фасоля А.** Українська література. Цитатник / А. Фасоля. – Х. : Веста: Ранок, 2003. – 416 с. 10. **Черсунова Н.** Усі письменники і народна творчість : довідник / Н. Черсунова. – К. : Майстер-клас, 2008. – 864 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Н. С. Безгодова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

МОВНА КУЛЬТУРА – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ АГРОНОМІВ

Мовна підготовка спеціалістів у закладах вищої освіти є показником загальної розвиненості майбутнього фахівця. Вона орієнтована на виховання особистості, здатної вільно й комунікативно виправдано спілкуватися в усіх сферах суспільного життя; на професійне, компетентнісне входження на ринок праці з міцно сформованими потребами до самоосвіти й саморозвитку.

У ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” другий рік відбувається набір на спеціальність „Агрономія”. Зважаючи на те, що „...у суспільстві панує легковажне ставлення до мовної освіченості майбутнього працівника аграрної сфери, що зумовлене поверхневим розумінням сутності мови і зведення її функцій до однієї – комунікативної” [2, с. 167], наразі особливого значення набуває проблема формування культури мовлення у сфері професійної діяльності майбутніх агрономів. Це зумовлене суттєвими змінами в Україні: розбудовою Української держави, реформуванням економіки, науки, освіти тощо.

Результати першого року навчання засвідчили, що загальний мовний рівень майбутніх агрономів нижче середнього. Головна проблема – нерівномірність підготовки першокурсників до сприйняття курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)”, недостатня вмотивованість до навчання, вплив російськомовного середовища, обмежений словниковий запас (майже 90% студентів вступили до університету за спрощеною програмою „ДОНБАС – УКРАЇНА”, тобто без ЗНО), несформованість навичок самоконтролю й самокорекції.

Схема-маршрут професійного зростання агрономів досить складний, багатоетапний, але „*Вершини досягають не відразу: майстерність набувають поступово*” (лат.). Тому, орієнтуючись на це, майбутні спеціалісти з часом усвідомлять, що „фахові знання – гарант професійного успіху, авторитету та подальших наукових перспектив особистості” [1, с. 5], а без знання мови вони не зможуть сповна реалізувати себе в професійній діяльності: розв’язувати поставлені конкретні виробничі завдання, керувати колективом, налагоджувати зв’язки з партнерами тощо. Мова їм потрібна не як сукупність правил, а передусім як засіб пізнання світу, самопізнання, самовираження особистості.

Високий освітній рівень, інформаційна культура, розвинений комунікативний потенціал, готовність до мовленнєвої взаємодії, здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу, використання творчого потенціалу – запорука професійної діяльності і професійної майстерності, яка можлива лише за умови належної лінгвістичної підготовки.

Процес мовленнєвого збагачення студента-агронома має бути невідривним від формування в нього високої соціальної значущості, прагнення оволодіти навичками обраної спеціальності. Тому, формуючи зміст предмета, урахувавши основні дидактичні вимоги підготовки майбутніх агрономів, на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) викладачі використовують матеріал, що не лише розкриває особливості ділового мовлення в його усній і писемній формах, а й знайомить агрономів з основами культури професійного спілкування, правилами українського мовленнєвого етикету, забезпечують володіння основами фахової термінології, закріплюють основні орфографічні норми, виробляють навички контролю за своїм мовленням.

Усвідомленню майбутніми агрономами значення професійного мовлення в їхній фаховій діяльності, розвиткові чуття мови, навичок володіння виражальними засобами української мови, відтінками значень слів, розвиткові мислення сприяють усні й письмові вправи з мовленнєвим матеріалом професійного спрямування, творчі роботи риторичного характеру з розвитку навичок монологічного й діалогічного

мовлення, складання текстів документів, підготовка повідомлень, доповідей, добір матеріалу до ділових та рольових ігор, укладання термінологічних міні-словників, аналіз текстів, редагування речень і текстів наукового й офіційно-ділового стилів, переклад наукових, науково-популярних джерел професійного спрямування тощо. Зауважимо, що в доборі вправ і завдань ми враховуємо вміння й навички, яких набули студенти в інших освітніх закладах, що дозволяє уникати дублювання вивченого раніше й заощаджує час для подальшого мовленнєвого вдосконалення.

Значну увагу на заняттях зосереджуємо на різних видах лексичної роботи, що насамперед збагачує словник майбутніх агрономів термінологічною лексикою (активне використання власне української термінології, яка й визначає національну специфіку української мови, уживання слів-інтернаціоналізмів, нових слів-термінів зі спеціальності), є показником рівня розвитку наукової мови в суспільстві й тим своєрідним барометром, який визначає рівень професійної освіти. Основним орієнтиром у доборі професійної лексики й термінології, пропонованого мовного матеріалу для вправ і завдань є такі критерії: активне використання тієї чи тієї мовної одиниці в мовленні, відхилення від мовних норм побудови граматичних конструкцій, застосування мовних одиниць відповідно до їх семантичних властивостей, доцільність уживання мовних засобів у відповідному контексті, стильова диференціація мовлення.

Одним з найефективніших шляхів формування пізнавальних умінь, отже, і професійного мовлення студентів, є активізація дослідницької, пошукової діяльності, яка найповніше розкривається під час проблемного навчання, використання сюжетно-рольових, ділових ігор та завдання на розвиток стратегій поведінки, конфліктних зон, програвання конкретних ситуацій, які моделюють суть майбутньої діяльності студентів, відпрацьовують професійно-мовленнєві навички в умовах, наближених до реальних. Саме навчальні ігри розвивають природні задатки студента, виховують творче ставлення до професійної діяльності, сприяють набуттю тих умінь і навичок, які невдовзі стануть їм у нагоді.

Обов'язковою умовою формування фахових знань є опанування технологією роботи із сучасним науковим текстом, що дозволяє сформуванню необхідних навичок писемного наукового мовлення, розвинути їх у професійній діяльності та вдосконалити вміння створювати власні наукові тексти [1]. Засвоєння професійної лексики повинно ґрунтуватися на основі зв'язних текстів різних типів і стилів. Системне й систематичне використання текстового матеріалу забезпечує формування всіх складників професійної компетентності: від мовної до ораторської. Критеріями добору текстів вважаємо новизну, доступність, наявність виховного потенціалу, оскільки, незалежно від об'єктів мовної діяльності, умови комунікації вимагають, аби текст як основна одиниця спілкування здійснював певний вплив.

Як показує досвід, самостійний аналіз студентами мовного матеріалу з використанням професійної лексики та зроблені в процесі спостереження висновки є ефективним методом свідомого й міцного засвоєння знань, формування комунікативних умінь і навичок.

Підвищення рівня мовної культури студентів – майбутніх спеціалістів будь-якого фаху, зокрема й агрономії, убачаємо в тісній співпраці викладачів-філологів і викладачів фахових дисциплін, у систематичній і послідовній роботі щодо вдосконалення усного мовлення з урахуванням риторичних засад, активного розширення лексичного професійного мінімуму, укладанні перекладних словників фахових термінів і професійних сполук, моделюванні реальних професійних і виробничих умов спілкування, використанні зв'язних текстів професійного спрямування.

Література

1. **Онуфрієнко Г. С.** Науковий стиль української мови : навч. посіб. / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр навч. л-ри, 2016. – 312 с.
2. **Тимкова В. А.** Формування сучасної мовно-професійної компетентності економіста-аграрія / В. А. Тимкова // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 5. – С. 167.

О. М. Кравчук

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Зростання соціальної ролі молодого людини, її активне творче самовиявлення зумовлюють необхідність формування комунікативно компетентної мовної особистості, здатної вміло користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, зберігати й примножувати цінності та ідеали народу.

Складність і багаторівневність формування граматичної компетентності студентів ВЗО у процесі профільної підготовки актуалізує проблему вироблення адекватного методичного інструментарію для її дослідження.

В умовах реформування української освіти в контексті Болонського процесу особливої значущості набуває питання компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки.

Компетентнісний підхід зумовлює зміну мети й змісту підготовки студентів-філологів, оновлення традиційного набору знань, умінь і навичок. Процес професійної підготовки майбутніх учителів-словесників неодмінно включає формування граматичної компетентності, що виявляється в готовності й здатності фахівця використовувати всі граматичні (морфологічні й синтаксичні) ресурси мови.

Відомо, що складниками будь-якої компетентності є знання, уміння й навички. Для майбутнього вчителя-словесника важливою є мовна компетентність, до якої, за Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти [1], входять такі елементи:

– лексична компетентність (знання й здатність використовувати мовний словниковий запас; вона складається з лексичних і граматичних елементів);

– граматична компетентність (знання й здатність використовувати такі граматичні ресурси мови, як граматичні елементи, категорії, класи, структури, відношення. Традиційно граматичні ресурси поділяють на морфологію й синтаксис);

– семантична компетентність (знання й здатність усвідомлювати організацію змісту висловлювання);

– фонологічна компетентність (знання й навички перцепції й продукції звукових одиниць мови, фонетичних ознак розрізнення фонем, складу слів, речення);

– орфографічна компетентність (знання й навички перцепції та продукції символів, з яких складаються письмові тексти);

– орфоепічна компетентність (знання й навички літературної вимови).

Особливою потребою стає наявність у професійній компетентності майбутніх учителів-словесників середніх навчальних закладів граматичного складника.

Формування граматичної компетентності відбувається в процесі вивчення всіх рівнів мовної системи. Але саме синтаксичний рівень створює для цього найкращі умови, оскільки мовні одиниці нижчих рівнів виявляють своє значення тільки в складі одиниць синтаксичного рівня – словосполученні, реченні, тексті. Тому граматична компетентність передбачає системні знання з фонетики, лексики, фразеології, орфографії з метою побудови осмислених зв'язних висловлювань.

Науково обґрунтована система вправ і завдань із синтаксису словосполучення, простого і складного речення ефективно сприяє формуванню граматичної компетентності студентів. Зазначимо, що на заняттях із синтаксису необхідно враховувати взаємодію традиційних і нових підходів до навчання мови – компетентнісного, особистісно зорієнтованого в поєднанні з функційно-стилістичним, комунікативно-діяльнісним, текстоцентричним, соціокультурним, етнопедагогічним.

Пропонуємо деякі з вправ для формування в студентів граматичної компетентності в процесі вивчення синтаксису.

Вправа 1. Слідкуймо за культурою мовлення! Запам'ятайте правильне вживання словосполучень. Визначте тип підрядного зв'язку в словосполученнях.

Правильно	Неправильно
поводитися ввічливо	вести себе ввічливо
ставлення до колег	відношення до колег
упродовж (протягом) першого семестру	на протязі першого семестру

дотримуватися думки	притримуватися думки
дякувати дирекції	дякувати дирекцію
навчати граматики	навчати граматиці
потребувати допомоги	потребувати на допомогу
залежно від типу вправи	в залежності від типу вправи
у кінцевому підсумку	в остаточному рахунку
навчальна аудиторія	учбова аудиторія
згідно з чинним законодавством	згідно чинного законодавства

Вправа 2. Конструювання з граматичним завданням. Перетворіть подані словосполучення в синонімічні. Простежте, чи змінився тип підрядного зв'язку. Зробіть висновки. З трьома словосполученнями складіть складносурядні речення закритої структури.

Український прапор, калиновий куц, Франкові твори, джерельна вода, солов'иний спів, материнська пісня, осінній день, міська адміністрація, мовний конфлікт, мовленнєва ситуація.

Вправа 3. Вибірково-розподільно-творче завдання. Серед поданих речень виберіть односкладні. Визначте їх тип. Напишіть твір-мініатюру на тему „Зимовий ранок”, уживаючи різні типи односкладного речення.

Холод. Невеличкий приємний сніжок. Зранку він знов почав падати все більше. Почало колесом світ крутити. Світу білого не видно. Кругом хати наче сто коней гасало, торохтіло оселею, жалібно співало в димарі! Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі, здіймаючи густу кашу в повітрі. Не стало видно ні неба, ні землі. По дворах понавертало кучугури. Вулиці забиті, занесені. По дворах у рівень з хатами стоять страшенні снігові баби. Стою біля засніженого вікна. Замислилась. Думаю про майбутнє (За Панасом Мирним).

Вправа 4. Вибірково-розподільно-графічне завдання. З тексту виберіть складнопідрядні речення, визначте їх тип. Графічно позначте структуру цих речень. Поставте необхідні розділові знаки.

Мова – феномен народу етносу нації одна з основних її ознак. Доки народ береже свою мову доти він зберігає своє єство

свою єдність. Тому мова значною мірою забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному державному економічному культурному.

Люди довго користувалися мовою доки не почали усвідомлювати яке багатство в своєму розпорядженні вони мають. Словники й граматики – це ті сходинки які рано чи пізно долає кожний народ на шляху усвідомлення себе у своїй мові...

Щоб пізнати той чи інший народ треба добре знати його мову. Щоб знати й любити свій народ треба знати й любити рідну мову. Свого часу Іван Огієнко зазначав що етнографію етноісторію чи етнокультуру пранароду можна вивчати не лише за допомогою предметів матеріальної культури знайдених унаслідок археологічних розкопок а й через слово. Недарма народна мудрість здавна ставить слово поряд із хлібом. Якщо хліб для людини матеріальне начало її існування то слово духовне.

Оскільки мова – „серце народу” (І. Огієнко) то через слово пізнаємо й народ (Із журналу).

Вправа 5. Перекладіть назви лікарських рослин. Придумайте казкову історію, яка б пояснювала українську назву однієї рослини. У казці вживайте тільки складнопідрядні речення.

Душица обыкновенная, горец птичий, василёк синий, бархатцы мелкоцветные, укроп огородный, сирень обыкновенная, орех грецкий, мята перечная, клюква болотная, кувшинка белая.

Вправа 6. Виправте, де потрібно, помилки відповідно до синтаксичних норм сучасної української мови.

По закінченні університету, вивчити по конспекту, ходити по гриби, відпустка по хворобі, учитися по спеціальності, розмовляю на українській мові, ходити по воду, відправити по пошті, аварія із-за недбалості, думати за навчання, довідка по телефону, відпустка по догляду за дитиною, ходити по лікарях.

Вправа 7. До поданих слів доберіть питання того відмінка, яке вимагає слово, визначте відмінок. Придумайте словосполучення.

Сповнений ... – наповнений ...

Дорівнювати ... – рівнятися ...

Властивий ... – характерний ...

Оснований ... – заснований ...

Багата ... – славиться ...
Опанувати – оволодіти ...
Удосконалення ... – опанування ...
Навчатися ... – вчити ...
Торкатися ... – доторкатися ...
Повідомляти ... – інформувати ...
Характерний ... – притаманний ...

Зазначимо, що всі вправи й завдання повинні складати цілісну систему й проводитися постійно з метою формування граматичної компетентності майбутнього вчителя-словесника.

Отже, під формуванням граматичної компетентності розуміємо послідовний процес якісної зміни особистості студента, спрямований на розвиток компонентів граматичної компетентності на основі компетентнісного підходу.

Література

1. **Загальноєвропейські** рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

О. П. Літовка

(Лисичанський педагогічний коледж)

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ПОКАЗНИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ „ПЕДАГОГІКА”

Зміни українського законодавства в освітній сфері передбачають виховання компетентної особистості, оскільки нові суспільні виклики вимагають від сучасного фахівця сформованості суб'єктних рис, системи життєво значущих знань, умінь, навичок; здатності використовувати свій особистісний потенціал [2; 4; 5; 7]. Успішному входженню студента-випускника у сферу професійної діяльності сприяє компетентнісний підхід, оскільки саме компетентнісно зорієнтована педагогічна освіта спрямована на комплексне засвоєння студентами необхідних професійно-педагогічних знань і вмінь, що забезпечують успішне функціонування в основних сферах їхньої професійної діяльності [1; 7]. Особливого значення у фаховому становленні майбутнього

педагога набувають здібності до соціально-педагогічного спілкування, до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій та подолання комунікативних бар'єрів у педагогічному процесі. Відповідно до цього перед професійно-педагогічною освітою актуальним постає завдання щодо оптимальних умов, механізмів, інструментів та прийомів розвитку ключових компетенцій, зокрема комунікативної компетенції випускника педагогічного закладу освіти [1, с. 87 – 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що формування комунікативної компетенції розглядається в педагогічній літературі як одне з основних [2; 5]. Проте практична реалізація ідей комунікативної спрямованості в навчальних програмах педагогічного закладу освіти поки що не отримала достатньо широкого висвітлення. Різні аспекти комунікативного навчання знайшли своє відображення в педагогічних дослідженнях щодо ролі комунікаційних технологій (І. Малицька, О. Овчарук, М. Шишкіна та ін.), у системі професійної підготовки майбутніх фахівців (О. Зимовець, І. Мороз, О. Науменко, О. Суховірський та ін.).

Метою статті є визначення основних умов та прийомів формування комунікативної компетенції в студентів педагогічного закладу освіти при вивченні курсу „Педагогіка”.

Поняття комунікативної компетенції ввійшло в науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Д. Хаймзу. Теорія була орієнтована на визначення того, що має знати мовець, аби бути компетентним у спілкуванні. У науковій психолінгвістичній та методичній літературі існують різні підходи до визначення комунікативної компетенції. Її трактують як: рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідного індивіду, щоб у межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в певному суспільстві; спроможність людини здійснювати спілкування як складну багатокомпонентну динамічну цілісну мовленнєву діяльність, на характер якої можуть впливати різноманітні чинники; здатність координувати взаємодію окремих компонентів комунікації задля забезпечення її ефективності та результативності тощо [3; 5; 7]. Комунікативна компетенція є складним комплексним поняттям і знаходиться на стику низки наук: соціальної психології,

лінгвістики й психолінгвістики. Аналіз наукової літератури дозволив констатувати, що поняття комунікативної компетенції однозначно й досить точно не визначено. Водночас існує проблема номінативного характеру – для позначення досліджуваного поняття використовуються різні терміни: „комунікативна компетенція”, „комунікативна компетентність”, „успішність у спілкуванні”, „соціально-перцептивна компетентність”, „комунікативні вміння й навички”, „комунікативні здібності” тощо. Обсяг поняття „комунікативна компетенція” і зміст того, що практично оцінювалося, не завжди збігалися один з одним. Найчастіше акцент робився на дослідженні й розвитку лише деяких окремих аспектів комунікативної компетенції людини. В основному це сприйняття людиною себе, ставлення людини до себе й до інших людей. І дуже мало уваги приділялося вербальним і невербальним сферам комунікативної компетенції людини, а вони, на думку лінгвістів і психолінгвістів, що займаються проблемою спілкування, складають основу комунікативної компетенції людини. Поняття компетенції – ключове результативне поняття в різних видах діяльності, наприклад: навчально-пізнавальна компетенція, інформаційна компетенція, юридична компетенція, економічна компетенція тощо. Під компетенцією (від лат. *competens* – відповідний) здебільшого розуміють досконале володіння певними знаннями і навичками, необхідними в будь-якій діяльності [3; 4; 7].

Узагальнюючи основні положення, можемо зробити висновки: комунікативна компетенція належить до сфери професійного та особистісного розвитку, тобто найбільше виявляє й розкриває в індивідуумі здатність до навчання впродовж життя; комунікативна компетенція як ключова освітня компетенція конкретизується на рівні кваліфікаційних характеристик, освітніх галузей і навчальних предметів для кожного рівня навчання; процес формування й розвитку комунікативної компетенції відбувається в контексті нових вимог до освітнього процесу, які висуває ринок праці; комунікативна компетенція може розглядатися як освітня компетенція, формування якої може належати кожній навчальній дисципліні загалом. Вирішення питання розвитку

комунікативної компетенції в майбутніх педагогів не може успішно здійснюватись поза сучасними досягненнями в предметній галузі знань і психолого-педагогічній теорії та практиці. Усе сказане вище вказує на те, що в нашому дослідженні ми зіткнулися з необхідністю пошуку відповідей на низку актуальних питань. По-перше, необхідність рішення проблеми номінативного й термінологічного характеру: уточнення поняття комунікативної компетенції, з'ясування умов її впливу на успішний розвиток професійної компетенції у студентів, яка тісно пов'язана з проблемою формування самого майбутнього спеціаліста.

Ефективність процесу формування комунікативної компетенції зумовлена низкою психологічних та педагогічних чинників, які можна визначити як суттєві обставини, що впливають на успішність розвитку спілкування в майбутніх педагогів. Чинники успішності базуються на структурі навчальної діяльності, яка дозволяє ідентифікувати їх з її структурними елементами: створення умов для розвитку внутрішньої мотивації до спілкування; удосконалення навчально-виховного процесу за рахунок залучення студентів у процес активного обговорення конкретних ситуацій із практики педагогічної діяльності; залучення студентів до пошуку, відбору й формування банку квазіпрофесійних ситуацій, які припускають вибір стилів спілкування в повсякденній професійно-педагогічній діяльності та екстремальних (конфліктних) ситуаціях; активізація самооцінки якості комунікативної діяльності через порівняльний аналіз зростання власних досягнень. Тому умовою успішного формування комунікативної компетенції в студентів педагогічного закладу освіти при вивченні курсу „Педагогіка” є застосування і використання в процесі навчання таких форм, методів і прийомів підготовки майбутніх педагогів, як психологічний тренінг, рольові тренінги, групові соціально-психологічні тренінги, практичні заняття з формування комунікативності та навичок професійного спілкування.

Література

1. Волкова Н. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної

комунікації : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Волкова Наталія Павлівна. – Д., 2006. – 432 с. 2. **Всесвітня** доповідь ЮНЕСКО про комунікацію та інформацію в 1999 – 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polpred.com/free/unesco/2.htm>. – Назва з екрана. 3. **Вінник Н. П.** Проблематика концепцій ключових кваліфікацій і компетенцій у професійній освіті [Електронний ресурс] / Н. П. Вінник // Український центр політичного менеджменту. Соціальна психологія. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=80&c=1925>. – Назва з екрана. 4. **Державна** програма „Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці на 2006 – 2010 роки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dist.nuwm.rv> – Назва з екрана. 5. **Дудник О. В.** Формирование коммуникативной компетенции в свете новых требований к образовательному процессу [Електронний ресурс] / О. В. Дудник // Компетенции. Персональный сайт „Буквочка” 2007. – Режим доступу : <http://budud.narod.ru/psu2.html>. – Назва з екрана. 6. **Зотова И. Н.** Психолого-педагогическая поддержка развития коммуникативной компетентности студентов технического вуз : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая психология” / И. Н. Зотова. – Ставрополь, 2006. – 22 с. 7. **Зимняя И. А.** Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34.

А. О. Мамасва

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Розвиток мовленнєвої діяльності учнів тісно пов’язаний з їхнім соціокультурним розвитком, з формуванням у них не тільки комуникативної, а й соціокультурної компетентності, яка, на думку сучасних учених (О. Горошкіна, О. Кучерук, М. Пентилюк, О. Семенов, А. Ярмолюк та ін.), є інтегративним особистісним утворенням, що складається з таких чинників,

як знання, пов'язані зі світовою, національною, місцевою культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом; шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов; бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси; уміння організувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу; здатність до життєтворчості в певному лінгвосоціумі [2, с. 5 – 6].

Соціокультурна компетентність містить у своїй структурі такі компоненти, як лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий, лінгвополікультурний [1, с. 184]. Тому в сучасного школяра як мовної особистості необхідно формувати знання про рідну місцевість, свою країну, інші країни засобами відповідних текстів із соціокультурною тематикою, представленою в чинних програмах з української мови соціокультурною змістовою лінією.

Аналіз цієї змістової лінії спрямований на виділення своєрідного соціокультурного аспекту в роботі над розвитком мовлення учнів на уроках української мови. Цей аспект стосується соціокультурних умов користування мовою та пов'язаний зі знаннями про соціокультурні відомості й уміннями застосовувати такі знання в спілкуванні.

Відповідно до чинної програми з української мови соціокультурна змістова лінія є засобом опанування національних і загальнолюдських культурних та духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному й морально-етичному розвитку особистості, органічному входженню її в соціум. Ця змістова лінія передбачає добір, опрацювання й конструювання тематично та стилістично зорієнтованих текстів, що забезпечать розвиток комунікативних умінь і навичок [3].

Соціокультурна змістова лінія відповідає вимогам Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти та Державного стандарту базової і повної загальної середньої

освіти й реалізується у відповідному розділі програми, де її зміст представлений у вигляді сфер відношень, тематики текстів, тем висловлювань та орієнтовних вимог до рівнів соціокультурної компетентності учнів.

Соціокультурний аспект мовленнєвої діяльності ґрунтується на суспільній та культурологічній функціях мови, відображає взаємозалежний зв'язок „людина – суспільство – мова – культура” й полягає у вивченні мови на тлі приватного й суспільного життя. Мова вивчається як відображення культури, системи цінностей, взаємозв'язків з культурними надбаннями народів світу, при цьому українознавчий світогляд, як зазначає О. Кучерук, формує усвідомлення мови як духовно-культурної скарбниці народу [2, с. 4].

Соціокультурний аспект програми містить відомості, які розкривають феномен людини, людства, України й українства в їх самотності та інтегрованості у світі (основні світоглядні ідеї, ідеали, морально-етичні уявлення, естетичні уподобання, особливості менталітету різних етносів і зокрема українців, матеріали, пов'язані з історією, географією, екологією, матеріальною й духовною культурою тощо). Основні національні культурні й суспільні цінності, які сьогодні набувають універсального, загальнолюдського характеру, закладають інтеграційну основу навчання, виховання й розвитку учнів засобами української мови, наприклад, у п'ятому класі пропонують опрацьовувати такі сфери відношень: *Я і українська мова й література. Я і Батьківщина (її природа, історія). Я і національна культура (звичаї, традиції, свята, культура взаємин, українська пісня). Я і мистецтво (традиційне й професійне). Я і ти (члени родини, друзі, товариші). Я і ми (класний колектив, народ, людство). Я як особистість* [3].

Ці сфери відношень можуть бути реалізовані в мовленнєвій діяльності п'ятикласників під час роботи з текстами такої тематики: *Українська мова – один з найважливіших складників української культури. Дивовижний світ української природи. Єдність із рідною природою в різні пори року. Історичне минуле України на різних етапах розвитку українського народу. Історія мого міста, села – частина історії*

України. Запорозьке козацтво в українській історії й національній самосвідомості. Герої доби козацтва. Національна державна символіка України. Культурна спадщина України. Коріння української культури. Залишки Трипільської культури. Національні звичаї, традиції, обряди й свята – віковічні духовні засади розвитку народу. Багатство народної символіки. Народне українське мистецтво – вищий вияв творчого генія народу. Народні митці України. Родинно-побутова культура: структура, функції сім'ї, глибока й всеперемагаюча материнська, батьківська любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, родичів, прив'язаність до отчого дому. Моя школа, мій клас. Значення колективізму. Український народ. Людська спільнота. Покликання людини. Творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізація її творчого потенціалу. Видатні українці [Там само].

Аналіз таких текстів сприяє розвитку різних видів, форм і жанрів мовленнєвої діяльності учнів, установленню нетривалих соціальних контактів з використанням повсякденних увічливих форм привітання та звертання; відповідей на запрошення, пропозицію, вибачення; умінню ефективно спілкуватись у межах визначеної соціокультурної тематики, використовуючи вивчені мовні засоби, різні мнемонічні прийоми (жести, вираз обличчя, поза) та виконуючи необхідні супровідні дії.

З метою розвитку мовленнєвої діяльності учнів їм пропонують такі орієнтовні теми висловлювань: „Мова – найцінніший скарб, мудра берегиня народу”. „Чому треба берегти рідну мову”. „Із чого починається Батьківщина”. „Чому необхідно знати свою історію”. „Не хлібом єдиним живе людина”, „Народна пісня – душа народу”. „Краса врятує світ”, „Моя зустріч із прекрасним”. „Ой роде наш красний”, „Вірний приятель – то найбільший скарб” та ін. [3].

Ці теми сприяють тому, щоб учні вчилися ефективно спілкуватися в межах визначеної соціокультурної проблематики, використовуючи мовні засоби, різні мнемонічні прийоми та виконуючи необхідні супровідні дії; училися реалізовувати основні мовленнєві функції (зокрема, обмін інформацією) та реагувати на них, висловлювати свої погляди й ставлення за допомогою виучуваних мовних засобів.

Для активізації мовленнєвої діяльності школярів відповідно до соціокультурної змістової лінії варто надавати перевагу таким темам для створення самостійних висловлень, які були б пов'язані з життєвим досвідом учнів, зацікавлювали б їх, викликали прагнення поділитися думками, зближували реальну й навчальну мовленнєву діяльність, мали б чітке виховне спрямування тощо.

Заняття з української мови треба будувати так, щоб кожен з проведених видів роботи виконував свою роль у формуванні певного комунікативного вміння, щоб учні успішно оволодівали і монологічним, і діалогічним мовленням, спираючись на знання про текст, види мовленнєвої діяльності, стилі, типи, жанри мовлення, ситуацію спілкування, набували культури мовлення й спілкування.

Визначений у методиці навчання української мови соціокультурний принцип вимагає вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної та яскравої культури, відображеної в міфології, традиціях і звичаях, усній народній творчості, у творах красного письменства, а також акумульованої в перекладних літературних творах культур інших народів, трансформація учнем відомостей з мови, літератури, історії та інших предметів, власного життєвого досвіду, що здійснюється в процесі підготовки усних і письмових творів, під час виконання творчих робіт різних жанрів. З цією метою необхідно ретельно добирати, конструювати й систематизувати тексти з виразним виховним спрямуванням, пропонувати відповідну тематику творчих робіт, що передбачає формування патріотичних, морально-етичних, екологічних переконань і естетичних смаків.

Отже, соціокультурний аспект розвитку мовленнєвої діяльності учнів, регламентований соціокультурною змістовою лінією шкільної програми, відображає змістове наповнення мовлення школярів на уроках української мови, що сприяє формуванню соціально розвиненої мовної особистості, здатної ефективно володіти мовленням у різних ситуаціях спілкування.

Література

1. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів / О. Горошкіна // Вісн. Луган.

нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2010 – № 22 – Ч. II. – С. 183 – 189. 2. **Кучерук О.** Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема / О. Кучерук // Укр. мова і л-ра в шк. – 2014. – № 2(112). – С. 2 – 7. 3. **Українська мова 5 – 9 класи.** Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

Г. С. Тараканова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ СТОРИТЕЛІНГ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ

Для сучасної освітньої практики характерне все інтенсивніше спрямування на компетентнісний підхід, який передбачає набуття учнями знань, умінь і навичок для вільного володіння мовою як інструментарієм мислення й комунікації, а зрештою формує мовну особистість.

Розділ „Морфологія” займає чільне місце в шкільному курсі української мови, оскільки забезпечує досконале вивчення й уживання частин мови. Крім того, він містить лінгвістичні засади опанування синтаксису на морфологічній основі, має широкі можливості для засвоєння функційного навантаження кожної частини мови, вправного використання морфологічного ресурсу у власних висловлюваннях школярів.

Теоретичну й практичну базу реалізації компетентнісного підходу в мовній освіті закладено в працях таких українських і зарубіжних лінгводидактів, як О. Горошкіна, І. Гудзик, С. Караман, О. Кучерук, Т. Ладигенська, Л. Мацько, А. Нікітіна, С. Омельчук, Є. Пассов, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко та ін. Морфологію як розділ граматики, у якому вивчають явища, що характеризують граматичну природу слова як граматичної одиниці мови, аналізували І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, А. Загнітко, І. Кучеренко, М. Плющ, В. Русанівський та ін. Потреба в науково-методичному обґрунтуванні інноваційних шляхів формування

та розвитку мовної компетентності особистості зумовлює *актуальність* обраної теми.

Мета статті – дослідити використання методу сторітелінг у процесі вивчення морфології. Заявлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати можливості використання методу сторітелінг під час вивчення морфології; 2) дослідити його вплив на формування мовної компетентності.

Серед неформальних методів вивчення української мови все більшої популярності набуває сторітелінг.

Сторітелінг (*story* – історія; *telling* – розповідати) – це ефективний метод донесення інформації до аудиторії шляхом розповідання смішних, зворушливих або повчальних історій з реальними або вигаданими персонажами [5, с. 1].

Сторітелінгом зацікавлені і педагоги, і психологи в усьому світі, оскільки пояснення матеріалу у формі розповіді історій розвиває в учнів уяву, логіку та підвищує рівень культурної освіти. Історії дозволяють розповісти про те, як приймаються рішення та будуються стосунки. Через обмін історіями, вибудовуючи емоційні зв'язки, учні та вчителі створюють правильні й більш якісні взаємини.

Уперше метод сторітелінгу широкій аудиторії представив Девід Армстронг. Сутність його проста: „Найкращий спосіб презентувати власну ідею чи себе, передати знання чи мотивувати на діяльність – розповісти історію” [1, с. 1]. Під час розробки свого методу Девід Армстронг урахував той психологічний чинник, що історії більш виразні, цікаві й легше асоціюються з особистим досвідом, ніж правила або директиви.

В Україні дослідженням методу сторітелінгу почали займатися нещодавно й на сьогодні цей метод уважають інновацією в освіті.

Г. Гич зазначає, що сторітелінг – це спосіб впливу на людину через уміле розповідання історій. Сьогодні успішно застосовують роботу з учнями щодо навчання вміння захоплювальної розповіді, управління словами [2, с. 189].

Н. Гущина виділяє основні функції сторітелінгу в навчально-виховному процесі: об'єднувальна, комунікативна, пропагандистська, інструмент впливу, утилітарна.

Серед прийомів навчання розповіді історій дослідниця виділяє:

- основні: зразок, план, аналіз;
- допоміжні: запитання, нагадування, вказівка, заохочення, підказка;
- специфічні: запис розповіді учнів, придумування розповідей-мініатюр, об'єднаних однією дійовою особою тощо.

Види розповідей на словесній основі:

- розповідь на тему, запропоновану вчителем;
- розповідь за планом;
- розповідь за запропонованим початком;
- розповідь за опорними словами;
- складання казки за власним сюжетом [5, с. 1].

Історії повинні бути змістовними, логічно послідовними, точними, виразними, зрозумілими слухачам, самостійними, невеликими за розмірами.

Ю. Маковецька-Гудзь зауважує, що історії, які можна використати в освітньому процесі, поділяють на історії, написані оратором, і історії, написані аудиторією [3, с. 2].

На сьогодні в педагогіці метод сторітелінгу використовують в основному для вивчення іноземних мов.

Як показують дослідження, учителі української мови в застосовують цей метод у процесі вивчення лексикології, культури мовлення. Проте цей метод можливо ефективно використовувати й під час вивчення інших розділів української мови, зокрема морфології. С. Плясецька пропонує такі варіанти використання цього методу.

На одному з уроків запропонувати кожному учневі скласти розповідь на вільну тему, уживаючи, наприклад, не менше 20 дієслів чи прикметників. Або поміркувати над спільною історією, де будуть використані всі відомі класу синоніми до слова „дім”. Можна також поекспериментувати з молодіжним сленгом: пошукати разом синоніми до слова „класно” та включити їх в історію [4, с. 35].

Такі завдання значно збільшують словниковий запас учнів, впливають на правильність, точність і чистоту мови, розвивають усне та писемне мовлення. Також ефективна вправа, коли необхідно закріпити знання про окремі частини мови.

Доречним є використання лінгвістичних казок про частини мови під час вивчення морфології молодшими учнями (5 – 6 класи). Старшокласникам можна запропонувати скласти власні історії про життя й повсякденні турботи різних частин мови. Веселі персонажі таких казок та їхні звички учні запам'ятовують легше, ніж сухі визначення.

Можливим варіантом творчих завдань для учнів є написання історій на вільну тему з використанням певних частин мови (наприклад, історія повинна містити 10 якісних прикметників).

Варіантом застосування сторітелінгу є його поєднання з традиційними методами, наприклад, вивчити невелику тему за допомогою традиційних методів і запропонувати учням скласти історії, беручи за основу вивчені правила. Отже, варто закріпити вивчене й перевірити, як кожен учень сприймає тему, що вивчається, побачити, що лишилося поза увагою, і зосередитися на цьому на наступних уроках. Або навпаки: розказати учням кілька коротких історій і запропонувати їм самостійно вивести з цих історій граматичні правила. Полегшеним варіантом для слабких учнів може бути текст історії з допоміжними питаннями, відповівши на які, можна відтворити правило (наприклад, *Які питання любить ставити всім Іменник? – Хто? Що?; Що він любить робити? – Указувати на предмет і називати його; Яка його основна посада в реченні? – Підмет*).

Отже, метод сторітелінгу швидко здобуває прихильність педагогів. Використання цього методу на уроках української мови дає можливість відступити від граматичних правил і вправ і дати можливість учням бути активними співавторами уроків. Водночас, яку б тему не супроводжував сторітелінг, він сприяє розвитку мовлення, мислення й уміння вибудовувати логічні ланцюжки. Метод сторітелінгу допомагає підвищити ефективність уроків вивчення морфології й подолати проблему невміння учнів зв'язно висловлювати свої думки. Мистецтво сторітелінгу – це один з найприродніших і водночас найефективніших способів надати освітньому процесу особливої якості.

Література

1. **Аналіз** методу навчання StoryTelling [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=788263#1>. 2. **Гич Г. М.** Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ / Г. М. Гич / *Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / за ред. проф. А. Л. Ситченка. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – № 4(51). – С. 188 – 191. 3. **Маковецька-Гудзь Ю. А.** Storytelling в педагогічній практиці: розвиток комунікативного потенціалу [Електронний ресурс] / Ю. А. Маковецька-Гудзь. – Режим доступу : <http://kumlk.kpi.ua/>. 4. **Плясецька С. О.** Інтегративний та компетентнісний підхід до викладання предметів / С. О. Плясецька // *Метод. альм.* / за ред. Плясецької С. О. – Таврійськ, 2017. – № 5. – С. 35. 5. **Сторітеллінг** як ефективний варіант неформального навчання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ar25.org/article/storitelling-yakefektyvnyy-variant-neformalnogo-navchannya.html>

МОВНА ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ МОТИВІВ І ПОТРЕБ СПІЛКУВАННЯ

Т. С. Дегтяренко

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Сьогодні важливого значення набуває проблема комунікативної компетентності як узагальненої комунікативної властивості особистості, що охоплює розвинені комунікативні здібності та сформовані вміння й навички міжособистісного спілкування. Саме участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб значною мірою залежить від здатності до ефективної комунікації. Пріоритетною зараз є проблема навчання рідної мови на комунікативній основі як провідного компонента в структурі загальної підготовки й розвитку особистості.

Відповідно до основних положень чинної програми загальноосвітня школа має забезпечити формування комунікативної особистості – людини, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) [2].

Слово „компетентність” походить від латинського „competens” (competentic), що в перекладі означає належний, здібний. Українські вчені по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення у вітчизняній науковій літературі набуло визначення компетентності як сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [4, с. 2].

Комунікативна компетентність – це компетентність, яка характеризує те, наскільки ефективні здатності до спілкування людини з іншими людьми. По суті, це набір вимог до людини, які важливі безпосередньо для процесу спілкування – у цьому

суть визначення комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність – це складник життєвої компетентності, що „включає сукупність здатностей, пов’язаних з ефективним спілкуванням, а саме: володіння рідною та іноземними мовами, знання, уміння та навички, пов’язані із застосуванням засобів комунікації, наявність умінь, пов’язаних з розумінням психологічних особливостей спілкування, здатність і готовність до реалізації навичок уникнення та розв’язання конфліктів, володіння навичками самопрезентації” [3, с. 13].

Поняття комунікативної компетентності ввійшло в науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Д. Хаймзу. Теорія була орієнтована на визначення того, що має знати мовець, аби бути компетентним у спілкуванні. Саме з 70-х років минулого сторіччя й розпочалися інтенсивні дослідження проблеми комунікативної компетентності.

Основою комунікативної компетентності є знання, уміння та здібності, що зумовлюють успішність у комунікативній діяльності. Комунікативна компетентність особистості характеризується багатомірністю й може розглядатися як більш високий рівень комунікативного розвитку, коли новоутворення мають особистісний характер, а також визначає особливості суб’єктної позиції в професійній діяльності.

Функційно-мовне трактування комунікативної компетентності знаходимо в документах Європарламенту та Європейської Ради.

Відзначаємо, що під поняттям комунікативна компетентність слід розуміти комунікативну здатність, знання й уміння, досвід комунікативної взаємодії, що необхідно враховувати в навчанні української мови в основній школі.

Важливо, що комунікативна компетентність складається з мовленнєвої компетентності (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями), мовної компетентності (знання одиниць мови та правил їх поєднання), соціокультурної (передбачає засвоєння культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку), прагматичної (діяльнісної, стратегічної) компетентності (здатність до здійснення

мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стильових різновидів мовлення). Базою для формування комунікативної компетентності учнів у шкільному курсі української мови є мовна та мовленнєва.

Формування комунікативних умінь і навичок – це одна з провідних проблем методики навчання мови. Учені вбачають мету навчання рідної мови у формуванні комунікативної компетентності, що має глибокі історичні корені й є актуальною й зараз. Отже, основне завдання сучасного вчителя-словесника – підготувати учнів до спілкування в реальних життєвих ситуаціях, навчити їх здобувати знання самостійно з метою вдосконалення в галузі обраної майбутньої професії. Саме на уроках української мови вчитель повинен формувати в учнів уміння й навички українськомовного спілкування, передбачити досягнення ними такого рівня комунікативної компетентності, який був би достатнім для здійснення спілкування в певних комунікативних сферах. Пріоритетними у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи постають комунікативно-діяльнісний та комунікативно-прагматичний підходи (чітко виокремлені в теорії й методиці навчання мов як нові на початку 70-х років ХХ ст.), оскільки дають можливість розглядати мовну систему в тісному взаємозв'язку з умовами її використання, функціонування, засвоєння й тими змінами, що відбуваються в процесі спілкування.

Складниками комунікативної компетентності, на думку вчених, є:

1) орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, засновану на знаннях і життєвому досвіді індивіда;

2) спроможність ефективно взаємодіяти з довкіллям завдяки розумінню себе й інших;

3) адекватну орієнтацію людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, ситуації;

4) готовність й уміння будувати контакти з людьми;

5) внутрішні засоби регуляції комунікативних дій та знання, уміння й навички конструктивного спілкування;

б) внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [4, с. 4].

Отже, комунікативна компетентність становить структурний феномен, що містить і складові частини цінності, мотиви, установки, і соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння й навички.

Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків чи знакових систем. Тому розрізняють вербальну й невербальну комунікації, які використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього можна виокремити вербальний і невербальний рівень комунікативного складника компетентності в спілкуванні.

Вербальна комунікація використовує як знакову систему людське мовлення, природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що включає два принципи: лексичний і синтаксичний.

Невербальна комунікація включає три знакові системи: оптико-кінетичну (жести, міміка, пантоміміка), систему вокалізації (якість голосу, діапазон, тональність) й екстралінгвістичну (паузи, темп; організація простору й часу комунікативного процесу; візуальний контакт: частота обміну поглядами, тривалість, зміна статички й динаміки погляду, його уникання тощо).

Зрозуміло, що комунікативна компетентність передбачає також уміння інтерпретувати невербальні прояви інших людей.

У наукових дослідженнях виділяють інформаційний, лінгвістичний та діяльнісний наукові підходи до розуміння предмета комунікації і, відповідно, до визначення сутності комунікативної компетентності. Так, інформаційний спрямований на вивчення в основному психологічних особливостей прийому та передачі інформації, характеристик комунікатора й реципієнтів, засобів спілкування (як обміну інформацією). Очевидно, що такий підхід дозволяє слідкувати за ходом комунікативної взаємодії, відтворюючи її схему, але не відкриває її внутрішню природу і характер двосторонньої активності комунікантів.

У прибічників лінгвістичного підходу до комунікації в центрі уваги перебуває сфера мовної діяльності людини, вони розглядають мовний акт як основу комунікації, визначаючи розходження структур зовнішньої та внутрішньої мови [1, с. 13].

Також буде доречним визначити, що комунікативна особистість – це особистість, яка розглядається з погляду її готовності до мовленнєво-комунікативної діяльності, що виявляється в розвитку комунікативної компетентності учня.

Отже, комунікативна компетентність – це система внутрішніх (позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок) і зовнішніх ресурсів ефективної взаємодії (співпраця, переговори, розвиток позитивного ставлення до рідної мови, міжкультурної комунікації), що забезпечують здатність установалення та підтримки необхідних контактів з іншими людьми.

Саме шкільна мовна освіта покликана формувати особистість високої мовленнєвої компетентності, здатної до активного спілкування в усіх сферах сучасного життя. Завдання вчителя-словесника в цьому аспекті – виробляти в учнів уміння й навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, розвивати всі види мовленнєвої діяльності.

Досягти високого рівня комунікативної компетентності – це особливе завдання, що здійснюється впродовж навчання української мови в основній школі.

Література

1. **Вольфовська Т. М.** Комунікативна компетентність молоді як одна із передумов досягнення життєвої мети / Т. М. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13 – 16.
2. **Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти школи** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030.
3. **Єрмаков І. Г.** Розвивати життєву компетентність / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков // Шкільний світ. – 2005. – № 37. – С. 172.
4. **Леонова Н. С.** Мовно-комунікативна вправність учнів у вимірі компетентнісно орієнтованого навчання / Н. С. Леонова // Вивчаємо укр. мову та л-ру. – 2013. – № 1. – С. 2 – 6.

В. В. Сердечний

(ДНЗ „Севєродонецький професійний будівельний ліцей”)
**ЩЕ РАЗ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ДЕЯКИХ ФУТБОЛЬНИХ ТЕРМІНІВ**

Будь-який вид людської діяльності потребує свого понятійного апарата – сукупності специфічних спеціальних слів-термінів, які використовують для позначення предметів (знаряддя, інвентарю), рухів, понять. Почувши, наприклад, слова *демі пліє* (*demi plie*), *батман тандю* (*battement tendu*), ерудована людина, навіть не будучи фахівцем у цій галузі, може напевно сказати, що це терміни хореографії (художньої гімнастики, балету, бальних танців), а слова-терміни *шасі* (*châssis*), *лонжерон* (*longeron*) використовують в авіації.

Терміни мають бути легкими для сприйняття, доступними для розуміння, тому бажано, щоби їх основу складали слова рідної мови, а якщо це слова, запозичені з інших мов, то їх варто використовувати в тих випадках, коли вони інтернаціональні, однаково чи майже однаково звучать у різних мовах: *філософія*, *університет*, *гімназія* та ін.

Історія української спортивної термінології складається з кількох етапів [1]. На кінець XIX ст. припадає формування базису спортивної термінології, саме цей період характеризується бурхливим розвитку спорту як соціального явища і в Європі (переважно в Західній), і в Україні. Про це свідчать такі факти: розрізнені аматорські команди об'єдналися в спортивні федерації, формувалися єдині правила змагань, зароджувалася теорія і методика спортивного тренування. Разом з поширенням спорту з країн Західної Європи в Україну прийшла переважна більшість спортивних термінів (*волейбол*, *пінг-понг*, *баскетбол*, *старт*, *голкіпер* тощо). У 1 пол. XX ст. українська галузева термінологія поповнювалася словами й словосполуками з німецької, англійської, французької, польської, російської, угорської мов (*фізкультура*, *хокей*, *гонщик*, *фізрук*, *рекордсмен* тощо) [3].

„У Львові на початку 1914 року зусиллями „Січового Союзу” вийшов друком перший україномовний вишкільний підручник „Правильник Піхотинців”. Цю публікацію напрацювань галицьких парамілітарних січово-стрілецьких

організацій можна вважати однією з перших спроб творення української спортивної та військової термінології” [Там само].

Своєрідним був період 20-х та початку 30-х років ХХ ст., коли в Україні спостерігалася активна розбудова царини спортивного термінотворення. Визначальним було прагнення подолати розрив між науковою термінологією й термінологією практики спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. З’являються такі терміни та словосполучення: *відбиванка* (волейбол), *кошиківка* (баскетбол), *ситківка* (великий теніс), *гаківка* (хокей), *копаний м’яч* (футбол), *лещетарство* (лижний спорт), *наколесники* (велосипедисти), *біжня* (бігова доріжка), *скок у довжін* (стрибок у довжину), *скічня* (трамплін) тощо.

Творцем більшості цих термінів був Іван Боберський (1873 – 1947) – член Бойової управи УСС та чотар УГА, педагог, організатор, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури, організатор сокільсько-січового руху, автор підручників з фізичного виховання молоді. Іванові Боберському належить авторство назви „Пласт” (подібно до англ. „скаутинг”). Він не творив штучної спортивної термінології, механічно калькуючи іншомовні слова, а шукав повного тлумачення невідомих понять, прагнув в українській фізичній культурі українського духу й рідного вислову.

У 30-х роках ХХ ст. у СРСР українські спортивні організації були розпущені, спортивні діячі репресовані, розвиток національного спорту в Україні загалом загальмовано. Процес творення й засвоєння української спортивної термінології припинився, на заміну питомим термінам швидко прийшли запозичення й кальки з російської мови.

Переважаюча частина корпусу сучасної спортивної термінології сформувалася за радянської доби, визначальним соціолінгвістичним чинником якої було домінування російської мови, унаслідок чого окремі деривативні (похідні) та семантичні моделі термінотворення були скальковані з російських зразків (наприклад, *віджимання – відтискання*. Обидва варіанти, на наш погляд, некоректні. Правильно треба сказати так: *згинання – розгинання рук в упорі*). До екстралінгвальних чинників формування аналізованої термінолексики належить

також розвиток власне спорту та фізичної культури, соціокультурна та військово-політична ситуація в суспільстві.

Із відновленням Україною державної незалежності термінологічні проблеми в галузі фізичної культури не зникли.

За підрахунками вчених, питома лексика в галузі спорту становить 30%, 50% – це запозичення, решта 20% – інтернаціоналізми. Найбільше (42%) термінів походить з англійської мови, по 13% мають французьке та грецьке походження, 4% – німецьке, 3% перське, по 2% термінів запозичені з італійської, латинської, голландської мов, близько 1,5% термінологіки походить з японської та санскриту, менше ніж 1% слів становлять терміни з португальської, іспанської, норвезької, шведської, ескімоської, китайської, татарської мов.

Серед спортивних термінів-запозичень трапляються такі, що походять з кількох мов, як-от: *аквабол* (з лат. мови *aqua* ‘вода’ й англ. *ball* ‘м’яч’); *скейтбординг* (з англ. *skat* від *skate* ‘кататися, ковзатися’ і гр. *drom* від *dromos* ‘місце для бігу’) [3].

Наш динамічний час, час бурхливого розвитку інформаційних технологій, дає багато матеріалу, часто полемічно-дискусійного плану, щодо мовних тенденцій узагалі і формування корпусу спортивної термінології зокрема. Через обмеженість обсягу статті хотілося б висвітлити лише такі, на нашу думку, взаємопов’язані проблеми сучасної спортивної термінології, як: „старіння” термінів або іншими словами „вичерпність потенціалу слів”, а також заміна запозичених слів-термінів питомими українськими відповідниками.

1938 року чи не першим у СРСР художнім твором спортивного спрямування побачив світ роман Л. Кассиля „Вратарь республики”. І хоча лише 1990 року, уже як „Воротар республики”, цей твір вийшов українською, але його, навіть не зважаючи на такий великий проміжок часу між двома виданнями, можна вважати базисним щодо тенденцій використання спортивних термінів (ідеться про їх „старіння”), принаймні, одного виду спорту – футболу, тому що за тих часів формування корпусу української термінології відбувалося паралельно з російською, під її впливом. Приміром, у першому розділі роману „Хто це такий – Кандідов?” уже в другому абзаці читаємо таке: „... Коли рупори стадіону оголосили, що

воротаря першої збірної, який вибув зі гри, замінить Кандідов (завод „Гідраер”)... Травмований **воротар** Колосков, на прізвисько Старий, що залишав поле, був незмінним стражем футбольних воріт столиці і вважався найкращим **голкіпером** країни [Кассіль, с. 3]. На цій же сторінці пояснено: *голкіпер* – воротар футбольної команди. Дійсно, довгий час гравці команди мали в нас англійські назви: *голкіпер* ‘воротар’, *беки* ‘захисники’, *хавбеки* ‘півзахисники’, *форварди* ‘нападники’.

Хоча в романі описано події 20 – 30-х років ХХ ст., тобто часів масового поширення футболу (а з ним й англомовної термінології до нього), автор подає виноску до слова *голкіпер*, цим підкреслюючи, що вже в ті часи запозичені слова потроху виходили з ужитку, наприклад, слово *голкіпер* трапляється в тексті 13 разів, а слово *воротар* – 48 [Кассіль]. До речі, у романі „Воротар республіки” можна відстежити частоту вжитку іншомовних слів та слів українського походження в різних стилях мовлення: діловому – спортивний репортаж, стаття в журналі та інше й побутовому – діалоги гравців команди, уболівальників, роздуми персонажів твору.

Проаналізувавши інший твір, роман чеського письменника Карела Полачека „Чоловіки в офсайді”, який вийшов в українському перекладі 1972 року, щодо наявності в ньому запозичених футбольних термінів, приміром, того ж самого слова *голкіпер*, бачимо його цілковиту відсутність у тексті, натомість слово *воротар* та його похідні трапляються в ньому 10 разів [ПК]. Зрозуміло, що на частоту вживання слів іншомовного походження в тексті могла вплинути й творча інтерпретація тексту-оригіналу перекладачем, однак можна стверджувати, що запозичені слова-терміни (принаймні, у царині спорту) із часом мають тенденцію замінюватися на слова-терміни рідної мови як такі, що мають набагато більший мовний потенціал.

Щоб ще раз підтвердити цю думку, хотілося б висвітлити таку проблему, як „штучність” слів-термінів іншомовного походження, почасти складність їх органічного вплетення в конструкції української мови. Скажімо, як правильно сказати: *забити гол* чи *забити м’яч*? Практика показує, що в сучасній українській мові на позначення ситуації взяття воріт у футболі

й деяких інших подібних іграх уживають два вирази – *забити гол* і *забити м'яч*. Проте в багатьох мовців є сумніви щодо правомірності вживання вислову *забити гол*. Слово *гол* запозичене з англійської мови через російську, і в цьому, на наше переконання, корінь лиха. *Гол* – це „очко, що дістає команда, яка заганяє м'яч у ворота іншої команди” [ВТССУМ, с. 249]. Тут же подано стійке сполучення слів *забити (пропустити) гол* ‘ввести в чужі (або пропустити у свої) ворота м'яч або шайбу’ [Там само]. Це тлумачення, зрештою, зводиться до поданого в *Толковом словаре русского языка* Д. Ушакова, перший том якого вийшов у світ 1934 року і який уперше фіксує слово *гол* у російській мові [5]. Визначення семантики слова *гол* у словниках не дає можливості пояснити вживання звороту *забити гол* (рос. *забить гол*), оскільки, дійсно, очко забити у ворота не можна, забивають у ворота все-таки м'яч або шайбу. Це наводить на думку, що визначення семантики слова *гол* у сучасних словниках української та російської мов не зовсім точне, воно має відмінності. Краще було б, на наш погляд, подавати таке тлумачення: ‘взяття воріт, забивання м'яча (шайби) у ворота суперника’, як це й зроблено в словниках англійської, польської та деяких інших мов. Крім того, зауважимо, що відповідне англійське слово мало два значення: ‘ворота’ і ‘мета, ціль; гол’. Можливо, саме цей факт сприяв вільнішій сполучуваності слова *гол* в обох мовах, завдяки чому став можливим вираз *забити гол*, тим більше, що *гол* – це, власне, і є забитий м'яч (точніше – його наслідок).

Отже, у сучасній українській мові звороти *забити гол* і *забити м'яч* є рівноправними варіантами. Але в офіційних матеріалах, перетворюючись тим самим на термінологічне словосполучення, переважає варіант *забити м'яч* [2].

Загалом сліпе калькування значення запозиченого слова через треті мови призводить до плутанини під час їх подальшого використання в різних мовних конструкціях. Слово *м'яч* праслов'янського походження: мАчь, болг. *мѣчка* ‘хліб із сиром у формі кулі’, сербохорв. *меча* ‘щось м'яке, м'якуш хліба’, словенськ. *тѣс* (род. в. *тѣса*) ‘мяч’, чеськ. *тіс*. ‘щось зім'яте, стиснуте’ від *см'якати* ‘стиснути’; пов'язане з *м'який* [4].

Зрозуміло, що для українця більш органічним буде словосполучення *забити м'яч/забити м'яча*, бо із самого значення слова *м'яч* виходить, що то щось кулясте, яке можна бити, штовхати, копати ногою, зрештою, забити цю кулю (м'яч) у ворота. А фраза *забити гол*, на нашу думку, – це лінгвістичний перевертень. Якщо *забити гол* – це *забити очко*, то такий вислів не властивий українській мові: очко здобувають. Нагадаємо, слово *гол* в англійській, як ішлося вище, означає ще й ‘ворота’; тому абсурдно буде звучати вислів: *щоб здобути для своєї команди бал, потрібно забити ворота*. Природнішим у цьому випадку буде вживання словосполучення *забити м'яч у ворота суперників*.

Отже, удосконалення правил використання спортивної термінології в мовленні потребує врахування національних та інтернаціональних традицій сполучуваності, виявлення їх *взаємовпливу, оскільки одна з принципових засад термінотворення – дбати про національне вираження термінів – зовсім не означає, що треба вирвати українську спортивну термінологію з міжнародного контексту.

Джерела

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с. **Кассіль** – Кассіль Л. А. Воратар Республіки : роман / Л. А. Кассіль ; пер. з рос. С. В. Новохатський. – К. : Молодь, 1990. – 272 с. **ПК** – Полачек Карел. Чоловіки в офсайді (3 життя клубних уболівальників) : роман / К. Полачек ; пер. з чес. Р. Тимченко. – К. : Молодь, 1972. – 184 с.

Література

1. **Породько-Лях О.** Етапи розвитку української спортивної термінології [Електронний ресурс] / О. Породько-Лях, М. Кудря. – Режим доступу : <file:///C:/Users/admin/Downloads/83141-174838-1-SM.pdf>. 2. **Ткаченко В. А.** Як правильно: забити гол чи забити м'яч? [Електронний ресурс] / В. А. Ткаченко. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine34-24.pdf>. 3. https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_спортивна_термінологія. 4. <https://uk.wiktionary.org/wiki/м%27яч> 5. <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid>.

Л. Ю. Тарарива

(Лисичанський педагогічний коледж)

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАЦІЇ СТУДЕНТІВ У СУЧАСНОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Сучасний розвиток інформаційних технологій, поширення віртуальних інтернет-просторів, спільнот, які об'єднують групи незалежно від гендерних особливостей та пізнавальних інтересів, дозволяють кардинально змінювати підходи до організації комунікації цифрового покоління. З поширенням альтернативних навчальних середовищ, які пропонує кіберпростір, з'явилися передумови для наукового обґрунтування, опису практичної реалізації нових форм комунікації, у якій стратегічним завданням викладача (модератора) є створення віртуального середовища, що спонукає студентів до колаборації.

В основі колаборації є педагогіка співробітництва, яку розробляли в різні роки В. Сухомлинський, А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, К. Роджерс. Проблемою організації колаборативного навчання займалися Н. Дементієвська, В. Дьяченко, Н. Морзе, О. Ярошенко. Сучасне обґрунтування поняття комунікації подано в працях А. Буряченка, В. Тинного, Л. Лещенко та ін.

Узагальнюючи наукові розробки з проблеми організації нових форм комунікації, визначаємо стратегічним створення віртуального освітнього середовища – інформаційного простору в мережі Інтернет для здійснення колаборативного навчання в різних формах, що ґрунтується на принципах активності, ініціативності та суб'єктності студентів.

Мета статті – здійснити опис нових форм комунікації в інтернет-просторі й висвітлити практичну реалізацію створення середовища для спілкування. Відповідно до мети сформульовано *завдання* студії: методичне обґрунтування технології організації нових форм комунікації; визначення особливостей і специфіки такого виду діяльності; практична реалізація комунікації в нових середовищах.

Організація комунікації в інтернет-просторі має на меті формування вмінь студентів працювати з інформацією, мислити критично та креативно, розуміти особливості мережевого

середовища, ефективно функціонувати в команді, вирішувати конфлікти, бути підприємливим, ухвалювати оптимальні рішення, розуміти глобалізований світ і його виклики тощо.

Викладач створює простір, який дозволяє учасникам освітнього процесу спільно зберігати й використовувати інформацію та колективно працювати над поставленими завданнями. Створення середовища й необхідні ресурси, налаштування необхідних додатків, вивчення особливостей інтерфейсу мають уможливити реалізацію виконання конкретного виду діяльності.

Прикладами віртуальних середовищ та інструментів для організації комунікації студентів визначаємо такі: ресурси, які дають можливість спільного доступу до документів; інтерактивні дошки з можливістю одночасного редагування; інтерактивна мапа для встановлення міток; бібліотеки навчального контенту; форми для створення опитувань, тестів; блогосфера з відповідним навчальним контентом; соціальні мережі; платформи для створення медіапродуктів; середовища для створення ментальних карт, діаграм тощо; віртуальні перекладачі; платформи для створення інтерактивних плакатів; платформи міжнародних проєктів. Використання визначених віртуальних середовищ дає можливість реалізувати освітні завдання за умови чіткої й якісної підготовки такого середовища викладачем, а саме: зрозуміле завдання, інтерфейс, етапи, кінцевий продукт у запропонованих віртуальних середовищах, діагностика. Важливим є й вибір форм занять для впровадження інтернет-комунікації. Після вибору викладачем віртуального середовища й форми проведення заняття необхідним і важливим є робота над змістовою частиною (контентом) заняття, яке повинно мати чітку структуру, має бути зрозумілим, відповідати віковим особливостям групи тощо. Метою навчання має стати реалізація освітніх завдань у процесі спільної діяльності (колаборації). Під час колаборативного навчання важливим є „...акцентуалізація не на індивідуальному завершенні завдання як під час кооперативної взаємодії, а на динаміці розвитку співпраці в рамках колаборативної групи” [1, с. 66].

Процесуальна частина (технологічний процес) полягає в залученні учасників навчання до виконання завдань

у віртуальному середовищі, а також налагодження якісної комунікації.

Наступним кроком є презентація результатів. Цей етап уможливорює навчання студентів проводити пар-кампанії свого продукту, визначати його сильні сторони, фіксувати недоліки й можливості вдосконалення своєї роботи. Не менш важливим є вибудова системи діагностики виконаної роботи, якість кінцевого продукту та його оцінювання.

Два типи реалізації інтернет-комунікації залежать від наявності або відсутності контактного етапу під час виконання проектної роботи. Так, виокремлюємо гетерогенний (гібридний) тип, при якому поєднуються робота у віртуальному середовищі й у традиційній навчальній аудиторії, що уможливорює, наприклад, додаткове консультування, надання інструкцій, аналіз роботи тощо. Гомогенний (однорідний) тип характеризується реалізацією етапів виключно у віртуальному просторі. Цей тип використовують у тих випадках, коли учасники колаборації територіально віддалені й контактна комунікація унеможливлена, що фіксуємо під час організації міжнародних проектів, коли одночасно над завданнями працюють учасники – представники різних країн світу.

Пропонуємо креативний формат такої роботи, який апробовано в педагогічній роботі: віртуальна кав'ярня (організація спільної роботи й комунікації у віртуальному середовищі, обговорення, наприклад, літературних текстів, новин тощо); дорожня карта (вибудова карти спільних дій для впровадження проекту); творчий батл (віртуальна дискусія, обмін відео, змагання за кращий продукт, інтерпретацію, декламацію тощо); віртуальна туристична подорож (вибудова маршруту за допомогою віртуальних карт, запис відео з різних куточків світу); чат-кімната (обговорення, дискусія в соціальних мережах, месенджерах); воркшоп (створення тезауруса, спільних літературних творів, банерів тощо); „Філологічний фітнес-клуб” (практикум у віртуальному середовищі, визначення кількості „підходів” для тренування, робота над граматичними явищами тощо); віртуальна зустріч (організація зустрічей з педагогами, діячами культури, налагодження ефективної комунікації); IT-студія (створення блогів, програм,

тестових платформ); філологічне „полювання” (пошук помилок у запропонованих текстах на інтернет-платформах, рейтинг на більше „вполювання” помилок); валіза знань (збирання інформації в Інтернеті на запропоновану тему, комплектування „валізи знань”); флешмоб-селфі з граматичним явищем (поширення фотографій учасників із, наприклад, словами, які необхідно запам’ятати, які найчастіше пишуть неправильно); персоніфікація предметів (написання есе у віртуальному середовищі від першої особи неживої істоти, наприклад, монолог студентської залікової книжки, мобільного телефону, планшету тощо); інтернет-фішинг (від англ. *fishing* – „ловити рибу” – віднаходження в інтернет-просторі визначених явищ, наприклад, лексичних структур (оказіоналізмів, перифраз, неологізмів тощо); груповий щоденник успіху (створення в спільному файлі щоденника вражень, групових досягнень, побудова графіка індивідуального зростання); дошка рефлексії (за допомогою інтерактивної віртуальної дошки обмін думками, емоціями, враженнями); вирощування „дерева знань” (знаходження інформації з визначеної теми, накопичення, знань); створення віртуального інтернет-магазину методичних ідей; веб-квест (гра у віртуальному просторі, проходження окремих етапів для досягнення мети); віртуальна тематична вечірка (організація спільної зустрічі у віртуальному середовищі, спрямованої на досягнення навчальних цілей).

Гетерогенний тип роботи дає можливість студентам стати суб’єктами освітнього процесу, навчитися самостійно вибудовувати навчальну траєкторію, вирішувати визначені завдання, координувати роботу колаборативної групи, відповідати за загальний результат, користуватися сучасними інтернет-платформами, удосконалювати медіаграмотність, вибудовувати стосунки між учасниками групи на засадах поваги, толерантності, безконфліктності. Поєднання контактного й безконтактного навчання дозволяє студентам реалізувати навчальні завдання комплексно: побудувати інтернет-колаборативну групу з конкретними завданнями для виконання, а також налагодити предметну комунікацію, що значно покращить загальні результати роботи.

Гомогенний тип упровадження технології уможливило спілкування й налагодження комунікації з учнями й студентами навчальних закладів із різних країн. Неможливість контактної зустрічі через територіальну віддаленість не впливають на об'єднання груп і виконання спільних проєктів. Участь у міжнародних проєктах є створенням такого віртуального освітнього середовища, яке дозволяє організувати комунікацію й реалізовувати завдання у вивченні мови, культури, технологій тощо. Серед найпоширеніших платформ, на основі яких можливий проєктний тип роботи, визначаємо eTwinning Plus, ePals, PenPal Schools, Generation Global та ін.

Гомогенний тип технології VECL уможливило розширення простору комунікації студентів, поєднання територіально віддалених навчальних аудиторій, поглиблення знань про культурний світ різних країн, освітні цілі й завдання навчальних закладів, віднайдення спільних завдань. Цей тип допомагає вийти за межі традиційного аудиторного навчання й вибудувати нову траєкторію отримання досвіду, формування навичок XXI століття.

Розвиток сучасної освіти вимагає постійного пошуку нових технологій навчання, які забезпечуватимуть високий якісний показник знань студента, розвиток пізнавальних умінь, креативності, підвищення мотивації до набуття та продукування нових знань, креативності, критичного мислення, здатності розв'язувати проблеми, розвитку комунікативних умінь, ІКТ-обізнаності, використання медіаресурсів, медіаграмотності, інноваційності, лідерства.

Література

1. **Кожушко С.** Стратегії колаборативного навчання у вищому навчальному закладі / С. Кожушко // Молодь і ринок. – 2014. – № 5(112). – С. 65 – 70.
2. **Малицька І. Д.** Віртуальні освітні спільноти як ефективний засіб формування ІКТ-компетентностей: зарубіжний досвід / І. Д. Малицька // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – № 6. – С. 29 – 40.
3. **Половая Н.О.** Віртуальне навчання як головний вектор нової інформаційної епохи / Н. О. Половая // Соціологія. – 2015. – № 10(126). – С. 92 – 97.

Н. В. Янчук

(Житомирський державний
університет імені Івана Франка)

НОРМАТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодення ставить перед українськими громадянами завдання вільного володіння українською мовою, її свідомого використання на всіх рівнях, що й висуває відповідні вимоги до фахової підготовки спеціалістів усіх сфер діяльності.

У цьому контексті зростають вимоги до мовно-мовленнєвої підготовки фахівця, якому повинна бути притаманна висока культура фахового мовлення як основа формування мовної особистості взагалі та її мовно комунікативної компетенції зокрема, адже під мовною особистістю розуміють „людину, яка виявляє високий рівень мовної й мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людину, здатну репрезентувати себе в суспільстві засобами мови” [5, с. 349].

Формування мовної особистості в сучасних умовах набуває певної специфіки: це повинна бути особистість, яка „наділена здібністю створювати і сприймати тексти, що різняться між собою: а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною й точністю відображення дійсності; в) певною цільовою спрямованістю” [2, с. 71], а також ще й володіє мовно комунікативною компетенцією, яка, на думку К. Климової, визначається як „сукупність вимог, що містить: 1) систематизовані знання про мову як найвище надбання цивілізації; 2) знання правил мовного спілкування; 3) знання норм сучасної української літературної мови, уміння і навички оптимального використання цих знань у професійному спілкуванні, спроможність до рефлексії, розвинуте „чуття мови”; 4) уміння й навички правильної побудови зв’язних текстів, зумовлених потребами професійної комунікації; 5) уміння користуватися інформаційно-довідковими джерелами для українськомовного самонавчання і самовдосконалення” [3, с. 37 – 38].

Сучасна мовна особистість повинна володіти не лише системою лінгвістичних знань, умінь і навичок, необхідних для

ефективного спілкування, а й знаннями з відповідного фаху: сучасні комунікативні процеси вимагають від його учасників відповідної мовної та позамовної компетенції, адже якщо людина не володіє певною сферою знань з її поняттями, категоріями і термінами, то вона неспроможна реалізуватися як фахівець. Але основою такого спілкування повинні бути мовнокомунікативні вміння й навички правильної побудови зв'язних текстів, що зумовлені потребами професійної діяльності.

У контексті цього зазначимо, що формування мовної особистості ґрунтується на системному вивченні лінгвістичного матеріалу як основі відповідних мовленнєвих умінь і навичок. Мовна особистість повинна володіти бездоганим мовленням, яке відповідає всім комунікативним якостям: правильність, точність, доречність, логічність, чистота, багатство. Крім зазначених, про належний рівень сформованості мовної особистості свідчать також бездоганність і зразковість мовлення, вміння якнайкраще та якнайповніше використовувати різноманітні виражальні засоби мови в спілкуванні. Першочергова ж роль у цьому належить правильності, яка є „основною ознакою сформованості його мовнокомунікативної професійної компетенції, оскільки передбачає систематизовані знання літературних норм сучасної української літературної мови і вміння їх використовувати практично” [Там само, с. 87].

На думку Л. Мацько, „мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок” [4, с. 6], формування яких відбувається шляхом засвоєння основних знань про мову як найвище надбання цивілізації, її основних одиниць і правил їх функціонування.

Тому мовно-мовленнєві знання, вміння й навички вільного використання основних мовних одиниць і правил їх функціонування в подальшій фаховій сфері й повсякденному житті виробляються шляхом засвоєння мовних норм. Отже, мовна особистість формується, передовсім, на заняттях з української мови в процесі системного вивчення лінгвістичного матеріалу, орієнтованого на його практичне використання й розуміння функціональної ролі лінгвістичних

засобів, адже важливо не лише вивчити окремі лінгвістичних одиниці та явища, а й засвоїти специфіку їх функціонування в мовленні, що в кінцевому результаті якнайповніше сприятиме реалізації комунікативної функції мови. Як відомо, вивчення мови передбачає функціонально-комунікативну спрямованість: мова як засіб спілкування функціонує в дії, тобто в мовленні, яке повинно бути правильним і відповідати мовним нормам. Нормативним вважають мовлення: „1) яке відповідає системі мови, не суперечить її законам; 2) у якому варіант норми володіє новими семантико-стилістичними можливостями, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову й вичерпну інформацію; 3) не допущено стилістичного (і стильового) дисонансу; 4) у якому правомірно застосовано норми з іншого стилю; 5) у якому не допущено змішування норм різних мов під впливом білінгвальної мовленнєвої практики мовця” [1, с. 247 – 248].

Під поняттям мовної норми розуміють „сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови й суспільства” [6, с. 420]. Норма як загальне поняття ґрунтується на конкретних правилах, що відображають специфіку використання мовних засобів, які належать до відповідних рівнів мовної системи, у різних видах мовленнєвої діяльності – на рівні усного та писемного мовлення.

Мовець повинен чітко усвідомлювати, що забезпечення нормативності мовлення досягається не лише розумінням типів та суті мовних норм, а й чіткою диференціацією сфер їх застосування. Зокрема, орфоепічні та акцентуаційні норми покликані забезпечити культуру усного мовлення. У писемній сфері зростає роль графічних, орфографічних та пунктуаційних норм. Інші ж типи мовних норм, як-от: лексичні, граматичні та стилістичні – сприяють виробленню безпосередніх умінь і навичок правильної побудови зв’язних текстів, зумовлених потребами професійної комунікації, що можуть функціонувати і в усному, і в писемному мовленні.

Поряд з досконалим володінням усіма лінгвістичними засобами мовлення необхідно також виділити стильову диференціацію мовлення, адже чітке знання стилів сучасної

української літературної мови не лише сприяє виробленню вмій і навичок регулювання вибору слова або граматичних форм відповідно до їх функціонального навантаження, а й забезпечує процеси подальшої комунікації на високому рівні.

Мовна особистість повинна прагнути також і мовної досконалості, що досягається постійною, наполегливою роботою над оволодінням мовою та її нормами, прагненням правильно спілкуватися рідною мовою. Свідченням нормативної літературної мови та її високої культури, якою повинна володіти мовна особистість, є такі характеристики, як правильність, зразковість і досконалість, адже вільне володіння мовою передбачає, перш за все, засвоєння літературних норм, що діють у мовній системі в певний період. До них належать правильна вимова звуків і звукових комплексів, правила наголошування слів, лексико-фразеологічна, граматична, синтаксична нормативність, написання відповідно до правописних і пунктуаційних норм.

Як бачимо, вивчення норм сучасної української літературної мови та на основі цих знань – вироблення вмій і навичок їх вільного застосування в практиці професійного спілкування, зокрема й задля побудови зв'язних текстів, зумовлених потребами професійної комунікації, є основою формування мовної особистості, її мовнокомунікативної компетенції як важливого складника подальшої професійної діяльності.

Література

1. **Бабич Н. Д.** Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Л.: Світ, 2003. – 432 с.
2. **Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987. – 264 с.
3. **Климова К. Я.** Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: монографія / К. Я. Климова. – Житомир: ПП „Рута”, 2010. – 560 с.
4. **Мацько Л.** Актуальні проблеми становлення та розвитку мовної особистості на уроках рідної мови / Л. Мацько // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів: зб. наук. пр. – Рівне: Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад.

С. Дем'янчука, 2006. – С. 5 – 9. 5. **Методика** навчання української мови в середніх навчальних закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с. 6. **Українська** мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 820 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ: ТРАДИЦІЇ, ДИСКУСІЇ, ІННОВАЦІЇ

О. О. Бровко

(Київській університет імені Бориса Грінченка)

ХУДОЖНІ МОДЕЛІ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ УЧАСНИКІВ „КОРОНАЦІЇ СЛОВА”

Актуальність дослідження сучасних текстів зумовлена необхідністю формування критичного підходу до конструктивних і деструктивних способів збереження пам'яті про свою культуру, відбитих у літературі; пропозиціями практичних моделей прочитання творів, у яких розкрито, як особистість зберігає чи формує свою ідентичність – етнічну, культурну, національну, громадянську, європейську, аксіологічну, „розсіяну”, „плинну”, его-ідентичність та ін.

Специфіка ідентичностей є значущим предметом вивчення в класичних дослідженнях Ч. Тейлора „Джерела себе”, Е. Д. Сміта „Національна ідентичність”, есеях Е. Саїда „Думки про вигнання”, К. Гайна „Два розмисли про мандри й вигнання”, студії Ф. Фукуями „Ідентичність і міграція” та ін.

Об'єктом дослідження є романістика сучасних українських авторів – учасників Міжнародного літературного конкурсу „Коронація слова”. *Предмет* дослідження – вербалізовані об'єкти ідентичностей, а також рефлексії науковців з проблеми типології ідентичностей. Це дає змогу вивчати і вписувати художні тексти в актуальні світоглядні, соціокультурні, культурно-історичні, націокультурні, теоретико-методологічні системи, виділяти їхні унікальні (етнонаціональні) й універсальні (загальнолюдські) ознаки.

Героїня роману Наталки Доляк „Заплакана Європа” від реалій радянського життя зі страхом перед КДБ, таємним прослуховуванням передач „Голосу Америки”, кількогадинними чергами під впливом коханого погоджується втекти за кордон [3]. Роман було подано до участі в Міжнародному літературному конкурсі „Коронація слова” в 2011 р. під назвою „Біженка”. Через жіночу історію Людмили Бабенко висвітлено проблеми еміграції, збереження національної ідентичності,

описано труднощі і принади життя на чужині. Тут і розповіді про роботу, і сцени депортації, і особистісні стосунки. Не нав'язливо, але послідовно в романі розгортається тема української державності та національного виховання. Загалом твір відзначається переконливістю характерів, реалістичністю художнього зображення, добротною мовою.

Проблемі самоідентифікації у свідомості емігранта присвячено роман Ірини Власенко „Чужі скарби”, який на „Коронації слова – 2017” отримав спеціальну відзнаку Київського університету імені Бориса Грінченка. При вивченні художньої літератури важливими є адаптаційні та інтеграційні практики митців, які в мистецькому полі описали, проаналізували, осмислили проблеми ідентичності, що може служити для створення моделей і сценаріїв позитивної культурної реконструкції та формування громадянської ідентичності в сучасній Україні. „Спочатку, – коментує Ірина Власенко, – роман називався „Повернення можливо”, потім „Вороття”, і головна думка його полягала в тому, що ми завжди повертаємося туди, звідки прийшли. Де б не мандрували, з ким би не стикалися, як би не змінювалися протягом життя, ми завжди повертаємося в те небуття, з якого появилися на світ. Ми повертаємося до самих себе” [1].

Текст Ірини Власенко розгортається в контексті утвердження україноцентричної інтенції. Зокрема, у розмовах із захопленим історією слов'янських народів П'єром (Петром) у Люксембурзькому парку юна студентка філософського факультету Сорбонни Анні Щербініна дізналася для себе чимало нового: „Що могло чекати київську княжну в брудному, темному Парижі, населення якого налічувало близько п'ятнадцяти тисяч осіб, тоді, як в Києві жило – п'ятдесят. Київська Русь у той час – одна з найбільших і наймогутніших держав Європи. У Києві вже була вибудувана Софія (Софійський собор), Золоті ворота та Десятинна церква. Як раз закладався Печерський монастир. Сьогодні він один з найдавніших і найбільших в Європі. Анна звикла до просторого й чистого міста з золотими маківками церков, та була неприємно здивована тісному Парижу, з його брудними вуличками й відсутністю елементарної чистоти. Три вулиці,

чотири двори, насправді Генріх – „володар двору”, так у перекладі з давньогерманської звучить його ім’я” [6].

У романі авторка поєднує монологічне мовлення, описово розповідну композиційну форму, вставні топонімічні перекази лінгвістичної та культурологічної тематики, екскурси в історію Київської Русі, доби козаччини, рецепцію подій в Україні 2014 – 2016 рр., роздуми про національну, європейську, антиімперську ідентичність українців. Звернімося до роману Ірини Власенко: „Якось зовсім непомітно для себе Анні стала мислити іншими категоріями. Ні, вона залишилася парижанкою та любила своє рідне місто. Але щось змінилося в цій любові. Спостерігаючи за боязким хвилюванням парижан після терактів, вона бачила, як реагує на події світ, та їй ставало гірко від того, що в милій їй серцю Україні практично те ж саме відбувається вже більше двох років, гинуть тисячі людей, і світ не стає на вуха. Він просто висловлює свою стурбованість. Чому? Тому що Париж – це не Київ? А Франція – це не Україна?” [6].

Текст Ірини Власенко вирізняється увагою до потреби сучасної людини осмислити минуле своєї країни, звільнившись від імперських міфів. „І не важливо, що держава втрачала свої кордони і переходила під владу Орди, Литви, Польщі, Московії, народ, що населяв ці території, ніколи не втрачав своєї самобутності. Ген свободи і гідності не має кордонів, він у крові народу, який живе на цій землі” [7].

Серед художніх творів, присвячених актуальній проблемі національної ідентичності українців, вирізняється роман-тревелог О. Гавриша „Блукаючий народ” (2012) – історії з життя української діаспори на Балканах. Рефлексією над питаннями травмованої ідентичності в умовах тоталітарних суспільств є антиутопія О. Чупи „Акваріум” (2015) [4].

Романи, присвячені проблемі збереження національної ідентичності, потенційно потрапляє під різні перехресні погляди: геополітичний, екзистенційний, онтологічний, антропологічний, що може стати предметом подальшого літературознавчого дослідження.

Література

1. **Власенко І.** Про що книга „Чужі скарби” / Ірина Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://h.ua/story/445424/>. 2. **Власенко І.** Чужі скарби : роман. – Х. : Віват, 2018. – 320 с. 3. **Доляк Н.** Заплакана Європа / Наталка Доляк. – Х. : Книжк. Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 288 с. 4. **Проблема** ідентичностей у сучасній українській літературі: виміри „Коронації слова” : монографія / наук. ред. Н. І. Богданець-Білоskalенко, О. О. Бровко. – Чернівці : Видав. дім „Букрек”, 2018. – 224 с.

А. О. Єдаменко

(Київський університет імені Бориса Грінченка)

ОБРАЗ СТЕПУ В ПРОЗІ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Земля сполоханих риб і степових птахів.

Земля золотих пшениць і палених трав

С. Жадан

Науковою проблемою є з'ясування засобів зображення образу степу в романах „Ворошиловград” та „Інтернат” С. Жадана. До подібних досліджень варто віднести статтю М. Назаренка „Landscape-novels” Майка Йогансена і Сергія Жадана”.

Метою праці є осмислення ідіостильових особливостей зображення степу у творчості Сергія Жадана.

Об'єктом дослідження є романи Сергія Жадана „Ворошиловград”, „Інтернат”. *Предмет* дослідження – художні засоби створення образу степу.

Теоретико-методологічною основою слугують праці з психоаналізу, геопоетики, історико-літературні дослідження В. Агєєвої та М. Назаренка. У роботі послуговуємося здобутками психоаналітичного та постструктуралістського літературознавчих методів.

У творчості С. Жадана образ степу є одним із концептуальних. Цей локус набуває цікавих художніх модифікацій у романах „Ворошиловград”, „Інтернат”. В. Агєєва зазначає: „Депресивний, загрожений, необжитий і невпорядкований простір, де на них чекають повсякчасні небезпеки й пастки, де шляхи заводять на безвість, залізничні колії несподівано починаються й обриваються посеред голого степу” [1, с. 1].

Степ у романах стає ворожим простором, що несе загрозу всім. Ландшафт можна назвати „дійовою особою”, яка впливає на долі персонажів.

Опозиція мешканців і природи спричиняє порушення балансу, гармонії. Так, у романі „Ворошиловград” бізнесмен висловлює думку: „[...] *ваши проблеми від того, що ви занадто чіпляєтесь за ці місця. Вбили собі в голови, що головне – це залишитись тут, головне – ні кроку назад, і тримаєтесь за цю свою порожнечу. [...] Думаєте, якщо ви тут вирости, це автоматично дає вам право лишатись тут і надалі. – А хіба не дає?*” [2, с. 258]. Наприкінці твору: „*Вони всі тут народились і тут живуть. Але поводять себе, мов на вокзалі, ти розумієш? Так, наче потяг уже подали і вони тут із усіма прощаються. [...] І я не розумію – чому? Вони ж, суки, тут живуть*” [Там само, с. 437].

Неповага до природи призводить до того, що степ стає Чорною дірою, яка поглинає всіх. Навіть автор називає степ порожнечою. Ернест згадує свої враження: „[...] *тут, за останніми парканами, варто від'їхати триста метрів від залізничного насипу, закінчуються всі твої уявлення про війну, і про Європу, і про ландшафт як такий, тому що далі починається безкрая порожнеча [...]*” [Там само, с. 378].

Ця порожнеча робить життя персонажів невдалим: Герман за освітою історик, але не реалізував себе в цій галузі, його брат зник безвісти, Коча – колишній хуліган та дрібний злочинець, тепер заправник, Шура Травмований – колишній футболіст, нині місцевий казанова, працює автомеханіком.

У поетичному ландшафті С. Жадана образ степу протиставляється образу міста: „*Незабаром ліси закінчилися, і навколо нас потяглися широкі, наповнені туманами й вологою площини, за якими в сонячному мареві тяглась і поставала легка й глибока порожнеча, розгортаючись просто з-під наших ніг у східному та південному напрямках, тяглась і всотувала в себе рештки води й зелену, наповнену світлом траву, втягувала ґрунти і озера, небеса і газові родовища, котрі світилися цього ранку під землею, золотими жилами проступаючи на шкідлівій вітчизни. І десь на півдні, за рожевими хмарами світанку, по*

той бік ранкової порожнечі, чітко проступали в повітрі легкі й оманливі брами небесного Ворошиловграду” [Там само, с. 388].

Степ зображено в яскравих кольорах, образ має позитивну конотацію. На це вказують художні засоби: епітети „широкі площини”, „сонячне марево”, „легка й глибока порожнеча”, „зелена, наповнена світлом трава”, „золотими жилами”, „рожеві хмари”; метафори „порожнеча всотувала в себе рештки води”, „порожнеча втягувала ґрунти і озера, небеса і газові родовища, котрі світилися цього ранку під землею”.

У „Ворошиловграді” автор називає степ займенниковим прислівником „тут” або ж „порожнечею”, а в романі „Інтернат” – долиною.

В „Інтернаті” локус степу постає як місце небезпеки: *„Внизу туман такий само загуслий, лише під ногами у рваних проймах відкривається долина, видно пожовклу траву, видно мокрі куці, за які чіпляється туман, намотується на них, як павутина, а далі знову – суцільне молочне тло, срібно-тьмяне, безкінечне. І десь там, весь час гримить і зблискує жовтими вогнями, тріщать виснажливі автоматні черги, рвуться міни, рвуться часто, вчора так не рвались, але нічого не видно, тому й відчуття таке, наче рветься не тут, не в цьому житті, не поруч із ними. З долини тягне димом, дим заплітається в туман, як темне пасмо в сивому волоссі померлого, й одразу ж повертається відчуття страху й небезпеки*” [3, с. 132 – 133].

Якщо в першому творі описано степ літньої пори, то в другому – осінню („зелена трава” – „пожовкла трава”). Осінь – це депресивний період, який змушує все засинати, зникати. Автор передає це за допомогою епітетів „загуслий туман”, „рвані пройми”, „пожовкла трава”, „мокрі куці”, „срібно-тьмяне тло”, порівняння „намотується на них, як павутина”, „дим заплітається в туман, як темне пасмо в сивому волоссі померлого”, метафора „час гримить і зблискує жовтими вогнями”.

Пізніше степ сприймається як шлях з перешкодами: *„Безкінечні дощові поля, що обриваються на південь важкими розмоклими схилами, скочуються аж до Азова, білі від снігу, чорні від ґрунту на зламах. Вздовж дороги тягнеться низька викручена лісосмуга, що мала би стримувати вітер і сніг, проте*

не стримує нічого: вітер заповзає під одяг, охоплює, сковує руки. Час від часу на узбіччі в снігу чорніють кинуті речі – порожня торба, зайва пара взуття, жіночий светр: подорожні скидають усе зайве, йти далеко, дорога важка, то здіймається вгору, над крейдяним кар'єром, то сповзає вниз, до подорожніх степових озер, оточених очеретами. Черговий підйом дається особливо важко: ноги ковзаються на слизькому, вітер вистуджує кров, безкінечний білий колір тягнеться кудись потойбіч життя. Таке враження, що ніколи не виберешся із цієї долини, із цієї пастки, що брестимеш до безтями поміж цих мокрих і наляканих подорожніх...Вітер тут особливо злий. Натомість дощ припинився. Повітря пахне мокрим снігом. Попереду відкривається наступна засніжена долина, посеред якої чорно грузне зимовий ліс. І дорога в них із-під ніг різко скочується просто між дерев, у холодну вимерзлу гущавину. А вже по той бік лісу шлях знову виринає вгору, на пагорб, а за пагорбами видно терикони й сірі блоки будівель, і там, схоже, починається якесь зовсім інше життя” [Там само, с. 266].

Образ надскладного шляху увиразнено завдяки епітетам „безкінечні дощові поля”, „важкі розмоклі схили”, „чорні від ґрунту на зламах”, „низька викручена лісосмуга”, „кинуті речі”, „порожня торба”, „мокрих і наляканих подорожніх”, „засніжена долина”, „у холодну вимерзлу гущавину”, „сірі блоки будівель”, метафорам „вітер заповзає під одяг, охоплює, сковує руки”, „вітер вистуджує кров, безкінечний білий колір тягнеться кудись потойбіч життя”, „вітер злий”, „чорно грузне зимовий ліс”, „дорога виринає вгору”.

Отже, образ степу в романах С. Жадана – це не тільки географічний простір, а й ментальний. Автор, мешканець Східної України, сприймає степ як простір індивідуальної пам'яті, архетипний образ виходу за межу, своєрідний фронтір українського простору. Ці аспекти потребують поглибленого вивчення в межах дослідження проблем ідентичностей у сучасній літературі.

Література

1. Агєєва В. Покоління Жадана: примарне минуле, ворожий простір сучасності [Електронний ресурс] / Віра Агєєва.

– 2013. – Режим доступу до ресурсу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/45000/Pokolinna_Zhadana_prymarne_mynule_vorozhuj_prostir_suchasnosti. 2. **Жадан С.** Ворошиловград / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2010. – 442 с. 3. **Жадан С.** Інтернат / Сергій Жадан. – Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. – 336 с. 4. **Назаренко М. Й.** „Landscape-novels” Майка Йогансена і Сергія Жадана / М. Й. Назаренко // Літературознавчі студії. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2015. – С. 92 – 98.

Г. П. Зажарська

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ХУДОЖНЯ СЛОВЕСНІСТЬ РІДНОГО КРАЮ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У дидактичному трактуванні художньої словесності рідного краю виходимо насамперед із концепції Михайла Грушевського про дві стадії та дві форми однієї духовної системи – народної творчості й художньої літератури. Саме ця концептуальна засада стала головною підставою для Михайла Грушевського розпочинати історію української літератури із її прадавньої основи – фольклору, що поєднані між собою образним світовідчуттям. Однак, беручи до уваги філософську категорію часткового та загального, зауважимо, що найбільш суттєва різниця між фольклорним і літературним твором полягає в різних способах образного відтворення дійсності.

Видатний педагог Борис Грінченко, зважаючи на вікові особливості учнів початкових класів, намагався у своїй педагогічній діяльності обґрунтувати духовну спорідненість народної творчості й літератури і, разом з тим, суттєву функційну різницю, що полягає в специфіці творення та побутування. Звертаючись до фольклорних джерел рідного краю, учні в практичній (зазвичай ігровій) діяльності засвоювали його головні ознаки: традиційність, колективність, варіантність творення, усний характер побутування.

Шість років життя Бориса Грінченка та його дружини Марії Миколаївни, що відома в літературі під псевдонімом Марія Загірня, пов’язані з нашим рідним краєм – Луганщиною.

До Олексіївської школи, яка була збудована на кошти земства та родини Алчевських, подружжя Грінченків приїхало в середині вересня 1887 року. Учні та їхні батьки знали Бориса Дмитровича та Марію Миколаївну як добрих, щирих, турботливих учителів. Їх не могло не дивувати й те, що вчителі завжди спілкувалися українською мовою. Школа в Олексіївці, як і всі інші школи на тій частині України, що належала царській Росії, не могла бути українською, але засвоюючи обов'язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою. Підручників для цього теж не було, однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги „Буквар” та „Читанку”. Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою з учительської бібліотеки.

У своєму дослідженні „Борис Грінченко: вартовий рідного слова” Олексій Неживий писав, що видатний педагог головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і, треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією. Навчання й виховання подружжя Грінченків завжди пов'язували із безпосереднім життям, тому учні стали й активними записувачами та дослідниками численних народнопоетичних творів, вміщували їх у рукописному журналі „Думка”, а потім виконували під час християнських та народних свят [3]. Як згадувала Марія Загірня: „Отже, хоч і не вкраїнська була школа в Олексіївці, та все ж вивчившись школярі в їй, знали, що вони українці, знали історію і географію України, знали про всіх видатніших письменників і про їх писання, знали про тяжке безправне становище України, знали про Галичину запевне більше, ніж тодішній пересічний українець-інтелігент. І свої знання уміли висловити путящою українською мовою” [5, с. 67].

У читанці „Рідне слово” переважають жанри дитячого фольклору, особливо багато календарно-обрядових пісень, казок, прислів'їв і приказок. Підручник, передусім, реалізував прагнення автора до ідеї національного виховання, яка ґрунтується на традиціях народознавства. Так, спеціальний розділ мав назву „Рідний край”, у якому в дохідливій для

дитячого віку формі розповідається про українську землю: „Наша мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі...”

Але ми повинні і других усіх людей любити і поважати. А всім другим людям повинні робити добро” [3]. Вихованню національної свідомості сприяли й крилаті вислови такого характеру: „Козацькому роду нема переводу”, „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине”, „Слава не поляже, а розкаже, що діялось в світі”.

При створенні цього підручника реалізувалися широкі можливості міжпредметних зв'язків, комплексний підхід до навчання і виховання особистості молодшого школяра. Ці принципи досягалися завдяки органічному поєднанню навчання, читання й розвитку зв'язного мовлення на основі знань про довкілля, національним і морально-етичним вихованням.

Освоєння народно-поетичної творчості рідного краю поєднувалось із вивченням літературних творів. У своїх підручниках Борис Грінченко звертався до творчості відомих українських письменників, що насамперед розповідає про рідний край – Україну.

Також для вивчення пропонувалися й власні літературні твори подружжя Грінченків, як наприклад, одна з літературних загадок, що написала Марія Загірня:

*До сонця я підхожий
І сонце я люблю:
За сонцем повертаю
Я голову свою.
Стою стрункий, високий
В зелених шатах я,
І золотом убрана
Голівонька моя.
На кожному городі
Ви бачите мене,
І всі ви їли з мене
Насіннячко смачне [4, с. 5].*

Шляхом усної бесіди, що сприяє розвиткові мовлення, учні визначають художні ознаки тієї рослини, про яку

розповідалося в загадці. Найкраще авторська загадка сприймається учнями першого класу в букварний період, адже містить у собі значний дидактичний потенціал, що близький до ігрової діяльності: відтворення відгадки на малюнку, придумування назви, заучування напам'ять. Учні-першокласники охоче розповідатимуть про ті сільськогосподарські культури, які вирощують у їхній місцевості, згадають народно-поетичні твори про них, тобто усна бесіда може бути побудована на основі життєвих вражень молодших школярів, що сприятиме розвитку мислення й мовлення, а разом із тим розвиватиме світоглядні уявлення, виховуватиме відчуття рідного краю.

Літературні твори Бориса Грінченка для учнів початкової школи насамперед мають краєзнавче спрямування, пробуджують знання про довкілля, рідну природу:

ЛАСТІВКА

*Ой, у нас під хатою
Над своїм гніздом
Ластівка малесенька
Шурхотить крилом.
День увесь літаючи,
Ловить комашок,
Носить та годує все
Малих діточок.
З вирію далекого
В рідний край вона
Зараз повернулася,
Як прийшла весна.
Влітку звеселятима
Щебетанням нас,
А минеться літечко,
Прийде зимній час –
Знову щебетушечка
В вирій полетить
Та ізнову вернеться
Нас повеселить [4, с. 41].*

Усну бесіду теж варто побудувати на основі життєвого досвіду дітей, адже її тематичне спрямування „Птахи рідного

краю”. Учні не тільки актуалізують знання про птахів, але й звертаються до багатьох образних розповідей у фольклорних творах.

Отже, художня словесність рідного краю не тільки має дидактичне значення, але й стає складником духовної культури учня. У цьому нас переконує творча спадщина і педагогічна діяльність Бориса Грінченка.

Література

1. **Грушевський М.** Історія української літератури : в 6 т. / М. Грушевський. – К., 1993. – Т. 1. – С. 57.
2. **Грінченко Б.** Зернятка : вірші, поеми, оповідання / Б. Грінченко ; упоряд. та передм. В. В. Яременка. – К. : Веселка. 1989. – 272 с.
3. **Неживий О.** Борис Грінченко: вартувий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти / Олексій Неживий. – Вид. третє. – Луганськ : Янтар, 2013. – 360 с.
4. **Неживий О.** Оксанчина читанка. Література рідного краю на уроках позакласного та додаткового читання в початкових класах Луганщини. 2 – 4 класи / Олексій Неживий. – Луганськ : Знання, 2006. – 64 с.
5. **Неживий О.** Українська Луганщина Бориса Грінченка / О. Неживий // Пам’ятки України. – 2017. – № 3. – С. 67 – 69.

Д. В. Лукьяненко

(Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти)

ФІЛОСОФІЯ ПОДОРОЖІ АНДРІЯ ЛЮБКИ

(на матеріалі збірки „Саудаде”)

Традиції літературних мандрів є предметом літературної творчості, що нараховує тисячолітню історію, будучи реалізованим у різних жанрах – від міфів різних народів світу до тревелогу. Давність такої традиції пояснюється тим, що дорога дозволяє розкрити образ героя в його динаміці, еволюції поглядів, особистості загалом на тлі випробувань, долання перешкод. До того ж саме під час подорожі людина відкриває нові можливості для реалізації всіх граней „Я”.

Андрію Любці вдалося репрезентувати концепт „подорож” у збірці атмосферних історій „Саудаде”. Феномен

„саудаде” автор пояснює в однойменному творі: „У португальців і бразильців є слово, яким вони називають суміш ностальгії й меланхолії, туги і смутку на межі з розпачем. Цей душевний стан, однак, вважається чимось позитивним, прекрасним <...> це одна ключова особливість саудаде – самотність” [2, с. 81]. Незважаючи на те, що „Саудаде” як окремих твір уміщено орієнтовно в середині збірки, цей феномен створює загальний настрій усіх подорожей, здійснених у реальному житті й репрезентованих у літературному доробку.

Важливим для запропонованої розвідки є термін „концепт”, що розуміється як „комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет та, ширше, як згусток культури у свідомості людини, тобто те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, і те, через посередництво чого людина входить у культуру та в деяких випадках впливає на неї” [3]. Отже, з’ясуємо, яким побачив світ А. Любка, репрезентувавши його в концепті „подорож”, називаючи одним із найдієвіших (поруч із любов’ю) способів „*вирватися із сірої буденності, побороти власну депресію чи урізноманітнити нудне життя*” [2, с. 45].

Географія подорожей автора – Європа, Латинська Америка й Україна, репрезентовані в культурному контексті не столичними містами й шедеврами світової архітектури, а найвіддаленішими закуточками, у яких Андрій Любка вбачає найбільш точне втілення істинних цінностей життя, осередків справжності. Тому слухним видається зауваження Тетяни Петренко, що „Саудаде” – книга буття і книга змін [4]. Підтвердження такій тезі знаходимо в тексті: „*Можна проїхати багато тисяч кілометрів, але так ніде й не побувати. Насправді подорожує не той, хто перетинає міста й держави, а той, хто готовий прийняти світ таким, як він є*” [2, с. 136].

Автор-мандрівник відкриває світ через гастрономічну культуру („Кілька слів про смаки”), музику („Танго в божевільні”, „Барток над Атлантикою”, „Музика Дунаю”), літературу („День”, „Не перший, але й не другий”, „Голова Антонича”), історичні постаті („З кожним роком Ясніший”). Унікальні культурні пам’ятки, як-от: рибальський цвинтар („Рибальська цивілізація”) дозволяють зрозуміти авторську „філософію життя”, за якою „*усі ми рибалки в цьому житті:*

намагаємося щось уіймати, наздогнати, перехитрити, заманити, часто забуваючи, що кожен наш вдих і видих наближає мить, коли доведеться опустити вітрила й відкласти весла” [Там само, с. 18]. Парадокс рибальського цвинтаря полягає в тому, що тут є човни-надгробки, датовані 2017 роком, але знаходиться він на Панонській рівнині, біля підніжжя Карпатських гір. Тобто території, географічно віддаленій від водоймища. Пояснення автор знаходить у віддаленій історії, коли через село Сотмарчеке протікала річка Тиса, що надалі змінила русло. Тож продовження дивної на перший погляд традиції дозволяє глибше усвідомити мінливість зовнішнього світу й справжню цінність позачасся.

Відповідно, у кожному оповіданні (авторське визначення жанру) А. Любка пропонує „рецепти” насолоди земним життям. Почасти, це справжні кулінарні рецепти, наприклад, човленту, традиційної єврейської страви, геніальність приготування якої полягає в тривалості – від 5 до 7 годин. У такий спосіб євреї зуміли вирішити питання вживання гарячої їжі на шабат, коли забороняється виконувати навіть найлегшу роботу, зокрема розводити вогонь: *„Євреї заклали компоненти човленту (квасоля, перловка, м'ясо – Д. Л.) в горицк у п'ятницю, страва готувалася цілу ніч, ніч згасала та поволі втрачала температуру. Коли господарі в суботу поверталися з синагоги – човлент уже був готовим і все ще теплим*” [Там само, с. 43].

Але частіше автор розмірковує над складниками рецепту „щастя”, які дуже просто віднайти поруч із самим собою, а подорож лише допомагає в цьому. Адже тимчасова відсутність у своєму природному середовищі відкриває почасти несподівані грані цілком звичних речей. Так, в історії „Новий прекрасний сніг” письменник осмислює вплив зміни пір року на оптимізм. До такого незвичного аспекту роздумів його спонукала статичність краєвидів у Ріо-де-Жанейро, що у своєму „буянні флори” дуже швидко набридає: *„<...> око не може відпочити на заспокійливому пейзажі жовтих осінніх гір, тіло не встигає скутити за літньою спекою, навіть одяг цілий рік змінювати не потрібно!*” [Там само, с. 104]. Отже, порівняння кліматичних контрастів дає можливість усвідомити справжні цінності, з-поміж яких одним із найбільш чудес є циклічність: *„Адже*

коли після осені приходиться зима, то й у житті після темної смуги настає світла, а після світлої знову колись буде темна” [Там само, с. 105].

Одним зі складників концепту „подорож” в Андрія Любки стає фотографія. При цьому письменник чітко визначає своє ставлення до названого складника: „*Належу до людей, що не вважають фотографію мистецтвом. Творчістю – так, але мистецтвом – ні*” [Там само, с. 181]. Така авторська позиція сформувалася після прочитання збірки есе „Про фотографію” (1977) американської письменниці, критикеси Сьюзен Зонтаг. Варто зробити акцент на такій тезі: „*Сфотографувати людину – значить здійснити щодо неї певне насилля: побачити її такою, якою вона сама себе ніколи не бачить, перетворити її на об’єкт, що ним можна символічно оволодіти*” [5].

Сьогоднішній світ, частково зміщений у віртуальну площину, не уявляється без світлин, які підтверджують активну діяльність людини, стають інструментом взаємовпливу мережевих друзів. Будь-який захід, а тим більше подорож без фотозвіту не уявляється. Але А. Любка змушує читачів своїх творів „Сліпота фотографії” і „Залишити щось і собі” замислитися на цінності „зроблених гігабайтів знімок”: „...а пощо мені фотографія Колізею? Якби я був Васко да Гамою, відкривав нові континенти й тубільні культури, то фото б згодилося. Але біля давньоримської пам’ятки я – нікчемний мільярдний турист, тож у поспіху зроблене мною фото – лише символ марнославства, егоїстичного бажання й собі відхопити часточку чужої величі, відчутти фальшиву причетність до Історії” [2, с. 184]. Отже, після подорожі мають залишитися спогади, враження, емоції, але пережиті наживо, а не через об’єктив камери. У цьому й полягає феномен „сліпоти фотографії”, або розуміння фотографії як одного із видів симулякру, за Жаном Бодріаром, який писав: „*Насправді час було замінено оком камери, так само, як і будь-яку іншу глибину – глибину афекту, простору, мови*” [1, с. 170].

Отже, „саудаде” як унікальна риса ментальності бразильців і португальців, покладена в основу художнього тревелогу, дозволила Андрієві Любці відкрити автентичні куточки України світові, а світ у всьому розмаїтті – для

українців. Концепт „подорож” в індивідуально-авторських варіаціях письменника дає підстави називати його „громадянином Усесвіту”, який не лише змінює ландшафти за вікном власного авто, а й знає справжню цінність Людини.

Література

1. **Бодріяр Ж.** Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 230 с.
2. **Любка А.** Саудаде / Андрій Любка. – Чернівці : Книги – ХХІ; Meridian Czernowitz, 2017. – 192 с.
3. **Москальчук А.** Концепт „дорога” у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиційні та індивідуально-авторські складники [Електронний ресурс] / Анна Москальчук // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2015 – № 3(11). – Режим доступу : <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/162/153>.
4. **Петренко Т.** Маленькі смутки й радощі життя „Саудаде” Андрія Любки [Електронний ресурс] / Тетяна Петренко // ЛітАкцент. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2017/07/13/malenki-smutki-y-radoshhi-zhittya-saudade-andriya-lyubki/>.
5. **10 цитат из книг** Сьюзен Зонтаг: американская писательница о фотографии, любви и правде [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eksmo.ru/interview/10-tsitat-iz-knig-syuzen-zontag>.

Т. В. Макогон

(Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля)

ЕПІСТОЛЯРНІ ДІАЛОГИ М. КОЦЮБІНСЬКОГО ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Значення і роль національного письменства в розбудові української мови в ХІХ столітті ще належним чином не поцінована, адже перші речники національної ідеї через творчість, громадську діяльність, активну суспільну й просвітницьку роботу поширювали ідеї про окремішність рідної мови.

Епістолярій – це той живий документ епохи, який дозволяє фіксувати події пережитого. Лист не можна розглядати окремо від творчості письменника, бо він є водночас і літературою, і творчістю; лист письменника – це документ

часу і ключ до простеження становлення його творчої концепції. Загалом лист дає змогу краще пізнати епоху, умови життя людини, є важливим культурологічним документом життя нації, що має значну пізнавальну й художню цінність. Саме ці якості дають підставу розглядати лист як одне із джерел збереження історичної та духовної пам'яті.

Грунтовно вивчали епістолярну спадщину різних письменників М. Бахтін, В. Брюгген, Л. Вашків, М. Гудзій, В. Дудко, М. Коцюбинська, В. Міяковський, Д. Нитченко, В. Святовец, В. Сметанін, Ю. Шевельов.

Художня мовотворчість Михайла Коцюбинського не обійдена увагою української лінгвостилістики [4, с. 38 – 106]. Його мовосвіт найчастіше розглядають у студіях, присвячених окремим лінгвістичним особливостям: як явище розвитку нової української літературної мови помежів'я століть (І. Білодід, В. Статєєва), як скарбницю української живомовної лексики й фразеології, багатство лексичної і граматичної синонімії (Л. Паламарчук, І. Ощипко, М. Богдан), порівнянь (Г. Довженко, О. Марчук), поетичної семантики кольороназв (Л. Іванов), метафор (Т. Матвєєва, А. Найрулін).

М. Коцюбинський мав значне коло дописувачів, питанням мови надавав першорядної ваги. Зауважимо, що, подаючи біографічний лист, наголошував: *„Дома у нас, хоч любили все українське (рід мій ведеться од давніх українських бояр), проте мова була російська, і я, хоч чув од челяді українську мову, говорив лише по-російськи”* [1, с. 332]. Лише під час сильної гарячки на фоні запалення легень у дев'ять років він заговорив українською. З того часу майбутній письменник почав складати українські пісні й використовувати у спілкуванні рідну мову. Коцюбинський з трепетом ставився до мовного виховання в родині, про що неодноразово нагадував дружині Вірі: *„Не вчіть його (первісток, син Юрко. – прим. наша. – Т. М.) тільки по-московському, бо як звикне, то трудно буде одвикнути. Стеж і за Мариною (няня), щоб не вчила бозна-яких слів. Хай говорить чисто, краще ніж його батьки. У всьому поступ!”* [5, с. 116]. Коцюбинському було неприємно писати по-московськи, про що він неодноразово скаржився в листах до дружини, шкодуючи,

що не має поштових карток з портретами українських митців: Т. Шевченка, П. Куліша та М. Драгоманова.

Відомо, що під час роботи в статистичному бюро М. Коцюбинський завжди говорив лише російською мовою. У любовному епістолярії з О. Аплаксіною, поважаючи її, писав також виключно російською. У спогадах О. Аплаксіна зазначала: „Українську мову я знала дуже погано, вірніше зовсім не знала” [3, с. 235]. Серед листів до О. Аплаксіної маємо лише три українською з Кононівки.

Про задоволення писати рідною мовою адресант зазначав: „*Ти таку приємність зробила мені, що хочеш мати од мене українські листи. Пишу їх охоче*” [2, с. 80]. Очевидно, що М. Коцюбинському було складно того ж самого дня писати дружині українською, а коханій – буквально перекладаючи той же текст – російською. Турбуючись про складність сприйняття мови коханою (О. Аплаксіна – уродженка Вологодської обл.), письменник виявляв до неї особливу увагу: „*Чи тобі не трудно читати українські листи? Може, вже перестати?*” [Там само, с. 81]. Це підтверджує захоплення письменника юною колегою, навіть сам М. Коцюбинський у листах просить не міркувати над стилем, над оформленням думки тощо – усе це свідчить про очікування будь-якої звістки від коханої: „*Не стесняйся висказувати свої мысли, не обдумуйвай каждой фразы из боязни доставить мне неприятность*” [3, с. 40]; стилю: „*Сердце мое, не старайся писать как-нибудь особенно, не сочиняй писем, не порть бумаги, а пиши все, как взбредет на ум, не заботясь о стройности и стиле*” [Там само, с. 78].

Перше, що вразило М. Коцюбинського при відвідуванні Кузьмо-Дем’янівського монастиря, „*це чиста, чудова, запашна українська мова. Це мене зразу розвеселило. Загомонів до мене старий чернець. Йдучи у ліс по опеньки*” [5, с. 45].

Великий сонцепоклонник уважав за необхідне перекладати твори українською мовою, про що писав у листі до П. Тичини: „*Ви пишете про переклади оповідань українських авторів на мову російську. А мені здається, що корисніше було перекладати з російського на українське, бо таким чином перекладач краще познайомив би ся з українською мовою, і такі*

переклади здалися б нам” [2, с. 198]. Подібні теми помічаємо й у листах до Б. Грінченка, О. Барвінського.

Рецензуючи оповідання „Стріл” М. Могилянського, у листі наголошував: *„Мова у белетристичному творі – половина, коли не більше, краси його”* [Там само, с. 373]. Знаючи з власного досвіду, як складно друкувати українською, застерігав від легковажного ставлення. Так, не було дано цензурою дозволу на друк оповідання М. Коцюбинського „Ціпов’яз” через мовне оформлення: *„Найбільш вражають там слова: «цвєнькати по-московськи», «московська мова» і т. ін. Отже, гадаю, скоро викинути такі вирази, замінивши слово «московська» словом: «не рідна», «чужа» або «панська»*” [1, с. 46]. Крім цього, митець розумів, що в прискіпливому ставленні до мови наявний політичний підтекст.

Розкриваючи творчу лабораторію, письменник ділився етапами роботи на твором: *„Пишу на аркушиках поштового паперу щільно, не буде більше 3–4 сторін в день (вечір), потому виправляю лиш мову червоним чорнилом – і робота готова”* [Там само, с. 334].

І. Нечуй-Левицький часто обурювався виправленням його творів і писав про це М. Коцюбинському, на що одержував розважливі відповіді: *„Старші письменники – учителі наші (ніде правди діти) більш прислухалися до живої народної мови, більш придивлялися до неї, ніж молодші, особливо ті, що відірвані від села, од народу і беруть за зразок не живу мову, а книжну, часто-густо покалічену та занечищену. Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою і міцною. Така перехідна доба властива багатьом молодим літературам”* [1, с. 388].

Митець не був задоволений своїм становищем і часто про це писав. Так, в одному з листів до В. Шухевича жалівся про необхідність перебувати в чужому краю: *„Химерна доля закинула мене аж у Бесарабію, поміж народ, чужий для мене і мовою, і звичаями”* [Там само, с. 33]. З цього видно, що спілкування рідною мовою з однодумцями набувало першорядної ваги в естетичній концепції письменника. Згодом

він зазначатиме: „*Не поймете віри, як рідне слово на чужині освіжає, бадьорить людину*” [Там само, с. 94].

Отже, Михайло Коцюбинський у листовному спілкуванні порушував питання розвитку української мови, національного пробудження інтелігенції. Особливу увагу приділяв патріотичному вихованню в родинному колі.

Література

1. **Коцюбинський М. М.** Твори : у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. 5. – 464 с.
2. **Коцюбинський М. М.** Твори : у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. 6. – 492 с.
3. **Коцюбинський М.** Листи до Олександри Аплаксіної / упоряд. Володимира Панченка; підготув. текстів А. Диви, С. Захаркіна та В. Панченка; комент. та покажч. Степана Захаркіна. – К. : Критика, 2008. – 640 с.
4. **Українська лінгвостилістика ХХ – поч. ХІ ст.:** система понять і бібліографічні джерела. – К. : Грамота, 2007. – С. 38 – 106.
5. **Я так поріднився з тобою.** Михайло Коцюбинський листи до дружини / упоряд. : О. Єрмоленко та ін. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 392 с.

А. М. Манько

(Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка)

КАТЕГОРІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІСТОРИЧНОГО БЕЗПАМ'ЯТСТВА В ЛІРИЦІ ІВАНА НИЗОВОГО

Шанування історичного минулого – це одна із заповорок гідного майбутнього для кожної держави. Історична пам'ять допомагає нам уникнути помилок, яких припустилися наші близькі та далекі пращури. Саме тому важливим є влітати історичні мотиви в канву художньої творчості, аби зробити історичні реалії більш доступними та цікавими для ширшого кола діячів, особливо тих, які не спеціалізуються на поглибленому вивченні історії.

Історична пам'ять та історичне безпам'ятство – це ключові проблеми, що розкриті у творчості видатного українського поета, нашого земляка І. Низового. Відголоски

історичної пам'яті автор змальовує у відповідних символічних образах могил, хрестів, склепів: „*І відчуття не полиша, / Що всі могильні склепи / Волають Всесвіту / ... / І на могилі Богуна, / ... / Спізнав я те, чого не зна / Хохляцтво на Лугані*” („Стародубщина”) [1, с. 35]; „*А на плотах – рубачи, / Упень порубані. / ... / „То, мабуть, гайдамаки. / Вседно, що ті ж собаки...” / А хоч би й так – пропав козак, / Порубаний уміло, / ... / Орда чужа до бловоти / Об'їлася, погана! / Могили. Звалища. / Дроти. Осоння... / Пливають по пам'яті-ріці / Всіх Січей праведних стрільці – / Старицями попід тинню, / Мов просять милостиню...”* („Лисиці брешуть на щити...”) [20, с. 63 – 64]; „*Коня собі не маю, / А до Січі ж три століття – / Крізь колюче терновіття / Без коня не добрести! / Все хрести – / Печальні наші віхи / Через кожні дві чи три / Версти, / ... / До України продираюсь / Через терни і хрести...”* („Маю те, що маю...”) [11, с. 5].

Історичне безпам'ятство постає в образах руйновищ, праху: „*Вже розчинені в загальній масі, / Вже пропащі в пащі небуття. / Після нас нічого, крім руїни, / На землі не лишиться – лиш прах, / Залишок тієї України, / Що розпорошилась на вітрах. / Вічний страх нам дивиться у вічі. / Віщий ворон звужує круги. / Затопив Дніпро козацькі січі, / Загубив правічні береги...”* („Тимчасові, живемо в міжчассі...”) [13, с. 65].

Історична неграмотність, національна та тотальна байдужість – такий невтішний поетичний репортаж із місця подій лунає з рядків І. Низового (локація – вся Україна): „*Може, й правда, / Що хохли ми? / А хохлюзі – по заслугі? / Яничарові – по чарці? / Що ж тоді – калина в лузі / І до чого – грона ярі?! / А навіщо – козаченьки, / Ті, / Що коників сідлали?”* („Розуміємо, що треба...”) [6, с. 76]; „*Гниловоди затопили Січі, / ... / Яничари двісті раз по двічі / Прадідівську славу пропили. / На руїні зводимо державу – / Нанівхату і полуизбу: / Слава перевтілилась в неславу, / Рід перевертається в гробу...”* („Гниловоди затопили Січі...”) [9, с. 13].

Аби довести масштабність такого ганебного явища, як історична амнезія, І. Низовий починає аналіз із власного села й згодом охоплює всю Україну в різних географічних точках: „*Бродюча сталінська закваска / Звалила з ніг у твань баюр /*

Усіх і вся: козацьку славу / Села, і церкву злотоглаву...” („Знічев’я, так собі, між іншим”) [16, с. 39]; *„Розмежовуємось в запалі, / Хоч одна у нас мати – Січ, / Спільні шибениці та палі. / Розсварили нас москалі, / Розпаскудили комуняки / Так, що ми на своїй землі / Гриземось, мов чужі собаки”* („Заклик до примирення”) [4, с. 17]; *„Я нишкню й нижчаю від встиду / В праукраїнському краю... / ... / За літописною Сулою / Козацькі коні не іржуть, / Лиш вітер спалює солому / І гонить попіл за межу...”* („Гіркий цей роздум знову й знову...”) [1, с. 36]; *„Де Переяслав і Чорнухи – / Хіба що лишень на слуху... / ... / Й геть змоскаліла Ровенецька, / Вже некозацька, слобода...”* („Сковорода пройшов босоніж...”) [Там само, с. 36 – 37]; *„Ой, не в тому річ, що спалили Січ, Ой, не в тім біда, що знесла вода... / Та й не в тім добро, що хмільний Петро / По Неві розлив безневинну кров... / І не в тім прогрес, що Дніпро вмира... / Тільки це уже не вина Петра”* („В сивій пам’яті”) [14, с. 22].

Митець у своїй ліриці широко розкриває образну систему козацтва. Будучи сам нащадком давнього козацького роду, він акумулює в собі історичну пам’ять та перекодовує її в поетичне слово: *„Хто ж ми є, вчораїні українці, / Низові забуті козаки?!”* („Купно їх возили й поодинці...”) [Там само, с. 23]; *„Відтоді, / Як Лебедин втопили у крові, / З’явилися у довоколишнім народі / Старшин верховних внуки низові. / Я – з них”* („Пив день і ніч, п’яніючи від страху...”) [1, с. 17 – 18]; *„Ось тут лежать весь прарід мій і рід – / Козак чубатий і чумак смаглявий, / І той “куркуль”, / Що рід на перевід / Прирік своїм багатством – / Мозолями”* („І все ж на цвинтар я привів...”) [2, с. 11 – 12]; *„Отож бідую, мов кріпак, / Хоч по крові й козак”* („Не дослужився до відзнак...”) [7, с. 34].

Літературно-художній образ самого автора є невід’ємним від козацької тематики, бо в ньому відбувається переплетіння двох образів – ліричного героя та козака: *„У дні хрещень шкільних / В пустелі повоєнній, / Де сталінський „прижим” / Нас гробив, та не вбив / Міцний козацький дух / В основі нашій генній...”* („Зустріч у Пустовійтівці”) [16, с. 77]; *„Й побачить всяк / Мою зброю козацьку і зброю / І повірить, що я – козак, / Обійду всіх і перехитрую!”* („І ніякий я не бідак...”) [8, с. 81]; *„Як і годиться від природи / Нащадку славних козаків /*

З правічним духом українця” („Спроба передбачення”) [3, с. 28]; *„Мо, й виживу отак – / Під ярий сміх / Правічної козацької натури... ”* („Сміюся над собою...”) [17, с. 11].

Дуже часто образ автора-козака має іронічний відтінок *„Підстригся під парубка, / вуса підрізав / під запорозького козака – / в м'язах побільшало ніби заліза, / силу до шаблі відчула рука... ”* („Підстригся під парубка...”) [8, с. 7]; *„Із моєї малої зарплати / Козакові, їй-бо, не прожити! / Що ж робити мені, козарлюзі?”* („Я шаную козацькі звичаї...”) [5, с. 39]; *„Я пан не з хамів – / Із селян / Козацького закрою ”* („Я більший пан...”) [18, с. 53]; *„Тютюну духмяного папушу / В люльку заряджу – потішу душу, / І під крелевецьким рушником / Почуватись буду козаком!”* („В день незалежності”) [12, с. 3].

Змальовуючи себе як козака, поет удався до улюбленої „ковальської справи” – створення кованих слів: неологізму *„козаковіти”* – ставати козаком: *„І чомусь не второпаю ніяк: / Невже отой, у дзеркалі, козак – / То я?! / Пишаюсь і козаковію ”* („Тепер і я вже маю вишиванку...”) [3, с. 32].

Митець розуміє, що має лише художні важелі впливу, а тому майстерно керує ними. Він пише низку віршів-посланий, віршів-застережень, віршів-спонук, віршів-благань, адресованих до своїх сучасників та нащадків з метою пробудити національний дух, зберегти історичне коріння, самоідентифікацію співвітчизників як носіїв української ментальності: *„Пануймо так, товариші, / Як наші прадіди-козаки! / Вдихаймо пам'яті полин / В степах, / Де нас не давлять стіни... / ... / Єднаймося в курені й коші / Під неосквернені клейноди – / Ще ж не погас вогонь Буші, / Не пересохли Жовті Води. / Ми вічні діти боротьби / І наша воля непоборна ”* („До слобідсько-українського козацтва”) [5, с. 45]; *„Не ділімося на Схід і Захід! / Ліпше випиймо мирову... / / Сівши дружно в густу траву – / Ковилою вона ще зветься, / Бо вкраїнська вона трава / Споконвіку, / А значить, наша, / Й легко п'ється в ній мирова / Дев'ясильна козацька чаша!”* („Заклик до примирення”) [4, с. 19]; *„Співай, Василю, – вчують козаки / і нинішні, місцеві, / і колишні, / що з героїчних січей у віки / лелеками відлинули, / яких / у райських кущах визнає Всевишній / за воїнів добра...”* („Вечір у Пустовійтівці”) [19, с. 63].

Поет пророкує повернення національної честі й державної гідності тільки у випадку народного єднання та його боротьби за право бути собою, володіти своєю землею: „*хохляндіє відновлена руїно / свідомості й традиції вікових... / чужу парсуну з чистого лиця / зірви й спали на вогнищі купальським / засмійся розкріпачено й по-панськи / від Сяну до Дніпра і до Дінця / щоб на Дону почули й на Кубані / не посміх а козацький дужий сміх*” („хохляндіє ненависна страждаю...”) [10, с. 9]; „*Із кожним гожим днем / Виборювать майбуть. / Ще ж маєм досить сил / І визрілих бажань... / ... / Романтика борінь, / Мов те вино, терпка: / Ірже на Січі кінь / Незламного Сірка; / Не стала порохном / Чорноземна земля / І син степів Махно / В гуляйполях гуля... / ... / Ми – їхня кров і плоть, / Тож наш вінець мети: / Себе перебороть, / Біду перемогти!*” („Отож-бо розпочнем...”) [15, с. 19].

Отже, категорії історичної пам'яті та історичного безпам'ятства займають чільне місце в громадянській ліриці Івана Низового. Вони покликані сприяти пробудженню національної та етнічної самосвідомості.

Література

1. **Низовий І. Д.** Білолеbedія / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луга-принт, 2008. – 108 с.
2. **Низовий І. Д.** Білопілля-Верхосулля / І. Д. Низовий. – Луганськ : Укрроспромаш, 1997. – 68 с.
3. **Низовий І. Д.** Вівтар / І. Д. Низовий. – Луганськ : Видво „Райдуга” Луган. орг. Спілки письменників України, 1995. – 120 с.
4. **Низовий І. Д.** Дурман-трава / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2003. – 96 с.
5. **Низовий І. Д.** Запрягайте, хлопці, коней / І. Д. Низовий. – Луганськ : Спілка журналістів України, 1993. – 64 с.
6. **Низовий І. Д.** Збудило опівночі серце / І. Д. Низовий. – Луганськ : Осирис, 1998. – 84 с.
7. **Низовий І. Д.** Значить більше, ніж просто пісня / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2002. – 80 с.
8. **Низовий І. Д.** Мажор в мінорі / І. Д. Низовий. – Луганськ : Світлиця, 2006. – 100 с.
9. **Низовий І. Д.** Несправжня пектораль / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2003. – 256 с.
10. **Низовий І. Д.** о, Оріяно... / І. Д. Низовий. – Луганськ : АТ „Укрроспромаш”, 1997. – 64 с.
11. **Низовий І. Д.** Осанна химері / І. Д. Низовий. – Луганськ : Русь, 2000. – 68 с.
12. **Низовий І. Д.** Передсвітень /

І. Д. Низовий. – Луганськ : ПП Котова О. В., 2003. – 76 с.
13. **Низовий І. Д.** По промінчику доброти / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2003. – 80 с. 14. **Низовий І. Д.** Пора косовиці / І. Д. Низовий – К. : Рад. письм., 1990. – 102 с. 15. **Низовий І. Д.** Саме та самота / І. Д. Низовий. – Луганськ : ПП Котова О. В., 2003. – 40 с. 16. **Низовий І. Д.** Село моє, Сула моя... / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луга-принт, 2005. – 91 с. 17. **Низовий І. Д.** Сльоза небесна / І. Д. Низовий. – Луганськ : Укрроспромаш, 1997. – 56 с. 18. **Низовий І. Д.** Те, чому і назва загубилась / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луга-принт, 2003. – 72 с. 19. **Низовий І. Д.** У Сватовім світає Україна / І. Д. Низовий. – Луганськ : ПП Афанасьєва В. І., 2006. – 160 с. 20. **Низовий І. Д.** Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. орг. спілки письм. України, 1996. – 76 с.

С. А. Негодяєва

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ВЕСІЛЬНОГО ТЕКСТУ ПРИДІНЦЕВОГО КРАЮ

Сучасна усна нематеріальна традиційна культура регіонів відіграє вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної самобутності та є перспективною в літературознавчому дискурсі, оскільки ілюструє генетичний код певного етносу [2]. Лотманівський „міський текст” [3] спродукував дискусію щодо поняття „локальний текст” [5]. Оскільки текст творять візуальний і культурний контексти, архітектоніка, матеріальна культура, ментальна означеність, система асоціацій, культурних і матеріальних знаків і слідів та багато інших складників, ми скористаємось власним розумінням „весільного тексту”, який також має регіональні відмінності. Чіткі межі поняття „весільний текст” у літературознавстві визначити неможливо, бо воно в науковому розумінні суб’єктивне, рухоме. Весільна обрядовість – один із найстійкіших і найскладніших компонентів традиційно-побутової та духовної культури, яскравий показник етнічної ідентичності. Наше дослідження розглядає аспект „полілогу

покоління” через збережені фольклорно-етнографічні елементи регіонального тексту.

Проблемам вивчення пісенності весільного тексту в аспекті етнолінгвістики та лінвоконцептології присвячено доробки І. Магрицької та І. Царьової, величезний масив весільної лексики, фразеологізмів, пов'язаних з весільним обрядом, містить фразеологічний словник, укладений В. Ужченком та Д. Ужченком. Сформована на сьогодні потужна дослідницька літературознавча школа на Луганщині, до складу якої треба зарахувати студійні доробки О. Галича, Т. Пінчук, І. Бойцун, О. Неживого, О. Скиби, Н. Філоненко, С. Негодяєвої, продовжує роботу зі збору та збереження художніх надбань фольклору Придінцевого краю, і весільного тексту зокрема.

Весілля як зародження нової сім'ї має тривалу історію виникнення, що пов'язано з різними етапами становлення праслов'янських племен на території сучасної України. На жаль, сьогодні народне весілля зазнало значних змін. Зменшилася кількість учасників, сюжет обмежується найчастіше трьома актами – заручини, сватання і власне весілля; старі обряди майже зникли, пісні й музика забулися. Весільна обрядовість постає як система драматично-ритуальних дій та пов'язаних із ними пісенно-поетичних текстів, які виконуються з нагоди шлюбу хлопця та дівчини з метою створення сім'ї.

Виникнувши ще в первісному суспільстві, весільна обрядовість формувалася й шліфувалася народом упродовж віків: тексти варіювалися, вносилися доповнення або скорочення до обрядових дійств, з'являлися нові прозові діалоги й монологи, пісенні тексти. Це зумовлено певними змінами в самому житті, психології людей, віруваннях, родинних і суспільних відносинах тощо.

Локально-специфічний весільний текст Придінцевого краю презентує загальноукраїнську традиційну поетику, символіку, метафорику, проте географічне наближення його до земель Росії позначилось і на лексиці, ужитої на означення реалій іншого етносу. Культурна специфіка цих порубіжних територій сформувалася в результаті тривалих зв'язків українців і росіян. Проблему взаємовпливу двох культур у традиційній весільній обрядовості розглянуто у „Весільній обрядовій

пісенності Луганщини” [1]. Для ілюстративного матеріалу ми використовуємо тексти, що не ввійшли в цю працю.

У пісні, яку виконує дівчина на дівич-вечір, часто наречену називають світлячком, світилочкою, говорушкой:

Чи тобі, мамо, полегшало, / Що в хаті та й поменшало: / Ні скриньки, ні подушечки / Ні Галі-говорушечки [4, с. 9];

наречена звертається до матері:

Родімая моя мамінька, / Чім я тобі надокучила, / По твоєму двору ходячи, / Твій двір вимітаючи, / Твій двір вимітаючи / Васильками украшаючи, / Васильками ще й цвіточками, / Ще й дрібненькими сльозочками [Там само, с. 12];

мати нареченої дружки називають уткою, а не качкою:

Ой матінко-утінко, / Ворочайся прудко, / Сонечко низенько – / Дружечки близенько / Сонечко ще нижче – / Дружечки ще ближче / А казали: „Свати багаті” / А вони убогі, в них коні безногі / Самі пішком ішли, / Молодого в мішку несли, / А свашку у торбині, / Щоб не з’їли свині / А боярів у чувалі, / Що з свинями ночували / А світилку у халозі, / Щоб не з’їли воші [Там само, с. 10];

старшому боярину, який є не дуже веселим на весіллі, присвячено рядки:

Боярин – полохливий, / Бігає кругом хати / З великою ломакою / За сірою собакою / Старший боярин – горбатий / До стіни прип’ятий, / Гвіздочком прибитий, / Щоб не був такий сердитий [Там само, с. 11];

сором’язливим молодятam наспівують:

Прилетіла перепілочка / До нашого соловесчка / Не кишкайте, не полахайте, / Нехай наша перепілочка / Привика до соловесчка [Там само, с. 12].

Окрему увагу приділено в тексті і специфіці історії заселення приднінцевих територій: південні райони промислові, більше міського населення, північні – сільськогосподарські, часто весільний текст пісні-передирки демонструє своєрідний словесний батл між родичами різних прошарків населення, наприклад, співають дружки: *Пустила мене мати, пустила мене мати / В цей день погуляти, кіскою помахати, / З друзками погуляти / Дивляться селяни: ідуть городяни, / Попереду Галя*

іде, дружечок з собою веде. / Сім сот ще й чотири та всі чорнобриві, / Хоч одяг і білий, то весь і до діла [Там само, с. 10].

Локальною особливістю весільного тексту досліджуваної території є те, що разом з весільним хлібом, короваєм тут використовують слово „шишки” – ритуальні шиповані булочки, функції яких збігаються із функціями короваю. Цими печеними (а в північних районах карамельними) смаколиками молоді дякують гостям за увагу та подарунки під час обряду обдарування. Про такі шишки йдеться, наприклад, у пісні-передирці свахи: *Свашка-неліпашка, / Шишок не ліпила, / Дружкам не дарила / Хоч одну зліпила, / Та й ту сама з'їла, / А що не доїла, – / До столу приліпила* [Там само, с. 11].

Наголосимо, що сучасний весільний текст зазначеного регіону міцно зберіг сатиричний аспект обрядовості, пов'язаної із традиційним примиренням родів на шлюбній церемонії, і це – важливий етнічний код мешканців цього краю, багатонаціонального та геополітичного. Надаємо яскраві ілюстрації весільних родинних перепалок: *Мій зятю хороший, / Готов купу грошей / Купюю не одбудеш / Хіба мені жупан купиш; Зять на мене та й не дивиться – / Він на мене супротивиться / Скоса поглядає – / Він мене тишком лас; А в нашого свата – / Солом'яна хата / Боїться пустити, / Щоб не розвалити / Пустити, свахо, в хату, / Нас тут небагато / П'ятеро, шестеро / Та всього нас десятеро; Старша свашка ласа, / Вкрала кусок м'яса / Під стіл нахиляється / Куском запихається* [4, с. 12].

Трансформація фольклорних кодів весільного тексту Придінцевого краю яскраво відображає синтез міфологічного й народного світобачення і своєрідного розв'язання естетичних завдань буття родини. На нашу думку, подальші розробки дослідженої теми є перспективними, скільки вони допоможуть краще осягнути близькість народного світогляду, світовідчуття. Репрезентована аналітична модель артикулюється як семіотичний етнографічно-духовний концепт, який має свій локальний характер, робітничо-пролетарський або селянський силуети, певний класово-клановий соціум, кітчевий стиль тощо.

Література

1. **Весільна** обрядова пісенність Луганщини : навч. посібник-хрестоматія / упоряд. Н. Ю. Калина, О. В. Скиба, Н. М. Філоненко ; ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 113 с. 2. **Дмитренко М.** Український фольклор і глобалізація: проблеми збереження генетичного коду / М. Дмитренко // Фольклористичні зошити : зб. наук. пр. – Вип. 10. – Луцьк, 2007. – С. 3 – 10. 3. **Лотман Ю. М.** Символіка Петербурга / Ю. М. Лотман // Внутрі мислящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – С. 275 – 297. 4. **Обрії** сучасного фольклору Луганщини : хрестоматія для студ. філол. фак-тів спец. „Українська мова і література” вищих навч. закл. / О. В. Скиба, С. А. Негодяєва, Н. М. Філоненко. – Луганськ, 2011. – 54 с. 5. **Український** текст ХХ століття у дзеркалі історії української літератури. Програми основних курсів і спецкурсів / відп. ред. Г. В. Давидова-Біла. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 96 с.

Т. С. Пінчук

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ФОКУСІ ЗАРУБІЖНОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ТЕТЯНИ ПАХОМОВОЇ „Я, ТИ І НАШ МАЛЬОВАНИЙ І НЕМАЛЬОВАНИЙ БОГ”

Єврейське питання в часи Другої світової війни є однією з найтрагічніших тем, широко висвітлених у літературі ХХІ ст. Відомий ірландський письменник Джон Бойн у 2006 році створив свого легендарного „Хлопчика у смугастій піжамі” [1], перекладеного більше ніж 50 мовами та геніально екранізованого. Захоплива історія дружби двох хлопчаків: заможного німецького та вимученого існуванням за колючим дротом єврейського, чий життя трагічно перериває гостра антисемітична політика німецько-фашистського уряду.

Популярний американський письменник та кіносценарист Джим Шепарду у 2015 році створив міні-хроніку життя

єврейського хлопчика в умовах моторошної атмосфери варшавського гетто, на чию долю випали лихоліття війни та нацистського терору, а також знайомство та товариство з великим педагогом Янушем Корчаком („Книга Аарона”) [4].

Талановита молода американська письменниця-початківець Рейчел Ромероу у 2016 році пише роман-історичне фентезі „Лялька з Кракова” [3], який у своїй неповторній манері розкриває особливості життя єврейського народу в передвоєнній Польщі та в період її воєнного часу. Захоплива історія ляльки Кароліни, яка потоваришувала з єврейською родиною – Джоозефом та його донькою Реною, й намагалася врятувати останню від загибелі в газовій камері. Весь алогізм німецьких посягань на першість арійської раси, підступне та неймовірно креативне у своїй жорстокості винищення „нижчої” єврейської раси; дружба і віра у вихорі хаосу – усе це читач бачить очима ляльки Кароліни, життєва філософія якої стане цікавою не тільки вдумливим підліткам, а й дорослій аудиторії.

Тему геноциду єврейської нації яскраво та майстерно висвітлила й українська письменниця Тетяна Пахомова у своєму дебютному романі „Я, ти і наш мальований і немальований Бог”, відзначеного перемогою в Міжнародному літературному конкурсі „Коронація слова” 2016 року.

Роман написаний на основі реальної історії, творчо переосмисленої та майстерно змальованої письменницею. Серед знайомих Т. Пахомової була жінка, яка під час Другої світової війни під страхом смерті врятувала цілу єврейську родину, 800 днів переховуючи їх під стайнею. Ця сім’я з трьох чоловік і стала прототипом львівської родини Зільберманів із роману, а жінка-рятівниця постала в образі Марії Врублевської, яка зі своїм чоловіком Степаном стали пов’язані з євреями-втікачами „однією ниткою – ниткою життя...” [2, с. 117], адже за переховування ненависного німецькій нації народу смертна кара для родини Врублівських стала б неминучою.

У романі авторка порушує низку важливих і актуальних у всі часи проблем:

- проблему війни („А з ким нам треба домовитися, щоб усі-усі на планеті жили добре і без війни й до нас не чіплялися? – дитячі запитання Мірочки добре били в десятку проблеми”)

[2, с. 161] (далі в круглих дужках зазначаємо тільки сторінку роману); „Ніхто не міг вимовити страшну новину, лише Мірочка прошепотіла слово, значення якого не розуміла зовсім, але з реакції старших уявляла собі якогось невимовно страшного звіра: «Війна...»” (с. 36));

- проблему варварської жорстокості фашизму як гіпертрофованої форми вияву націоналізму („Кілька рейдів фашисти провели львівськими підземеллями, майже всіх, хто там був, розстріляли, а на вулицях біля люків поставили євреїв-поліціантів” (с. 73 – 74); ...Вони й достеменно не знали, чи живі вони, чи вже мертві, а це вже частина пекла за їхні якісь ще не усвідомлені гріхи – стан від голоду й стресів трансформував дійсність у жорстоку фантазмоторію, де нічого не піддавалося ні логіці, ні звичній моральності, не в’язалося з одвічними й прийнятими в кого – цілком, у кого – вибірково релігійними заповідями... „Убий... Укради... Не возлюби ближнього свого...” – нова фашистська релігія була зрозуміла тільки їм, власникам і підданам нового бога – Зброї. А людське металевому й жорстокому було не до снаги...” (с. 86));

- проблему расизму, зокрема антисемітизму та антициганізму („...Отже, вони втопилися в болоті, це добре... Але як, як ниці євреї посміли розпоряджатися своїм життям?! Полегшення захотіли — пішли в інший світ... Підла-таки нація...” (с. 117); „Не було страху, байдужості, з’явилася замріяність в очах... Що?! Перестали боятися, сміють бути людьми? Жиди, цигани – не люди, ні; повільно розстебнув кобуру... прицілився...” (с. 83 – 84));

- проблему інакшості у філософському плані, а не тільки в релігійно-національному сенсі („Бо те, що ненависне людям, завше знаходять у євреях... Чому?.. Звідки ж ця ненависть, яка завше знаходить добродішну маску облудного виправдання... Корені її – у тваринній сутності людини: як білого лева виганяють із прайду, бо він – інакший; як однакові лелеки – чорний і білий – не перемішуються, хоч відрізняються лише кольором і місцем проживання, бо вони – інакші... А інакшого у тваринному світі заведено з’їдати... Або виганяти... Де вона, та хитка межа між людською і тваринною частинами душі?

...А там, де важко пояснити звичайну заздрість, гнів, ненависть, вішає табличку інакшості... І не містять Заповіді Божі, однакові і для іудеїв, і для християн та дуже подібні до них мусульманські та буддистські наказу ненавидіти інакшого, а лиш любити ближнього свого. Та в момент ненависті приходить затьмарення душі, бо він – ІНАКШИЙ” (с. 50 – 51));

- проблему жорстокості, антигуманності людини в пограничній ситуації („Нас оточували до війни лише хороші люди. Я не знав, що у світі може бути стільки зла й жорстокості...” (с. 155); „...Табірне тваринне існування закопало всі-всі людські емоції десь на самісіньке дно душі, і потрібен був лікар-час, щоб знову усвідомити себе людьми” (с. 116));

- проблему показної набожності, що виявляється в гріховності людини, прикритої релігійними почестями („«І навіщо ж ви сюди йшли, як не збиралися віддати цей час молитві... Як нема Бога в серці, то в церкві ви його теж не знайдете...» А люд сумирно ходив до церкви – молитися, сповідатися, причащатися, щоб, механічно відтарабанивши призначені на спокуту молитви, далі грішити без особливої задуми... Вчинки, вчинки людей були красномовнішими за їх святенницький образ. Навіть ті, хто не виконував одну чи дві заповіді Божі, не вважали себе грішниками – цього мало, а решта виконуються, нащо заморочуватися якимось там самоаналізом... Бо для праведних і вірних християн села головне – вчасно висповідатись і сумлінно ходити до церкви... Марія більше любила свої домашні розмови з Богом – на них не було цього нальоту фальші” (с. 129 – 131));

- проблему віри („– Мамо, а чому люди такі різні, якщо Бог, що їх створив, один? –Усе залежить від сили їхньої віри, сину... Це як коріння, яке живить душу і вчинки. Людина без віри – як перекошиполе: несе його вітром хтозна-куди, і всяке сміття на нього намотується” (с. 122 – 123); „І я віру в серці більшу дістав, бо вчинили-сьмо так, як мають робити люди, а не звірі чи фарисеї... Так, як Бог велить... А жити з миром у душі, у ладу з самим собою, навіть як ти в бідності, – це найвища його милість” (с. 146));

- проблему людської солідарності членів різних релігійних конфесій (*„Основи людяності для всіх і справді однакові, Давиде. І не важливо, яке ім'я в Бога, який його вигляд. Важливим є його слово, яке впало в людські душі, і проросло сходами людяності, і відділило нас від світу тваринного егоїзму. А свобода вибору, якої не мають тварини, – це великий його дарунок...”* (с. 185 –186));

- проблему фізичного насилля в українських родинах (*„Юрко мав уже другу дружину – купувалися бідлашні на гарне личко й облесливі слова, – але, як і перша, вона плакала та стогнала від його незрозумілого деспотизму... Деякі стають добрішими, як приймуть на груди чарчину-другу, але тільки не Юрко-бик: у нього зразу просиналось тваринне бажання дати у фізію комусь із хатніх. Юрко вдався в покійного батька, тож найкраще з ним обходилась його мати, яка за довгі роки побоїв і принижень навчилась безпомилково визначати настрій – колись чоловіка, а тепер і сина”* (с. 132 – 133));

- проблему одвічних повторюваних людських помилок, джерелом яких є їхня гріховна натура: зухвальство, егоїзм, марнославство, заздрість, байдужість, жага до жорстокості (*„Цікаво, а якби хтось усесильний стер із пам'яті всіх народів взаємні образи, кровопролиття, геноциди – чи став би світ кращим? Чи як і людина має перерости свої образи від рівня бійки за пісочницю до мудрих поступок і компромісів у старості, так і колективна пам'ять має вийти за межі своєї мовної та релігійної пісочниці? Напевно, поваги бракує – такої, як є сьогодні тут, між нами”* (с. 153));

- проблему тлінності матеріальних благ (*„Могилку баби Шо-Га таки вінчав хрест, а на ньому... тихий нічний вітерець погойдував десятки зав'язаних квітчастих хусток, які так і не принесли щастя ні їй, ні бідній удові Маринці, ні її дітям, ані онукам, та й, на жаль, уже не могли прислужитися нікому з живих – стали пам'ятником мертвих надій і сподівань живих та жадібності покійної Ганки... Людина приходить у цей світ без нічого і без нічого з нього йде, залишаються лише її справи ... Будинки руйнуються, одяг тліє, скарби розтікаються по*

світу, а вчинки чи досягнення залишаються в пам'яті людській...” (с. 175 – 176)).

Отже, єврейське питання стало предметом зацікавлення і зарубіжної, і української художньої літератури. Проблематика роману Т. Пахомової і „Я, ти і наш мальований і немальований Бог” пропонує реципієнтам поживу для розуму, адже всі змальовані проблеми є до болю актуальними в наш час.

Література

1. **Бойн Дж.** Хлопчик у смугастій піжамі / Дж. Бойн ; пер. з англ. В. Шовкуна. – Л. : Вид-во Старого Лева, 2017. – 192 с.
2. **Пахомова Т.** Я, ти і наш мальований і немальований Бог / Т. Пахомова. – Х. : Книж. Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – 192 с.
3. **Ромеро Р.** Кукольник из Кракова / Р. Ромеро; пер. с англ. Ю. Пономаренко. – Харьков : Книж. клуб „Клуб Семейного Досуга”; Белгород ООО Книжный клуб „Клуб семейного досуга”, 2016. – 224 с.
4. **Шепард Д.** Книга Аарона : роман / Д. Шепард; пер. с англ. В. Гривиной. – Харьков : Книж. клуб „Клуб Семейного Досуга”; Белгород ООО Книж. клуб „Клуб семейного досуга”, 2016. – 224 с.

Н. М. Сизоненко

(Полтавська державна аграрна академія)

АРХЕТИП АНТИДОМУ В РОМАНІ ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА „ПРОЩАННЯ З САМИМ СОБОЮ”

Архетип дому належить до основоположних архетипів в етнокультурній свідомості українців. Сміслові наповнення цього архетипу можна звести до такого узагальнення: безпечний сакральний простір; міфологема-символ роду й сімейної цілісності, життєвої енергії, ширше – землі, батьківщини, нації.

Увага літературознавців неодноразово була прикута до особливостей індивідуально-авторських репрезентацій архетипу дому. Функціонування його цілісної моделі „*дім – не-дім – антидім*” предметно висвітлено в дослідженнях Н. Бондар [1], А. Демченко [2], А. Дубровської [3], О. Осьмухіної, Є. Короткової [5] та ін.

Роман „Прощання з самим собою” [8] Василя Шевчука до детального архетипного аналізу не залучався. Дотичними

до порушеної проблеми є попередні наші дослідження, у яких розглянуто часопросторову та сюжетно-композиційну моделі роману, виокремлено архетипи національного раю та внутрішнього ворога [6, с. 56 – 57], а також проаналізовано його топічний репертуар [7]. *Мета* цієї розвідки – з'ясувати особливості авторської інтерпретації архетипу антидому в романі Василя Шевчука „Прощання з самим собою”.

Центральне місце в просторовому розгортанні міського топосу роману В. Шевчука посідає локус *казенної квартири* – місце проживання Платона та його родини – дружини Галі та сина Федора.

Головний персонаж твору родом із поліських лісів, проте в столиці (Києві) живе вдвічі довше (час розгортання подій – 80-ті рр. ХХ ст., у „розпал перебудови” [8, с. 335]), тож „*геть урбанізований*” [Там само, с. 238], „*здебільшого й малює місто, крани новобудов... І пише вже не про село, якого вже не знає. От тільки в музиці... Це в нього хобі... В музиці – він ще сільський*” [Там само]. Як справжній містянин має машину, проте придбав її, аби їздити в ліс „*поспілкуватися з землею, полем*” [Там само, с. 243]. Під час однієї з таких поїздок Платон натрапив на обійстя, „*полишене у розквіті фізичних та інших сил*” [Там само, с. 247]. Будинок край села („*домище*”, „*котедж*”, „*дім хоч куди*”) збурих „*причახлу душу*” митця, із закутків якої виринули болючі спогади про бездомне дитинство у формі жанрових вставок – билиць (ретроспекція в минуле). Останні є сповідями-свідченнями про буття людини і творця в тоталітарному суспільстві (тематичний центр „історія Я” та „історія покоління”). Отже, сюжет роману – це історія пошуку мудрих істин, які відкриваються через прагнення Платона „*повернути вітри на круги своя*” – мати дім і у вузькому (осередок затишку, рідного, гармонійного мікрокосму), і в широкому сенсі (духовна твердь, національний макрокосм).

Опозицією до *архетипу дому* як осередку домашнього затишку, душевного комфорту, „свого” простору в „Прощанні з самим собою” є *квартира* – корелят *архетипу антидому* (за Ю. Лотманом, – чужий простір, місце тимчасової смерті, „*потрапляння до якого рівнозначне подорожі до потойбічного світу*” [4, с. 314]).

Локус *квартири* в романі достатньо схематично виписаний, подається із просторової позиції головного персонажа й має негативну оцінну конотацію – „*квартира-клітка*”, „*тісне проектування*”, „*міські вольєри*”; локально замкнений, чужий простір (штучно створений), бо не окремішній, а для багатьох, „даний”: „*Такі квартири тулять лише для плебсу, людям, які їх ждуть, як щастя. Це – мов собаці кістка. Дали тобі – і дякуй, виляй хвостом!..*” [8, с. 284].

Неодмінний атрибут процесу очікування квартири – проживання в тимчасових помешканнях – корелятах *архетипу не-дому*: „*Він довго жив у гуртожитку, наймав куток, кімнату, й зрадів, коли одержав свою одну, а потім дві. Його немов витримували, маринували, щоб став м'яким, не здатним бажать чогось за планкою, яку йому дозволили перестрибнути. Живи, як всі!*” [Там само, с. 280 – 281]. В іншому епізоді Платон згадує про одержання квартири як про зовнішній атрибут успішності і свій простір: „*... хату оцю одержав – першу! – і телефон... Еліта!.. „А я собі гуляю, як рибка по Дунаю!..*” [Там само, с. 404]. Проте перші емоційні враження виявилися оманливими; „вкорінення” у свій простір (у традиційному розумінні) так і не відбулося, бо квартира, на думку Платона, стала для багатьох предметом торгівлі моральними чеснотами, оприявнила моральну деградацію суспільства й фальшивість соціальних декларацій: „*Всі рівні!.. А ви?.. Ми – виняток...*” [Там само, с. 285]; „*Всі рівні!.. Крім начальства... Для них нема ні правил, ні постанов. Вони живуть на вищій сфері, куди впускають вибраних і звідки викидають усіх негодних, праведників од сіряка*” [8, с. 281]; „*Сучасне панство, обранці не долі – вищих нових князів, що зуть себе товаришами!.. Пророки з подвійним дном!*” [Там само, с. 290]. Для непоступливих – тісна клітка, самотність, забуття, приниження; а для непринципових, конформістів – ордени, премії, „добування” квартири: „*Один його колега по малюванню воздвиг собі квартиру – хоч грай конем, обставив диво-меблями і навіть стелю у коридорі обшальював. Хотів би собі таку?.. Хотів би. Проте простішу за інтер'єром, вільну, без гарнітурів. Їх же за щось купляють. Скільки на них пішло і принципів, і чистих мрій!*”

За путнє не платять грубих грошей, їх платять за потрібне ...”
[Там само, с. 283 – 284].

Найхарактерніша ознака локусу *квартири* в романі – тіснота – на кухні (*„Платон займав почесне місце по під пеналом, зате сидів до столу боком, вивернувшись або скрутившись, – як він любив казати гостям – щоб менше впадало. Федь – посередині, перекидаючи своїм худючим тілом прохід до плитки й мийки. Галя здебільшого і не сиділа, маючи найгірше місце, біля вікна”* [Там само, с. 295]), у коридорі (*„Тут теж не повернутися. Холодильник стоїть на белебні, як бегемот, і нікуди його прибрати. Взуття стоїть рядком по під стіною”* [Там само, с. 331]; *„Не коридор, а звичайнісінька тобі нора!..”* [8, с. 286]), у спальні-кабінеті (*„три кроки до балкона і три назад. ... Мов звір у клітці”* [Там само, с. 263]; *„Неначе пес на прив’язі! ... На цих убогих метрах – по кілька штук на душу – немає де розпрямить крила”* [Там само, с. 284 – 285]; *„На п’ятачку біля дверей балконних, де не стояли меблі, не міг би і поміститися і добрий пес...”* [Там само, с. 283]). Фізичне відчуття тісноти асоційоване низкою фразеологізмів – *мов звір у клітці, неначе пес на прив’язі*, – які вербалізують компонент „звір” („пес”) у значенні „втрата свободи, незалежності”.

Відображення локусу *кабінету* та *балкону* ґрунтоване на прийомі метаморфози – видозмін, перетворення когось/чогось на інше. Кабінет перетворюється то на спальню, то навпаки (*„спальня-кабінет”, „кабінет-спальня”*); на *„робітню”*, коли Платон створює билиці: *„Тут він згадав дитинство і рідний край, тут затужив за тим, що вже давно минуло, вмерло”* [Там само, с. 343]. Для головного персонажа намір придбати дім – останній шанс на воскресіння *„із мертвих духом”* [Там само, с. 440].

Локус *балкону*, який відкриває незамкнений простір міста (*„З балкона мав чудовий вид на гору, місто, де сходили і сонце, й місяць”* [Там само, с. 279]), спочатку для Платона безпечний, бажаний, проте згодом трансформується на небезпечний і навіть психологічно безвихідний: щодня сусід зверху (*„роботяга”, „сучасний інквизитор”, „подоба, копія „вітця народів”, витвір його часів”* [Там само, с. 301]) лле помії на нетрудящих, *„нахлібників і дармоїдів”*. *„Пекельний”* балкон перетворюється

на сучасне місце психологічного пригнічення й приниження, інструмент покарання мислячої інтелігенції: „роботяг” переконали, що „*мислити й шукати щось – злочинно*” [Там само, с. 306], а тому вони „*стоят на страже*”. Тож локуси *кабінету* і *балкону* автор подає як амбівалентні, протиставні: кабінет „заряджений” енергією творення, духовним світлом, „осяяний” ідеєю дому (архетип *бажаного дому*), натомість *балкон* уособлює небезпеку, психологічний дискомфорт, пекло, безвихідь (архетип *антидому*).

Чужим для Платона є *локус спальні сина* з необхідними атрибутами – магнітофоном, касетами з роковими композиціями, гучною музикою, у якій „*каміння перемішалось з металевим бруттом, хаос із слів та звуків*” [Там само, с. 234]. Найбільше ж турбує Платона відкидання молоддю рідного й беззастережне прийняття чужої культури, відсутність тісного духовного зв’язку між поколіннями. Тож і відмовляється зрештою Платон від ідеї купити будинок, бо він не стане рідним, своїм для сина: „*Федь. Без нього нам немає смислу. Можна поруйнувати і те, що є. Ми – там, він – тут...*” [Там само, с. 439].

Отже, у романі Василя Шевчука „Прощання з самим собою” опозиційна пара *дому – антидому* є тією призмєю, крізь яку заломлюється низка соціальних, екзистенційних, культурологічних проблем тогочасного суспільства. Архетип антидому реалізований і локусом квартири загалом, і його елементами, які мають семантику неволі, незахищеності й безвиході.

Література

1. **Бондар Н. Ю.** Художня своєрідність архетипів дому, дороги і дитини (на матеріалі романів У. Стайрона „Вибір Софі” і Дж. Барнса „Історія світу в 10 1/2 розділах”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 „Література зарубіжних країн” / Н. Ю. Бондар. – Д., 2010. – 20 с.
2. **Демченко А. В.** Поетика тріади „дім – не-дім – антидім” у збірці Сергія Жадана „Життя Марії” / А. В. Демченко // Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі : зб. наук. пр. / гол. ред. Н. О. Висоцька. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016. – Вип. 13. –

С. 207 – 216. 3. **Дубровська А. С.** Опозиція „Дім”/„Антидім” у романі В. Винниченка „Хочу!” [Електронний ресурс] / А. С. Дубровська. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1>. 4. **Лотман Ю. М.** Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки (1968 – 1992) / Ю. М. Лотман. – СПб. : „Искусство – СПб”, 2000. – 704 с. 5. **Осьмухина О. Ю.** Хронотоп квартиры в малой прозе М. Булгакова / О. Ю. Осьмухина, Е. Г. Короткова // Филологические науки. Вопросы теории и практики : в 4-х ч. – Тамбов. – 2016. – № 12. – Ч. 1. – С. 35 – 38. 6. **Сизоненко Н. М.** Жанрово-стильові особливості прози Василя Шевчука : монографія / Н. М. Сизоненко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2011. – 160 с. 7. **Сизоненко Н. М.** Функціонування топосів міста, села, творця в умовах заблокованої культури як перехресних систем у романі Василя Шевчука „Прощання з самим собою” / Н. М. Сизоненко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2011. – № 24. – Ч. 2. – С. 187 – 192. 8. **Шевчук В. А.** Прощання з самим собою : роман / В. Шевчук // Прощання з самим собою : романний диптих. – К. : Укр. письм., 1992. – С. 234 – 447.

Д. А. Стрільцова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ДІАЛЕКТИЗМІВ

У РОМАНІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА „ГРУШІ В ПІСТІ”

Юрій Винничук – одна з найвідоміших постатей сучасного літературного процесу. Творчість митця вельми багатогранна: його перу належать дитячі казки, збірки поезій, проза для дорослих, переклади. Його твори перекладаються білоруською, англійською, іспанською, німецькою, польською, французькою мовами, екранізуються.

Юрія Винничука називають „батьком чорного гумору” [8, с. 122 – 125], знавцем дитячих і жіночих душ, містифікатором, скандалістом. Тому й не дивно, що коло його читачів досить широке й різноманітне.

Проза Ю. Винничука оригінальна, з яскраво вираженим еротичним та гумористичним чи сатиричним елементом, наповнена алюзіями. Письменник – мешканець Галичини, тому мова його творів насичена місцевими діалектизмами, що надає текстам особливої вишуканості.

Нашу увагу звернуло використання діалектизмів у романі „Груші в тісті”.

В „Енциклопедії української мови” ми знаходимо таке визначення діалектизму: „це позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови” [7, с. 146]. Діалектизми – слова або словосполучення, характерні для мови певних територій [2, с. 49].

Лексичне значення деяких діалектизмів, використаних у романі „Груші в тісті”, можна витлумачити з контексту, але більшість з них є незрозумілими для пересічного читача, вони потребують додаткового пояснення. Такі слова автор використовує як стилістичний засіб з метою змалювання місцевого колориту.

В окрему групу виділяємо діалектизми на позначення назв осіб. Помічаємо в романі слово *кобіта*: „*Кобіта верещала, мов несамовита*” [1, с. 32], „*В результаті за столом сиділо тільки троє молодих хлопців і дванадцять кобіт різного віку*” [Там само, с. 140]. „Лексикон львівський: поважно і на жарт” фіксує: *Кобіта* (кубіта) – жінка; дівчина (м, ср, ст) [9, с. 293].

Юрій Винничук активно використовує діалектизм *кумпель* – товариш, друг (ст) [Там само, с. 316]: „*Мій кумпель... мій, можна сказати, побратим... Василько...*” [1, с. 34], „*Загинув наш кумпель... наш колега...*” [Там само, с. 39], „*... спалахнув мій кумпель і зірвався з місця*” [Там само, с. 62], „*Мій кумпель Любка на прізвисько Прум-прум якось сказав ...*” [Там само, с. 81].

Прокоментуємо лексему *вар'ят*: „*Мене намагалися переконати зіграти роль вар'ята, але перспектива пробути зо два місяці на Кульпаркові якось не всміхалася*” [Там само, с. 90], „*В армії я надивився на різних вар'ятів*” [Там само с. 93],

„Гриць не був винятком, він теж провів там два місяці, але мав змогу виходити в місто і, коли ми здибалися, розповідав про вар'ятів, що то дуже милі люди” [Там само, с. 176]. Зрозуміти значення лексеми допоможе праця „Лексикон львівський: поважно і на жарт”: вар'ят (варіят) 1. психічно хворий чоловік; розумово обмежений чоловік (м, ср, ст) [9, с. 102]. Цікаво, що слово *вар'ят* походить від польського *wariat*. Зважаючи на територіальну близькість Галичини й Польщі, робимо висновок, що слово запозичене з польської мови.

Крім того, якщо знати місцевість Львова, а точніше, що на вулиці Кульпарковій розташована обласна державна клінічна психіатрична лікарня, то лексичне значення слова *вар'ят* можна зрозуміти з контексту.

Трапляються в романі лексеми *вуйко*, *стрий*, які будуть зрозумілі кожному галичанину та будуть чужими для жителів інших регіонів України: „У березні 1974, коли у Франківську почалися політичні процеси, я втік до Львова і жив то в якихось знайомих, то у стрійка, то в гуртожитку прикладного інституту разом з поетом Ярославом Павуляком” [1, с. 162], „Сам стрійко загубив лік паннам, яких зробив щасливими матерями” [Там само, с. 252], „Появу стрійка Зеня усі зустріли оплесками” [Там само, с. 281], „Піди переночуй до вуйка, а я більше їх не пуцу до хати і скажу, що ти поїхав у Тюмень” [Там само, с. 280]. Лексичне значення цих слів знаходимо в *Словнику української мови*: Вуйко, а, чол., діал. 1. Дядько по матері, брат матері. 2. Про старшого віком чоловіка (звичайно при шанобливому звертанні). 3. перен. Ведмідь [4, с. 785]. Стрий, я, чол., діал. Дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри [5, с. 769].

Продовжує низку діалектизмів на позначення родинних зв'язків лексема *швагер* – 1. Шурин. 2. Сестрин чоловік; зять. 3. Дівер [6, с. 426]: „... *Іван, сестра якого в поважному віці вийшла заміж за кагебіста, усе чесно своєму швагрові розповів*” [1, с. 162].

Розглянемо діалектизми на позначення елементів гардеробу. Юрій Винничук у своєму романі використовує такі слова: *мешти* – туфлі [9, с. 356], *сердак* – рід верхнього теплового короткого сукняного одягу [5, с. 58]. „*Бодьо, який постійно*

недоїдав, Бодьо, який трясся над кожною копійкою, Бодьо, який ходив у стоптаних мештах і кримпленових штанях, раптом купує надувного човна!” [1, с. 75], „Ми з Іваном були вбрані в гуцульські сердаки і виглядали досить колоритно навіть для Львова, на нас усі зглядалися, коли ми тинялися містом” [Там само, с. 162]. Письменник актуалізував ще одну лексему на позначення одягу – *маринарка*: „І хоча його тримали за *маринарку* зовсім не міцно, Олег мужньо поривався до бою” [Там само, с. 151]. Жартівливе пояснення цієї лексеми знаходимо на сайті „Каралєвна” у „Тлумничку”: „Маринарка – це не якийсь там маринад, не жіноче ім’я, не жителька Маринарії, і до моря слово ніякого відношення не має. Маринарка – це піджак або жіночий жакетик” [3]. Бачимо також діалектизм на позначення жіночої спідньої білизни – *майточка*: „Я не голився, не мився, не пускав воду в унітазі, сякався у її сукенки, блюзки, майточки ...” [1, с. 341].

Текст роману насичений діалектизмами на позначення предметів побуту, страв: *гальба* – кухоль (пива), *кнайпа* – шинок, *обцас* – каблук, *пательня* – сковорідка, *бульба* – картопля, *зупа* – суп, *драгли* – холодець, *трафунок* – випадок, *калабаня* – велика калюжа, *фотель* – крісло тощо. Звичайно, це не повний перелік галицизмів, уживаних у романі Юрія Винничука.

Отже, Юрій Винничук актуалізував окремі діалектні слова. Для самого автора ці слова були звичними, рідними – оригінальна говірка Галичини, а для пересічного читача вони є цікавими, а іноді й зовсім незрозумілими. Примітним є те, що деякі слова не ввійшли до 11-томного Словника української мови, їхнє лексичне значення можна знайти в інших виданнях, зокрема в праці Наталі Хобзей „Лексикон львівський: поважно і на жарт”. Тож автор використав діалектизми з метою стилізації для відтворення колориту місцевості й часу, щоб максимально близько наблизити читача до картин Львова кінця 1970-х – початку 1980-х років.

Література

1. **Винничук Ю. П.** Груші в тісті / Юрій Винничук; худож.-оформлювач В. М. Карасик. – Х. : Фоліо, 2015. – 349 с.
2. **Єрмоленко С. Я.** Українська мова. Короткий тлумачний

словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. Либідь, 2001. – 222 с. 3. **Каралєвна**. Тлумничок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karalevna.com.ua/vocabulary> – Заголовок з екрана. 4. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 785. 5. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – С. 769. 6. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 11. – С. 426. 7. **Українська мова** : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. 8. **Харчук Р. Б.** Сучасна українська проза. Постмодерний період : навч. посіб. / Роксана Харчук. – К. : ВЦ „Академія”, 2008. – 248 с. 9. **Хобзей Н.** Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (Сер. „Діалектологічна скриня”). – 2009. – 672 с.

Н. В. Твердохліб

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ПИСЬМЕННИКИ ЛУГАНЩИНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПЕТРА РОТАЧА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Творчість письменників Луганщини – об’єкт дослідження багатьох літературознавців, які підготували кілька кандидатських дисертацій, авторів енциклопедичних статей, методичних матеріалів. Здебільшого доводиться читати праці описового характеру, де переважає концепція дослідника, тому нерідко маємо справу з надуманими, нереальними оцінками того чи того аспекту творчого надбання письменника рідного краю.

Значно менше опубліковано рецензій, відгуків, особливо в засобах масової інформації, а біобібліографічний словник літературно-краєзнавчого спрямування за останні півстоліття

з'являвся тільки двічі. Тому особливо актуальним для сьогодення вважаємо залучення до наукового обігу біобібліографічних досліджень, що стосуються літературної Луганщини.

Серед таких джерел науковою виваженістю, точністю й повнотою характеризується творчий доробок літературознавця, краєзнавця з Полтави, справжнього вченого-енциклопедиста Петра Петровича Ротача (1925 – 2007 рр.).

Справді, у 60-х роках краєзнавчі, біобібліографічні матеріали полтавця Петра Ротача широко публікувалися в різних періодичних виданнях. Так, з біобібліографічного словника „Літературна Полтавщина” впродовж 1965 – 1971 рр. у журналі „Архіви України” надруковано 577 статей. На жаль, тодішня цензура не дозволила завершити цю вагому працю, адже 16 січня 1970 року обласна партійна газета „Зоря Полтавщини” опублікувала статтю „Чортополох”, де Петра Ротача звинувачували в українському буржуазному націоналізмі, негативному впливові на молодих письменників, приховування правди про перебування в Німеччині, антирадянське спрямування словника. Надалі П. Ротач міг тільки епізодично, ховаючись за псевдонімами, співпрацювати із періодичними виданнями Польщі „Наше слово”, „Наша культура”, „Український календар”, що видавалися українською мовою [9].

Починаючи з 1987 року, літературознавчі, краєзнавчі дослідження та літературні твори Петра Ротача виходять друком і окремими виданнями, і в багатьох періодичних виданнях, однак підготувати до друку енциклопедичний словник „Літературна Полтавщина” вчений не встиг, тому й продовжуємо звертатися до тих літературних джерел, що були опубліковані в періодичних виданнях.

У журналі „Архіви України” (1970 р.) уперше була надрукована біобібліографічна довідка про Григора Тютюнника, де зазначено його життєві й творчі зв'язки з Луганщиною. Основою для цього дослідження стала епістолярна автобіографія Григора Тютюнника, адресована Петрові Ротачу 30 липня 1966 року. Уперше вона опублікована в газеті

„Літературна Україна” лише 16 липня 1987 року. Потім публікувалася за першодруком, однак із певними скороченнями.

Із середовища письменників луганського краю в словнику „Літературна Полтавщина” представлені також Володимир Сосюра [3], Юрій Сліпко [2], Тарас Рибас [1]. Щодо джерелознавчої проблематики, думається, що певну цінність для написання наукової біографії Володимира Сосюри можуть мати спогади письменника Олександра Ковіньки, які записав П. Ротач 21 грудня 1963 року та 8 серпня 1963 року [3]. Ймовірно, що автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Туди ж передані деякі інші рукописи, а серед них автобіографічний лист Юрія Сліпка від 28 червня 1965 року та автобіографічні замітки Тараса Рибаса від 29 травня 1966 року. Робота над опрацюванням значної частини архіву Петра Ротача продовжується.

Разом з тим відзначимо головну джерелознавчу ознаку матеріалів до словника „Літературна Полтавщина”, що стосувалися тих письменників, до кого П. Ротач міг звернутися листом. Саме епістолярні автобіографії стали основою для біографічної розповіді, особливо тоді, коли в офіційних (опублікованих) літературних джерелах вичерпні й правдиві відомості не наводились. Не випадково краєзнавець зберігав їх в особистому архіві, а деякі через багато років опублікував у книжці літературознавчих праць і літературно-краєзнавчих досліджень „І слово, і доля, і пам’ять...” [5]. Для підтвердження сказаного цитуємо фрагмент епістолярного листа Юрія Сліпка: „*Але вийти в світ моя книжечка („Радість”) не встигла – на початку 1935 року і мене, і її було заарештовано...*”

Десять літ можна викреслити з моєї біографії. Їх ніби й не було. А з літературної біографії можна викреслити ще кілька років, бо ж після всього пережитого мені довелося навіть елементарну грамоту опановувати знову. У 1947 році я повернувся на Україну і опинився майже на початковому старті. Але на цей раз було мені трудніше, ніж у юначі роки; я розгубив барви рідної мови, серце поржавіло від муштри та зневаги, я не мав права навіть жити під полтавським небом. Мене прийняв без остороги лише Донбас. Тут я і взявся знову за перо” [Там само, с. 231 – 232].

Мовою енциклопедії все це виражалось значно коротше, однаке суть залишалася незмінною: „Була підготовлена до видання перша збірка „Радість”. Та вона не вийшла: на початку 1935 р. автора було безпідставно репресовано.

Через 10 років Сліпко повернувся на Україну і, оселившись у м. Кіровську на Луганщині, став шахтарем. У 1947 р. знову взявся за перо” [2, с. 111].

До життєпису письменників Луганщини Петро Ротач звернувся при підготовці унікального в Україні видання, яке назвав із притаманною йому академічною добросесністю „Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії”. Перша книга її вийшла ще за життя автора у 2005 році [6], а друга, доопрацьована сином автора Олександром Ротачем (доповнив словникові статті літери С), побачила світ у 2009 році [7].

В енциклопедії вміщено статтю про шевченкознавця Жанну Ляхову, яка народилася на Луганщині, у 1965 році закінчила Луганський державний педагогічний інститут імені Т. Г. Шевченка, з 1986 року працювала доцентом кафедри української літератури. Її кандидатська дисертація „Листи Тараса Шевченка і розвиток українського епістолярію в першій половині ХІХ століття” (1975 р.) та книжка „За рядками листів Тараса Шевченка” (1984 р.) були написані, не виходячи за межі тодішньої ідеології, про що аргументовано зазначено в її дослідженні „Про С. Єфремова як дослідника листування Т. Г. Шевченка” (1994 р.) [Там само]. Також в окремих статтях ідеться про шевченківську тематику у творчості Шевченківського лауреата Володимира Сосюри й поета із Старобільська Івана Савича, автора вірша „Очі” (1963 р.), що присвячений Тарасові Шевченкові та В. Рєпніній. Біографічна довідка розповідає про два рідних краї – Полтавщину і Луганщину – у житті й творчості Шевченківського лауреата Григора Тютюнника [Там само].

Джерелознавчий потенціал літературознавчих досліджень полтавця Петра Ротача переконливо свідчить про їх неперехідне значення для літературно-краєзнавчих досліджень луганського краю.

Література

1. **Ротач П. П.** Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина. Рибас Тарас Михайлович / П. П. Ротач // Архіви України. – 1968. – № 3. – С. 109.
2. **Ротач П. П.** Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина. Сліпко Юрій Васильович / П. П. Ротач // Архіви України. – 1968. – № 5. – С. 111 – 112.
3. **Ротач П. П.** Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина. Сосюра Володимир Миколайович / П. П. Ротач // Архіви України. – 1968. – № 6. – С. 102.
4. **Ротач П. П.** Рядки за рядками, літа за літами... Статті. Дослідження. Спогади / П. П. Ротач. – Полтава : Верстка, 2005. – 640 с.
5. **Ротач П. П.** І слово, і доля, і пам'ять... Статті, дослідження, спогади / П. П. Ротач. – Полтава : Верстка, 2000. – 472 с.
6. **Ротач П. П.** Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: у двох кн. / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – Кн. 1. А – К. – 432 с.
7. **Ротач П. П.** Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: у двох кн. / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2. Л – Я. – 532 с.
8. **Ротач П. П.** Перебіг літ і подій / П. П. Ротач ; упоряд. Сергій Козак. – К. : Літ. Україна, 2015. – 68 с.
9. **Степаненко М. І.** Ротач Петро Петрович / М. І. Степаненко // Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – К. – Полтава : Оріяна, 2007. – Кн. 5. – С. 494 – 506.

Т. В. Хом'як

(Запорізький національний університет)

ДИСКУРС ПРО СТРАХ ЯК ВИЯВ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ГЕРОЇВ РОМАНУ В. ЛИСА „І ПРИБУДЕ СУДДЯ”

У 1914 році з'явилося друком оповідання Ф. Кафки „У виправній колонії”, у якому художньо осмислено особливі людські стосунки, за яких ближній перестає існувати як людина. Той психологічний комплекс, який є художнім внеском Ф. Кафки в мистецтво ХХ століття, пронизаний, на думку Ю. Манна, „двома головними емоціями – страхом і почуттям провини” [3, с. 6] Ф. Кафка йде в руслі к'єркегорівської традиції

протиставлення страху загального і конкретного. Страх у його творох – глибокий психологічний стан, у межах якого виникають різні імпульси: всі його персонажі завжди відчувають якусь загрозу, їх завжди підстерігають непередбачувані неприємності. Значною мірою ці моделі характерні для роману В. Лиса „І прибуде суддя”. Автор у ньому розгортає опозицію буття / небуття, значної уваги надає одній із визначальних категорій екзистенціалізму – категорії відчуження.

В. Лис та його твори викликають дедалі більший науковий інтерес; щоправда, об'єктом аналізу стають не однаковою мірою. Про роман „І прибуде суддя” написано не так і багато (О. Жила [1], В. Погорецький [4]), а твір дає багатющий матеріал для аналізу його під різними кутами зору, зокрема й означеним у темі, що і є метою цього дослідження.

Справжній сенс буття особистості, як відомо, розкривається в моменти найбільших потрясінь, які зазвичай можна трактувати межовими. Почуття страху в романі „І прибуде суддя” пов'язані передусім зі знайомством із напівмістичним „жебракком” – першою людиною, яку герой зустрічає, вночі зійшовши на станції призначення з потягу „Львів – Санкт-Петербург”, та знайомством (щоразу нічним, бо ходив прогулюватись, вивчаючи місто, щоб довести собі, що він „не страхополох”) із містечком Стара Вишня.

Порушена проблема життя і смерті в почуттєвому її вираженні. Саме сприйняття смерті як містичної таємниці дає можливість виразити психічний стан героїв твору, зокрема головного – Георгія Васильовича Лашука, який після завершення навчання на юридичному факультеті у Львові їде за направленням у невелике містечко на Волині. Інтрига виникає ще в потязі, коли провідниця, дізнавшись, що пасажир – юрист, запитує, чи не пригадує він: є в Біблії слова „*І прибуде суддя, а ти відійдеш?*” [2, с. 27]; і посилюється, коли „жебрак” запитав: „*А от хто ви? Невже майбутній суддя?*” [2, с. 29]; ще більше – коли вони удвох знаходять недалеко від колії провідницю Людмилу Черняк, яка згодом і помре. Уже на початку твору в підтексті вгадується тривога, яка

фокусується в назві населеного пункту, куди їде герой, звідки родом, і провідниця.

У художніх творах подано переважно два способи сприйняття смерті: очікування її через тяжку хворобу, підбиття підсумків життя і посмертне „існування” героя в пам’яті людей, проникнення померлого в реальну дійсність, тобто проникнення світу мертвих у світ живих, реальне переплітається з містичним („у мене знову з’явилося відчуття, що Людмила ще жива” [2, с. 45]). У героя виникає нестерпне бажання доторкнутися до померлої: „«Що зі мною?» – подумав я, мало не стогнучи, бо бажання торкнутися, погладити мертву руку провідниці ставало нестримним. Це було так схоже на звичне бажання пестити жінку, що я, усвідомивши це, неабияк перелякався. Невже я некрофіл? Ледве згадав це слово, як відчув: мене охоплює невимовний жах” [2, с. 45]. У романі В. Лиса переважає другий спосіб.

Альбер Камю писав, що почуття абсурду може настигнути будь-яку людину на повороті будь-якої вулиці. Абсурдними вважає Георгій три смерті, що стались у перші ж дні його перебування в містечку: випала з поїзда (чи виштовхнули?) провідниця Людмила Черняк; задушена в ліжку у власній оселі Неоніла Трачук, котру він урятував від покидьків, які знущалися над нею; повісився у власному саду суддя Микита Григорович Бушняк, ніби звільняючи місце роботи для героя. Водночас Альбер Камю наголошував, що розум людини, усвідомлюючи абсурдність буття, не може змиритися з нею. Людина, яка мислить, кидає виклик абсурдові, не сподіваючись на його остаточне подолання. Такий шлях обирає і Георгій Лашук.

При цьому важливу функцію виконує страх як вияв емоційного стану головного героя. Незважаючи на застороги „жебрака”, образ якого сприймається як образ пророка, Георгій Старої Вишні не боїться (чи через відсутність знань?), а вивчає її ретельно й поступово, заглиблюється в її простір, але так і не наближається до розкриття таємниці цього містечка (чому з настанням темряви місто ніби вмирає, світло горить де-не-де, не лише ж із метою економії? чому мешканці бояться розкривати причини такої поведінки? чому сама задка про містечко викликає переляк?): „Увечері ж і вночі містечко наче

стискалося, скручувалося у чорний безмовний клубок, мовби мала дитина, залишена сама-одна у великому, наповненому мороком, страхом і привидами, будинку. Ця істота то завмирає, заціпеніло вдивляючись у темряву, то тихо скиглить, нарікаючи на свою долю і свою самотність, але настільки тихо, щоб ніхто не почув, бо вона боїться і звуків власного, наповненого жахом, голосу, і того невидимця, який за завісою п'ятьми чатує на неї, на її голос, і нестримно вабить до себе" [2, с. 62].

Самотність є символом переборення меж звичайного повсякденного людського існування, символом єднання людини з Космосом у намаганні осягнути сенс власного існування, сенс буття загалом. Герой повсякчас відчуває себе в центрі всесвіту, відчуває, що його втягнуто в якусь гру, що на ньому зійшлися якісь світові вісі, його випробовують, змішуючи зробити так чи інакше. Самотність викликає страх перед всесвітом, страх власної неповноцінності, розщепленості („Бездонне, нескінченне небо схилилося над моєю головою. Всесвіт, якому байдуже до моїх почуттів, переживань, до того, що загинула ще одна людина. [...] Відчуття, що я маленька порошок, було таким реальним і страшним..." [2, с. 178]).

У світовій літературі художнє відтворення стану самотності є насамперед визначальною рисою творчості письменників-екзистенціалістів. Головною рисою самотньої людини є зосередженість на самій собі, особистих проблемах та переживаннях. Зазвичай подолати самотність і відчуження людині допомагає любов. Георгій покохав калічну Глорію, коли в нього перегоріли почуття до красуні Валерії (відчужено в просторі – у Стару Вишню він приїздить уже з усвідомленням, що не кохає її), та він соромиться цього почуття („Я соромився свого кохання і кохав Глорію" [2, с. 196]).

Показова деталь: Георгія і Глорію розділяє стіна (він живе на квартирі в її батьків, і їхні кімнати розташовані поряд). Стіна реальна і стіна як символ відчуженості, нерозуміння, бо до гармонії в стосунках героїв так і не прийшли.

Самоаналіз стану своєї душі, відчуттів, вражень від різних життєвих ситуацій, деталей спілкування з людьми стає головним засобом у творенні психології молодого юриста. У романі постає ірраціональність, відчуженість людей

та покрученість їхніх стосунків на побутовому й психологічному рівнях як художній образ світу і відчуття особистості, подане з документальною точністю, як мистецьке бачення внутрішньої субстанції душі.

Самотність є концептуальною основою твору й реалізується на різних рівнях роману: в розвитку ідеї, у втіленні її в образах героїв, через внутрішні конфлікти, вмотивування дії, сюжетні ходи та лінії, що зумовлює багаторівневість утілення проблеми, проте фінал твору залишається відкритим. Думається, що письменник це робить, аби дати читачеві право вибору будь-якої прийнятної для нього кінцівки (Георгій: „Моя самотність наче вийшла з мене і стала за спиною, за вікном, заповнила простір, готуючись поглинути все на світі” [2, с. 93]).

Жах – це вища форма прояву страху, і виникають ці дві форми у людини перед невідомим. У романі „І прибуде суддя” вони займають одну з провідних позицій, по суті, є тією психологічною пружиною, що рухає сюжет. Основною рисою є страх як уявна небезпека – як випробування, якому В. Лис піддає свого героя (Георгія Лашука), страх (а то й жах) перед небезпекою – як показник внутрішньої слабкості та неврівноваженості героїв. У результаті цього герої, зокрема Георгій, відчувають судовому болю („Мені стало нестерпно боляче. Боліло все тіло. Я був суцільним зболеним згустком нервів і наскрізь просякнутий болем” [2, с. 120]).

Для створення атмосфери страху письменник удається до різних прийомів: використання ірреального елемента, викриття причин виникнення та опис різноманітних проявів страху, особлива композиція та введення образів, що підсилюють емоційний вплив на читача, звернення до детективних ходів-пригод із героєм, використання відповідних стилістичних засобів тощо. В. Лису вдається створити моторошну атмосферу надприродного (мертве – живе), котра надає роману лякаючої життєвості, робить твір дуже напруженим. Майстерний психологічний аналіз самого процесу виникнення й розвитку людського страху є однією з особливостей твору. Георгієві не завжди зрозумілим є страх мешканців Старої Вишні: яка причина невідомого жаху в очах

матері Ніли, коли вона дізналася, що той урятував доньку (пізніше на похороні вона скаже йому: „*Ви не могли її врятувати*” [2, с. 122]), в очах матері Глорії, коли Георгій запитав, чи не знають вони, чому задушилася Ніла та ін.

Одним із прийомів, розроблених письменником з метою підсилення атмосфери страху, є вдосконалення архітектоніки твору. Композиція постає в такому вигляді: зав'язка – обширний розвиток дії – кульмінація – псевдорозв'язка – істинна розв'язка. За допомогою двоїстої розв'язки (Георгій з'явився у слідчі органи й зізнався, що це він вчинив три, а може, й чотири вбивства. Слідчий доскіпливо, ретельно вивчив справу, і заарештованого Георгія було відпущено на свободу, бо він обмовив себе. Справи було розкрито. Людмилу вбив бригадир потягу, Нілу задушив подушкою Степан Колбун, суддя Бушняк наклав на себе руки вночі перед арештом, бо взяв великого хабара. Смерть останнього символічна: „Сад у давніх традиціях – образ ідеального світу, космічного порядку й гармонії. Сади являють собою Господнє благословення і здатність самої людини досягти духовної гармонії, прощення, блаженства” [5, с. 448]. Духовна гармонія у судді Бушняка порушена, втрачено душевну рівновагу, тож саме у власному саду, виплеканому ним же, іде із життя) письменник досягнув ефекту підвищення драматизму розповіді.

У романі наявна тривога двох видів: когнітивна (її викликають думки) і соматична (фізіологічні симптоми тривоги).

Страх передано через портретні деталі: „Виразні, кольору темної сливи очі чомусь стали наполоханими” [5, с. 19], „була вся теж холодною, наче її шойно вийняли з заморозника” [5, с. 20], „*Страх пронизав мене з голови до п'ят*” [5, с. 131], „в очах слідчого стояв страх, дикий тваринний страх, що лещатами стискав йому мозок” [5, с. 211] тощо. Страх означено прямо („*вона таки чомусь боїться мене*” [5, с. 21], „Я наче заражався таємничим, не зрозумілим для мене страхом” [5, с. 63]), або образно (на обличчі Людмили „майнула тінь від великого чорного птаха” [5, с. 19], „Я вдивлявся у себе, у свої почуття і виганяв чорного звіра, котрий щовечора досі приходив під моє вікно й непомітно проникав до кімнати” [5, с. 197]), або

із вказівкою на фізіологічний стан (заїкання: „*Н-не може бути*” [5, с. 41]; утрата здатності говорити: „*видала щось булькотливе, схоже на «бдвжж»...*” [5, с. 41] і т. ін.).

Відчуття страху, що йде з глибин свідомості Георгія, письменник відтворив і у формі сну. Підсилюють його й репродукції картин Ієроніма Босха з потворами, які є значущою й знаковою художньою деталлю. Містким є епізод проникнення Георгія в дім „жебрака”, котрий виявився коханцем-садистом Глорії. Він знайшов там копію картини, це були потвори Босха, але у двох із них замість голів із дзьобами чи рилами були вмонтовані голови Георгія та Глорії. Що це? Натяк, що має місце не лише фізичне каліцтво?

Важливу функцію виконує й деталь-символ, майстерно вплетений персоніфікований пейзаж, зокрема образ холодного зимного повітря (на календарі серпень), від якого, як і від страху, холонуть тіло і душа. У творі вони повторюються неодноразово, як і образ сонця – контрастно до темряви, що вселяє оптимізм.

Образ міста у творі є не лише сценою, на якій відбувається дійство, в котрому ролі виконують душі людей. Місто персоніфіковано („Місто наче бігло за мною і не могло наздогнати” [5, с. 105]), воно живе своїм самостійним життям. Воно живе у Всесвіті. Уночі, при місячному сяйві, воно набуває особливої таємничості, хоча не позбавлене таємниць буття і вдень. Георгієві так і не вдалося розкрити цих таємниць (Ніла: „*Багато знатимете – швидко постарієте*” [5, с. 75], Глорія: „*Ви ж нічого про нас не знаєте. Ну геть нічогісінько*” [5, с. 67]). Усе, що було проєктовано на долю героя на початку твору, висловлене „жебраком”, реалізувалося. Більше того, Георгій певен, і це стає зрозумілим і з підтексту, що йому доведеться перейняти на себе роль „жебрака”, котрий помер і якого також звали Георгієм, і був він насправді інженером молокозаводу (виходити до потяга і зустрічати суддю, який прибуде).

Наратор (Георгій Лащук) має необмежені можливості вибудовувати різні „ходи” психоаналізу, ніби зсередини розкрити власні сумніви, здогади, натяки інших, але, з іншого боку, через обмеженість достовірної інформації щодо об’єкта

своїх зацікавлень, залишатися у стані постійної психологічної напруги.

Похмурі й лиховісні сцени дії (невідомість, у яку потрапляє Георгій) підтримують загальну атмосферу таємничості й страху. Пейзажі постають важливим композиційним елементом, вони є так званим жаклиним, моторошним, лякаючим сигналом. Довкілля містить завивання вітру, дрімучий ліс, безлюдні пустирі (на одному з них ледве не сталась трагедія) – усе, що здатне підсилити страх персонажів, а отже, і читача.

Страх (індивідуальний, тотальний страх трансцендентної тривоги) визначає просторово-часові співвідношення. Танатологічне начало в романі традиційно відображає форму кризової свідомості, одержимої страхом життя, а відтак позначеної сублімованим страхом смерті.

Образ страху як причини метафізичного страждання зближує героя В. Лиса з екзистенціалістським світом.

Література

1. **Жила Ольга.** Внутрішні конфлікти судді. URL [Електронний ресурс] / Ольга Жила. – Режим доступу: https://vsiknygu.net.ua/shcho_pochytaty/27745/. 2. **Лис В.** І прибуде суддя / В. Лис. – Х. : Книж. клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2018. – 240 с. 3. **Манн Ю.** Гольй бреди одетых / Юрий Манн // Кафка Ф. Реальность абсурда. – Симферополь : Реноме, 1998. – С. 5 – 10. 4. **Погорецький В.** Володимир Лис: Гуманітарні аспекти короткої прози [Електронний ресурс] / В. Погорецький. – Режим доступу: URL: <https://zolutapektoral.te.ua/author/volodarko/page/5/>. 5. **Трессидер Д.** Словарь символов / Д. Трессидер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.

О. В. Шаболдов

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

ПОЄДНАННЯ СТИХІЙНИХ ОБРАЗІВ

У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ О. СТЕФАНОВИЧА

„Празька школа” є дуже оригінальним і своєрідним мистецьким феноменом, що посідає своє унікальне місце в

українському літературному процесі ХХ ст. Її представники, об'єднані ідеєю творення нової культури, „позбавленої негативних складників народної психіки й традиції, героїчно визначеної національної культури” [5, с. 144], по суті витворили новий національний міф. Серед авторів, які зробили вагомий внесок у вивчення творчості її представників, Ю. Шевельов, В. Державін, І. Качуровський, І. Фізер, Б. Рубчак, Б. Кравців, М. Неврлий, Б. Бойчук, О. Астаф'єв, А. Дністровий, О. Баган, В. Просалова, М. Ільницький, В. Моренець та ін. Але чимало аспектів у вивченні „Празької школи” як цілісного феномену та творчості її окремих представників лишаються недослідженими.

Метою цієї роботи є визначення джерел стихійної образності в поетичному світі одного з визначних представників „Празької школи” О. Стефановича, адже, як писав Г. Башляр, „будь-який вид поезики бере свої складники [...] від матеріальної субстанції [...] Щоб віддаватися маренням із постійністю, достатньою для написання поетичного твору [...] необхідно, щоб уява віднайшла свою матерію, щоб якась із матеріальних стихій віддала їй властиву їй субстанцію, властиві їй закони, характерну для неї поезику” [1, с. 20].

Зазначимо, що кожен митець найповніше розкривається в образах якоїсь одної стихії, але це не виключає включення до його художнього світу образів, нав'язаних іншими стихіями. У цьому плані творчість О. Стефановича є дуже показовою.

Земна радість, яку, як зазначає Г. Башляр, творять „достаток і важкість” [2, с. 184], бринить у рядках багатьох „осінніх” поезій О. Стефановича, зокрема, в поезії „Осінь”:
„Ой не гнись під яствами, Столе, ой потерн! Через вінця – пугари, – Плюсне, лише руш! Яблук – гори-сугори, Пагорами – груш. Чудом, а не грознами – Прозор – виноград...” [4, с. 173].
Образи води збуджують уяву поета у вірші „Вже місяць холодний такий”. Образи русалок цілком традиційні для української літератури, але, вийшовши не з книжних сторінок, а із живої щирої уяви поета, образ ріки з русалками збуджує уяву читача. Тиха нічна ріка в непевнім місячній сьйві оживає, розцвічується відтінками синьо-зеленої барви: *„Мінилася, грала луска, Здавалося, бігала тілом: Щоночі гатилась ріка Смарагдом – сафіром – берілом...”* [4, с. 31]. Ті ж самі образи

трапляються і в поезії „Сирени”, але вже на тлі морських хвиль: „*О, мінливі переливи Смарагдової луски...*”, „*Як зраділи хвильні юрми, Розсипаючи беріл...*” [4, с. 171].

Водні образи О. Стефановича переважно позначені млявістю й повільністю. Це не нестримна, розбурхана вода О. Ольжича. Це тепла, „сонячна” вода, що тихо приймає у своє лоно й заколисує. Як і в Ю. Дарагана, образи води апелюють до відчуття засинання [6, с. 48]. Зауважимо, що часто це відчуття вмирання, адже смерть – це вичний і найглибший сон. „*Вода в Каялі – тяжка-тяжка, Вода в Каялі – кров*”, – пише О. Стефанович у вірші „Див кличеть” [4, с. 139]. Вода Каялі – це уособлення „мертвої води”. Але смерть, що так схожа на сон, вглядається і зі свічад інших вод. Млявістю дихає осончене повітря у вірші „Зупинилося літо”, тож цілком природно, що воно згущується й важніє та відчувається уявою, що марить, уже як тепла вода умирання: „*Зупинилося літо На століття, здається, цілі, – Не тече, не колише, не плине Полудневе розплавлене злото*” [4, с. 51].

Та сама метаморфоза трапляється з повітрям і в поезії „Хрест” [4, с. 83]. Творення образів, належних одночасно до стихії води й повітря назагал, характерно для поезії О. Стефановича. Так, у сонеті „Волинь” поет створює неперервний образ повільного плину й завмирання, що поєднує ріку, болота й небо: „*Забула ринь лінивая Горинь, – От-от зовсім затримаються води... Десь у лісах спинилися підводи, По саму вісь втопивишиє у дряглинь... Тече і ні розтопленая синь На стріхи хат, на ниви і городи...*” [4, с. 45].

Сплітає поет також образи вогню і води. Так, у вірші „Не давала ще сонцеві ти” поетична уява творить образ вогненного сонячного потоку, золотої ріки: „*Хай пече, як огонь, гаряче, – Ти не бійсь його, білая Ледо: Та вогненна любов протече В молоко твоє злотом і медом...*” [4, с. 48]. Те ж саме поєднання води й вогню творить чудовий опис сонячної блакиті у вірші „Вогонь не гуде. Дим не валить” [4, с. 25]. Тут небо втрачає свою легкість, набираючи від води ваги й млявої текучості.

Але є в марень О. Стефановича і своя окрема стихія. Це про неї він пише в поезії „Портрет”: „*А в серці – стязі і вітри...*” [4, с. 78]. Напрямок, у який задивляється уява поета, якнайкраще

характеризує образ „небострімкої гори” з сонету „Багряна піраміда” [4, с. 82]. Гори, що долає одвічну тяжкість землі, зринаючи вгору, до неба. Як пише поет у вірші „Сонет”, „Щоб завтра знов полинути, як птиця, Якій ніде надовго не спуститься, Якій простір і вітер, а не сад [...] У висоту, де світиться мета І віє дух офіри і посвяти...” [4, с. 61] Та як писав Г. Башляр, „перш ніж стати крилом, політ був теплим вітром” [2, с. 107]. І цей політ бачимо ми у вірші О. Стефановича „Небеса в воді – в синім неводі” [4, с. 35].

Образ крил – це одне із втілень одвічної мрії людини про політ. Коли людина набуває крил, вона уподібнюється до небесних володарів. „Які непереможні крила з твоїх розкинулися пліч...” – пише О. Стефанович у поезії „Богдана стрічають” [4, с. 89]. Ті ж крила бачить він і у вірші „Шевченко”: „І крила, що були униз, Розкинулися, яко орлі...” [4, с. 96]. Мріє про них у поезії „Сурми, архистратига мідє”. Чує „крильне лопотіння” поет і у вірші „Зречення”. Це крила півня, не хижака, але півень теж войовник, і його роль у небесному воїнстві не менш важлива: він войовник супроти Темряви.

Не завжди образ крил постає в позитивній конотації. Є в небесах О. Стефановича й інші, чорні крила: „Хаос крилами – вздовж і вишир Хаос, хаос шугає...” [4, с. 137]. Так пише поет 1923 року у вірші „Кінцесвітне”. Пізніше ці чорні крила втілилися в крила Дива та крила демона з поезії „Гоголь”: „З розп’яттям крил устав над нею демон...” [4, с. 213].

Але є крила над орлині й чорні крила Дива. Ті крила, про які сказав поет у вірші „Зачаття”: „Сліпучо вибухли крила, Взяти у срібний намет...” [4, с. 205]. І небесне янгольське воїнство посідає належне йому місце в небесах О. Стефановича („Нам не знать, як згашено кров”, „Молитва”, „Пам’яті О. Ольжича”, „Я. і К.”). Це ті крила, що несуть спасіння людині і всьому людству, несуть звільнення від тяжкості й радість повернення до повітряної стихії, відновлену радість лету.

Небо дає О. Стефановичу поживу для різноманітних марень. У поезії „Спомин” марення безмежності виливається в образи неба і землі, забарвлені оніричним рожевим світлом. Ту ж чистоту світу марить поет і у вірші „Як срібно скрізь! Куди не кинь”: „Як срібно скрізь! Куди не кинь, Усе виблискує,

іскриться... Як чисто може засвітиться Земле в небесну голуби́нь! Душа окрилена, окріпла – „Кому хвалу свою пошлю?!” Не день в саду мо́йм, а шлюб Блакиті ясно́ї і срібла” [4, с. 32]. Блиск, сяйво – це атрибути ідеальної чистоти. Так само, як і прозора осяйна „небесна голуби́нь”, „ясна блакить”. І це відчуття чистоти тільки посилює образ окриленої душі. Не у вогні шукає О. Стефанович очищення, а в прилученні до первісної чистоти повітря. Зауважимо, що марення не підвладні раціональній логіці, яка вказує, що від поєднання чистої й нечистої субстанції, властиво, забрудниться чиста. Навпаки, ідеально чиста субстанція має властивість очищувати забруднене.

Якщо вогонь сам є постійною зміною, „образ зміни – стрімкої й наочної”, як говорить про нього Г. Башляр [3, с. 31], воді властива поверхнева мінливість і одноманітність постійного плину, символом змін у стихії повітря є хмари. Хмари легко набирають будь-якої подоби і змінюють її, підвладні вітрам і уяві. Грізні й тривожні, постають вони у віршах „Гей там недобрими”, „Сон Перуна”, „Встав місяць-ріг. Жене хмарок”: „*Над головою хмари скрізь – Крилом розтерзаного птаха...*” [4, с. 225]. Хмари єдині в повітряній стихії здатні викликати в уяві відчуття тяжкості, нагнітати його, як це відбувається у фрагменті „Із циклу „Голод” II”: „*Над обрієм черева чорних хмар Розпухли, набрякли кручами...*” [4, с. 190]. Природним продовженням цього тривожного образу є образи з поезії „Гетсиманія” і „Там дзвонять на вежах”.

Вітер натомість дає радість боротьби й долання опору стихії. Не так важливо, чи образ вітру, що сурмить до бою, є навіяний поезією Ю. Дарагана, чи власний образ О. Стефановича, важливо, що він складає органічну єдність із іншими образами одної з кращих його поезій „Просто. Не йти вправоруч”: „*Просто. Не йти вправоруч Ані вліворуч – ні. Хай лише вітер поруч, Вічний сурмач борні*”. Вітер, що одночасно є супутником і супротивником. І подолання його опору сповнює людину радістю й гордістю, адже в цьому подоланні людина долає ворожу свавільну стихію, гартуючи себе до інших звершень: „*Вітер, що хмарі – в груді, – В груді, в горби хребта... Поруч хай вітер буде, А в даліні – мета*” [4, с. 92].

Для людської підсвідомості загалом не характерне одночасне поєднання більше як двох матеріальних стихій. Але приклад такого поєднання знаходимо в поемі „Атлантида”. Стихії тут втрачають свої звичні риси. Земля, що завжди була архетипом надійності й непорушності, раптом ожила: „*Всі гори простору – живі*”, „*На гори кидаються гори І ходять ходором простори*”. Небо, традиційний архетип легкості й невагомості, простір для марень польоту, враз набирає ваги й обертає політ на його протилежність – падіння: „*Вогонь, каміння з неба пада, Зілляло лави і вали, Мішає зливи й попели У чорні токи смолопада...*” І нарешті „*Обрушилось на землю небо І з нею ярсно злилось...*”. Вогонь і вода – стихії антагоністичні – також утворюють між собою численні поєднання, адже „*Огонь узяв з водою шлюб, Щоб шал поглибити удвічі...*” [4, с. 162 – 164]. Так із зіткнення, поєднання всіх стихій природно постає Апокаліпсис.

Література

1. **Башляр Г.** Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Г. Башляр ; пер. с фр. Б. М. Скуратова. – М. : Изд-во гуманитар. лит., 1998 (Французская философия XX века). – 268 с.
2. **Башляр Г.** Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Г. Башляр ; пер. с фр. Б. М. Скуратова. – М. : Изд-во гуманитар. лит., 1999 (Французская философия XX века). – 344 с.
3. **Башляр Г.** Психоанализ огня / Г. Башляр ; пер. с фр. Н. В. Кисловой. – М. : Прогресс, 1993. – 174 с.
4. **Олекса Стефанович.** Зібрані твори / Олекса Стефанович ; за ред. Б. Бойчука. – Торонто : Євшан Зілля, 1975. – 305 с.
5. **Ольжич О.** Націоналістична культура / Олег Ольжич // Український націоналізм : антологія / упоряд. В. Рог. – Вид. 2-е. – К. : ФОП О. М. Стебеляк, 2010. – Т. 1. – С. 144 – 146.
6. **Шаболдов О. В.** Стихійні первні художньої образності в поезії Ю. Дарагана / О. В. Шаболдов // Virtus: Scientific Journal – 2015. – Вип. 4. – С. 46 – 49.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арсен'єва Дар'я Олександрівна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Должикова Т. І.

Безгодова Надія Семенівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Бровко Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка.

Булдакова Юлія Дмитрівна – студентка 5 курсу ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Науковий керівник* – доц. Титаренко В. М.

Весельська Галина Станіславівна – кандидат філологічних наук, викладач Житомирського торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету.

Волошинова Марина Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Глуховцева Ірина Ярославна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики СНУ імені Володимира Даля.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Грицевич Юрій Васильович – асистент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Дегтяренко Тетяна Станіславівна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Кравчук О. М.

Доброльожа Галина Миронівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Дружук Ірина Михайлівна – аспірантка кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Єдаменко Анастасія Олексіївна – магістрантка Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка. *Науковий керівник* – проф. Бровко О. О.

Зажарська Ганна Петрівна – асистент кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Кірсун Людмила Павлівна – студентка 5 курсу ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Науковий керівник* – доц. Титаренко В. М.

Корницька Любов Володимирівна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Ніколаєнко І. О.

Кравчук Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Літовка Олена Петрівна – кандидат педагогічних наук, викладач ВП „Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка”

Луцьяненко Дарія В’ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Макогон Тетяна Володимирівна – магістрантка спеціальності „Українська мова та література” СНУ імені Володимира Даля. *Науковий керівник* – проф. Пустовіт В. Ю.

Мамаєва Альона Олександрівна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Кравчук О. М.

Манько Альона Миколаївна – аспірантка кафедри української літератури ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Марчук Надія Юрійвна – студентка 5 курсу ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Науковий керівник* – доц. Титаренко В. М.

Найрулін Анатолій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Негодяєва Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Пінчук Тетяна Степанівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Проданова Людмила Георгіївна – магістрантка факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету. *Науковий керівник* – доц. Делюсто М. С.

Ропотин Оксана Богданівна – магістрантка факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету. *Науковий керівник* – доц. Колесников А. О.

Сердечний Володимир Владиславович – викладач фізичної культури ДНЗ „Севєродонецький професійний будівельний ліцей”.

Сизоненко Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії.

Солодка Сніжана Сергіївна – викладач ВП „Старобільський гуманітарно-педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Стрільцова Дар’я Анатоліївна – аспірантка кафедри української літератури ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Тараканова Галина Сергіївна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Кравчук О. М.

Тарарива Лідія Юріївна – кандидат філологічних наук, викладач ВП „Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Твердохліб Наталія Володимирівна – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Титаренко Валентина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Хом’як Тамара Володимирівна – кандидат філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Запорізького національного університету.

Царьова Ірина Валеріївна – докторантка кафедри української мови Запорізького національного університету.

Шаболдов Олександр Вікторович – аспірант кафедри української літератури ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

Шишкова Ольга Миколаївна – магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. *Науковий керівник* – доц. Ніколаєнко І. О.

Янчук Наталія Володимирівна – старший викладач кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукове видання

Слобожанська бесіда – 11.
Лінгвістика тексту і вивчення
української ментальності

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
(9 листопада 2018 р., м. Старобільськ)

За редакцією проф. Глуховцевої К. Д.
Коректор – Ніколаєнко І. О.
Комп'ютерний макет – Волошинова М. О.

Здано до склад. 29.11.2018 р. Підп. до друку 30.11.2018 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 12,7. Наклад 80 прим.

Видавець

**Видавництво Державного закладу „Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка”**
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. Т/ф: (06461) 2-26-70.
*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від
09.04.2009 р.*